

**TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL GÜVENLİK ÇEVRESİ: ULUSLARARASI
İLİŞKİLERDE "ÇEVRE HEDEFLERİ" AÇISINDAN BİR İNCELEME**

Doktora Tezi

Fatih TEKİN

Eskişehir 2024

**TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL GÜVENLİK ÇEVRESİ: ULUSLARARASI
İLİŞKİLERDE "ÇEVRE HEDEFLERİ" AÇISINDAN BİR İNCELEME**

Fatih TEKİN

DOKTORA TEZİ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Nejat DOĞAN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Haziran 2024

*Bu tez çalışması Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tarafından YÖK 100/2000 Doktora
Bursu kapsamında desteklenmiştir.*

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Fatih Tekin'in "Türkiye'nin Bölgesel Güvenlik Çevresi: Uluslararası İlişkilerde 'Çevre Hedefleri' Açısından Bir İnceleme" başlıklı tezi 04/06/2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddeleri uyarınca, Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Unvanı Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Tez Danışmanı)	:Prof. Dr. Nejat DOĞAN	
Üye	:Prof. Dr. Cenap ÇAKMAK	
Üye	:Prof. Dr. Hatice Yaprak CİVELEK	
Üye	:Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ	
Üye	:Doç. Dr. Osman AĞIR	

Prof. Dr. Saime ÖNCE
Anadolu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

ÖZET

TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL GÜVENLİK ÇEVRESİ: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE "ÇEVRE HEDEFLERİ" AÇISINDAN BİR İNCELEME

Fatih TEKİN

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2024
Danışman: Prof. Dr. Nejat DOĞAN

Bu tez, bir devletin yer aldığı ve politik eylemde bulunduğu çevrenin istikrarlı olmasına neden yardım ettiği sorusuna odaklanmıştır. Devletlerin dış politika eylemlerinin hedefleri temelde egemenlik hedefleri ve çevre hedefleri olarak iki kategoriye ayrılabilir. Egemenlik hedefleri, bir devletin ulaşmak ve korumak istediği birincil hedeflerdir. Çevre hedefleri ise bir devletin kendi çevresine yönelik hedefleridir. Çevre hedefleri, egemenlik hedeflerine ulaşmak için bir araç işlevi görebilir. Bunun yanı sıra çevre hedefleri bir devletin kendi çevresini istikrarlı hale getirme çabasını da yansıtır. Çevre hedefleri kavramının bu iki yönü bu sorunsalı açıklayacak kavram olarak seçilmesinin nedenidir. Çünkü bir devlet realist bir saikle egemenlik hedeflerini korumak için çevre hedeflerini geliştirmeye yönelebildiği gibi liberal bir saikle politik eylemde bulunduğu çevrede uyum, istikrar ve refah tesis etmeye de yönelebilir. Ayrıca bir devletin sahip olduğu kimlik, kültür, rol de bir devletin eylemlerinin arkasındaki motivasyonu anlama noktasında göz ardı edilemeyeceğinden, sosyal inşacı faktörler de politik eylemlerin gerekçelerini oluşturabilir. Bu tezde çevre hedefleri kavramını teorik bir zemin üzerine inşa eden bir tipoloji ortaya konulmuştur. Bu tipoloji üzerinden Türk dış politikası üç ana dönemde incelenmiş ve bu dönemdeki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri değerlendirilmiştir. İlk iki dönemde çevre hedefleri genelde egemenlik hedefleri için bir araç niteliğindedir ve realist saikler tarafından yönlendirilmiştir. Üçüncü dönem olan Soğuk Savaş sonrası dönemde ise çevre hedeflerin biçimlendirilmesinde liberal saikler etkilidir.

Anahtar Kelimeler: Çevre hedefleri, Egemenlik hedefleri, Türk dış politikası, Dış politika analizi, Türkiye

ABSTRACT

TÜRKİYE'S REGIONAL SECURITY ENVIRONMENT: A REVIEW IN TERMS OF "MILIEU GOALS" IN INTERNATIONAL RELATIONS

Fatih TEKİN

Department of Political Science and International Relations

Anadolu University, Graduate School, 2024

Supervisor: Prof. Dr. Nejat DOĞAN

This thesis focuses on the question of why a state helps to stabilise the milieu in which it is located and in which it takes political action. The goals of states' foreign policy actions can basically be divided into two categories: possession goals and milieu goals. Possession goals are the primary goals that a state seeks to protect. Milieu goals are the goals of a state for the environment in which it operates. Milieu goals can be means for Possession goals. In addition, milieu goals reflect a state's effort to stabilize the environment in which it operates. These two aspects of the concept of milieu goals are the reason why it was chosen as the concept to explain this problematic. This is because a state may have a realist motive to promote milieu goals in order to protect its possession goals, or it may have a liberal motive to promote harmony, stability and prosperity in the milieu in which it takes political action. In addition, since the identity, culture and role of a state cannot be ignored in understanding the motivation behind a state's actions, social constructivist factors can also constitute the justification for political actions. In this thesis, a typology that builds the concept of milieu goals on a theoretical basis is put forward. Through this typology, Turkish foreign policy has been examined in three main periods, and initiatives to protect and develop milieu goals in these periods have been evaluated. In the first two periods, milieu goals were generally a tool for possessions goals and were guided by realist motives. In the third period, the post-Cold War period, liberal motives are effective in shaping milieu goals.

Keywords: Milieu goals, Possession goals, Turkish foreign policy, Foreign policy analysis, Türkiye

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışması boyunca görüş, eleştiri ve önerileriyle katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Cenap ÇAKMAK ve Prof. Dr. Hatice Yaprak CİVELEK'e kıymetli katkılarından ötürü teşekkür ederim. Tez konusunu belirlediğimiz ilk günden itibaren ilgisini esirgmeden fikirlerini paylaşan ve sonuca ulaşmamı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Nejat DOĞAN'a minnettarım.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Fatih TEKİN

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
1. YÖNTEM	9
2. LİTERATÜR İNCELEMESİ	11
3. ÇEVRE HEDEFLERİ YAKLAŞIMININ KAVRAMSAL VE KURAMSAL İNŞASI	20
3.1. Dış Politikada Çevre Hedefleri Kavramı	20
3.2. Uluslararası İlişkiler Teorileri Açısından Çevre Hedefleri Kavramının Analizi.....	22
3.2.1. Realizm ve çevre hedefleri	24
3.2.1.1. İttifak politikası ve güvenlik örgütleri.....	25
3.2.1.2. Çevreleme politikası	30
3.2.2. Liberalizm ve çevre hedefleri	31
3.2.2.1. Ekonomik entegrasyon ve neo-fonksiyonalizm	32
3.2.2.2. Barış adacıkları.....	33
3.2.3. Sosyal inşacılık ve çevre hedefleri	35
3.2.3.1. Güvenlik kültürü	36
3.2.3.2. Rol teorisi	38
3.3. Çevre Hedefleri Üzerine Bir Tipoloji	42
4. TÜRKİYE’NİN ÇEVRE HEDEFLERİNİN ANALİZİ	48
4.1. Türk Dış Politikasının Yönelimini Belirleyen Dönemler.....	48
4.1.1. Türk dış politikasında birinci dönem (1923-1945)	49
4.1.1.1. Birinci dönemdeki başlıca çevre hedefleri girişimleri.....	57
4.1.1.1.1. Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler.....	57
4.1.1.1.2. Briand Kellogg Paktı	62
4.1.1.1.3. Balkan Antantı.....	65

4.1.1.1.4. Sadabad Paktı	69
4.1.1.2. Birinci dönemdeki çevre hedeflerin tipolojisi	72
4.1.2. Türk dış politikasında ikinci dönem (1945-1990)	75
4.1.2.1. İkinci dönemdeki başlıca çevre hedefleri girişimleri.....	92
4.1.2.1.1. NATO Üyeliği.....	93
4.1.2.1.2. Balkan Paktı.....	98
4.1.2.1.3. Bağdat Paktı.....	103
4.1.2.1.4. İslam Konferansı Örgütü	109
4.1.2.2. İkinci dönemdeki çevre hedeflerin tipolojisi.....	115
4.1.3. Türk dış politikasında üçüncü dönem (1990-2023)	118
4.1.3.1. Üçüncü dönemdeki başlıca çevre hedefleri girişimleri	140
4.1.3.1.1. Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletleri Teşkilatı	143
4.1.3.1.2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü	149
4.1.3.1.3. İslam dünyası ile yakınlaşma ve D-8 Projesi.....	151
4.1.3.1.4. Afrika Açılımı.....	154
4.1.3.1.5. Avrupa Birliği tam üyelik süreci	158
4.1.3.2. Üçüncü dönemdeki çevre hedeflerin tipolojisi.....	161
4.2. Türk Dış Politikasının Çevre Hedeflerinin Genel Görünümü	164
5. SONUÇ	175
KAYNAKÇA.....	181

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 3. 1. İttifakların egemenlik hedefleri ve çevre hedefleriyle ilişkisi	21
Tablo 3. 2. İttifak Tutumu ve Güvenlik Örgütlerinin Egemenlik Hedeflerine ve Çevre Hedeflerine Katkıları.....	29
Tablo 3. 3. Çevre Hedefleri Kavramının Kuramsal Tipolojisi.....	46
Tablo 4. 1. Türkiye Dış Politikası'nda 1923-1945 Yılları Arasındaki Başlıca Çevre Hedefleri Girişimlerinin Biçimlendirici Saikleri.....	73
Tablo 4. 2. Türkiye Dış Politikası'nda 1945-1990 Yılları Arasındaki Başlıca Çevre Hedefleri Girişimlerinin Biçimlendirici Saikleri.....	116
Tablo 4. 3. Soğuk Savaş Sonrası Rakip Dış Politika Yönelimleri(1990'lar) (Kösebalaban, 2014: s.265)	141
Tablo 4. 4. Türkiye Dış Politikası'nda 1990-2023 Yılları Arasındaki Başlıca Çevre Hedefleri Girişimlerinin Biçimlendirici Saikleri.....	164
Tablo 4. 5. 1923-2023 Türk Dış Politikasının Yapısal Değişimi.....	167

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AET	:Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AKP	:Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	:Anavatan Partisi
BM	:Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Antlaşma Örgütü
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
D-8	: Gelişmekte Olan Ülkeler 8
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
İKÖ	:İslam Konferansı Örgütü
KEİÖ	:Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
MSP	:Milli Selamet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: Avrupa Konseyi ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SEATO	: Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDT	: Türk Devletleri Teşkilatı
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Devletlerin dış politika çıktılarının belirli bir amaca yönelik olup olmadığı, eğer bir amaca yönelik ise bu amaçların neler olabileceği önemli bir tartışma konusudur. Bir tarafta devletlerin dış politikalarının belirgin bir takım amaçları bulunduğunu savunanlar, diğer tarafta ise devletlerin dış politikalarının belirgin bir takım amaçlara sahip olmaktan ziyade etki tepki niteliği taşıdığını savunanlar yer almaktadır (Sönmezoğlu, 2012: s. 361-363). Örneğin Frankel'e göre (1970: s. 26), dış politika genellikle net bir amaca sahip olmaktan ziyade çevreden gelen gerçek ya da algısal uyarılara tepki şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu çalışmada dış politikanın belirli amaçlara sahip olduğu ve bu amaçlara uygun politikalar çerçevesinde yürütüldüğü savunulmuş ve bu tepkisel yaklaşım dışlanmadan ele alınmıştır. Çünkü Rosenau'nun (1976: s. 16-17) belirttiği gibi dış politika hiyerarşik bir şekilde yönelimler, planlar ve davranışlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yönelimler, bir devletin dışa yönelik davranışlarını yönlendiren en genel eğilimlerini ve prensiplerini ifade etmektedir. Yönelimleri belirleyen temel unsurlar arasında tarihsel tecrübeler, gelenekler ve ülküler yer almaktadır. Planlar ise bu yönelimlerin pratikte karşılaşılan durumlara uyarlanması olarak tarif edilebilir. Davranışlar ise eylemlerdir. Böylece yönelimler tarafından biçimlendirilen planların bir başka ifadeyle stratejilerin uluslararası ortamda meydana gelen gelişmeler karşısında davranışlar aracılığıyla pratiğe geçirilmesidir.

Dış politika iki farklı şekilde tarif edilebilir. Birincisi dış politika, bir takım amaçlardır ve bu amaçlara dayalı olarak karar vericiler tarafından formüle edilen direktifler veya bu amaçların ardında yatan niyetlerdir. İkincisi ise dış politika devletlerin gözlemlenebilen eylemleridir. Yani dış politika devletin çevresiyle ilişkilerindeki eylemleri ve/veya eylemsizlikleridir (İşyar, 2013: s. 203-204). Dış politikadaki hedeflerin belirlenmesinde iki temel faktörün çok etkili olduğu görülmektedir. Birincisi, uluslararası ortamın kısıtlılıkları ve fırsatları dış politika hedeflerinin erişilebilirliğinde etkili bir faktördür. İkincisi, iç siyaset alanında dış politika hedefleri bir uzlaşma üzerinden belirlenebilir. Dolayısıyla dış politikadaki hedeflerin inşasının; uluslararası sistemin koşulları ile dış politika hedefleri arasındaki *uyumluluk (compatibility)* ve iç siyasetteki *fikir birliğine (consensus)* dayandığı söylenebilir (Hanrieder, 1967: s. 977). Bu nedenle bir devletin dış politikadaki hedefleri analiz edilirken hem uluslararası sistemdeki faktörlerin hem de ülke içi faktörlerin bir arada analiz edilmesi gerekmektedir.

Bir devletin dış politikası analiz edilirken o devletin dış politikada sergilediği bir davranışın nedenleri o davranış sergilerken güttüğü amaçların analiz edilmesiyle ortaya çıkarılabilir. Böylece o devletin dış politika davranışı teorik bir çerçeve üzerinden analiz edilebilir. Bir devletin takip ettiği dış politika davranışını teorik bir çerçevede analiz etmek o devletin dış politikası hakkında genellenebilir çıkarımlarda bulunmayı kolaylaştırabilir.

Eğer bir devletin dış politikadaki hedefleri ulusal çıkarlar üzerinden tanımlanıyorsa ve ulusal çıkar kavramı realistlerin ifade ettiği gibi devletler tarafından bencilce tanımlanıp benimseniyorsa o zaman önemli bir soru karşımıza çıkmaktadır. Bazı devletler ‘politik eylemde bulunduğu çevreye’¹ neden yardım etmektedir? İşte bu soru, doktora tezinin temel araştırma sorusudur. Çünkü tek bir teorik bakış açısıyla bir devletin politik eylemde bulunduğu çevreye neden yardım ettiğinin basit bir açıklaması bulunmamaktadır. Bu noktada eklektik bir teorik çerçeve kullanmak yani farklı teorik açıklamaların birtakım yönlerini seçerek ve bunları birleştirerek yeni bir çerçeve oluşturmak gerekmektedir.

Bu sorunsalın literatürde izi sürüldüğünde ulaşılan kavram Arnold Wolfers tarafından ortaya atılan *çevre hedefleri (milieu goals)* kavramıdır. En genel tanımıyla çevre hedefleri kavramı bir ülkenin kaynaklarını sınırlarının ötesindeki koşulların korunmasına veya iyileştirilmesine yardımcı olmak için kullanmasıdır. Çevre hedefler, bir devletin egemenlik hedefleri için bir araç olabildiği gibi barışçıl ve istikrarlı bir çevre yaratmak yoluyla dolaylı olarak da egemenlik hedeflerine katkı sağlayabilir (Wolfers, 1962: s. 74-75). Dolayısıyla bu tezde, temel soruyu cevaplandırmak üzere, bir devletin çevre hedeflerini biçimlendiren saiklerin neler olduğu sorusuna odaklanılmıştır.

Saik kelimesi, sevk kökünden türetilmiş bir kelimedir ve neden olan, yönlendiren, tayin eden anlamlarına gelmektedir. Felsefede eylemin ortaya çıkmasına sebep olan bütün güdüler saik olarak isimlendirilmektedir. Bu tezde saik kelimesinin kullanılmasının nedeni bir devletin dış politikada belirlediği bir hedefi tercih etmeye yönlendiren dürtülerin neler olduğunu ifade eden bir anlama sahip olmasıdır. Devlet davranışlarının kökenleri hakkında farklı yaklaşımlara sahip olan uluslararası ilişkiler teorileri bu çalışmada çevre hedefleri biçimlendiren saikler olarak işlenmektedir. Çalışmada realizm,

¹ Burada bir devletin ‘politik eylemde bulunduğu çevre’ ifadesi önemlidir. Çünkü bu tezde çevre kelimesi, ekolojik anlamda bir çevre değil; devletlerin dış politika eyleminde bulunduğu siyasi çevre anlamında kullanılmıştır.

liberalizm ve sosyal inşacılık (konsr ktivizm) biçimlendirici saikler olarak ele alınmıştır. Bu biçimlendirici saiklerin altında daha alt düzeyde olan yaklaşım, strateji ve modeller açıklayıcı  er evesler olarak sunulmuştur.

Bu tez, literatürde göz ardı edilen dış politikada “ evre hedefleri” (*milieu goals*) kavramının uluslararası ilişkiler teorilerinin bölgesel güvenliğe yaklaşımları çerçevesinde tanımlanarak güvenlik çalışmaları literatürüne kazandırılmasını hedeflemektedir. Literatür incelendiğinde  evre hedefleri kavramının akademik olarak çok az çalışılan ve yeterli tanımlamadan yoksun bir kavram olduğu görülmektedir.

Wolfers, bir devletin dış politikadaki hedeflerini “sahip olduğu m llere ilişkin hedefler” ve içinde yer aldığı “ evreye yönelik hedefler” olarak ikiye ayırırken şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Ben ilkini "egemenlik hedefleri", ikincisini ise " evre hedefleri" olarak adlandırıyorum. Dış politikasını egemenlik hedeflerine ulaşmaya yönelten bir ulus, değer atfettiği bir ya da daha fazla şeyin geliştirilmesini ya da korunmasını amaçlamaktadır. Bu amaç, bir toprak parçası, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi  yeli i gibi değerler için geçerli olabilir...  evre hedefleri farklı bir karaktere sahiptir. Bunların peşinde koşan uluslar, başkalarını dışlayarak sahip oldukları m lleri korumak ya da arttırmak yerine, ulusal sınırlarının ötesindeki koşulları şekillendirmeyi amaçlarlar. Bu tür hedeflerin varlığı olmasaydı, barış asla ulusal politikanın bir hedefi haline gelemezdi...” (Wolfers, 1962: s. 73-74)

Uluslararası İlişkiler teorilerinin güvenlik konusundaki yaklaşımları, uluslararası ilişkiler disiplininin en önemli konusu olagelmıştir. Hatta  yle ki İkinci Dünya Savaşı sonrası güvenlik çalışmaları alanı, büyük  l de uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde gelişmeye başlamıştır. Bu teorilerin güvenlik konusundaki görüşleri, “temel referans nesne” yani “korunması gereken şey” üzerine yoğunlaşmıştır.

Realizmin temel referans nesnesi devlet ve onun g venli idir. Hans Morgenthau’ya göre uluslararası politikayı kavramak g   yoluyla ifade edilen çıkar kavramından geçmektedir. G   yoluyla ifade edilen çıkar kavramı araştırmacının entelektüel bir disiplin taşımını ve uluslararası politikanın konularını rasyonel bir biçimde ele almasını mümkün kılmaktadır. Çünkü ona göre devletlerin davranışlarını ahlaki ilkeler belirlememektedir (Morgenthau, 1970: s. 2-13). Uluslararası anarşik ortamda devletlerin ancak g   peşinde koşarak güvenliğini sa layabilece ini iddia eden realizm; g   dengesi, tehdit dengesi, çıkarlar dengesi, silahlanma yarışı, ittifaklar, ittifakların çözülmesi, savaş ve barış gibi uluslararası olguları açıklamaya çalışmaktadır

(Glaser, 2017, s. 14). Bu nedenle *güvenlik tehditlerini* ortadan kaldırmaya yönelik oluşan çevre hedeflerinin *realist* bir karaktere sahip olduğu söylenebilir. Bu çevre hedeflerinin politika çıktılarında bölgesel güvenlik örgütlenmelerine katılım ve/veya çevreleme stratejisi bulunmaktadır.

Uluslararası ilişkiler konusunda iyimser bir yaklaşıma sahip olan liberalizm, uluslararası aktörler arasında işbirliği ve barışçıl bir dünya konusuna odaklanmaktadır. Liberalizm; karşılıklı bağımlılık ve kurumsalcılık gibi kavramlar aracılığıyla uluslararası ilişkilerde işbirliği, barış ve güvenlik gibi uluslararası olguları açıklamaya çalışmaktadır (Morgan, 2017, s. 29-30). *Değerler, Bölgesel entegrasyon ve işbirliği* geliştirmeye yönelik oluşan çevre hedefleri *liberal* bir karaktere sahiptir ve bu çevre hedeflerin politika çıktılarında entegrasyon, karşılıklı bağımlılık, neo-fonksiyonalizm ve barış adacıkları oluşturma düşüncesi yer alır.

Sosyal inşacılık (social constructivism) ise normatif yapıların maddi yapılar gibi önem taşıdığını belirtmektedir. İkinci olarak devletlerin çıkarlarını belirlemede ve aktörlerin ne tür amaçlara sahip olduğunu anlamada normatif yapıların önemli olduğunu iddia etmektedir. Son olarak aktör ve yapının karşılıklı olarak birbirini nasıl biçimlendirdiğine odaklanmaktadır (Agius, 2017, s.88). Devletlerin kültür ve kimlikleri de çevre hedeflerinin biçimlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle bir devletin çevre hedeflerinin nasıl belirlendiğinin anlaşılmasında *güvenlik kültürü (security culture)* ve *rol teorisi (role theory)* önemli bir yere sahiptir. İnsanların çevrelerindeki dünyayı nasıl algıladıklarını, ona nasıl tepki verdiklerini ve çevrelerindeki dünyayı nasıl biçimlendirdiğini anlamak tüm sosyal bilimlerin araştırmalarının merkezinde yer aldığı gibi uluslararası ilişkilerin de merkezinde yer alır (Hudson, 2014: s. 3). Bu nedenle bir ülkenin güvenlik kültürü ve kendine biçtiği rolü üzerinden içinde bulunduğu ortama yönelik girişimlerinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bir devletin politik eylemde bulunduğu çevreye ilişkin hedefleri en genel haliyle yukarıda belirtilen teoriler çerçevesinde analiz edilebilir. Ancak çevre hedeflerinin belirlenmesinde teorik olarak keskin bir ayrımın söz konusu olmadığını vurgulamak gerekir. Çünkü örneğin bir devlet *realist* kaygılar sebebiyle bölgesel güvenlik örgütlenmelerine katılırken aynı zamanda bu davranış biçimi onun sahip olduğu güvenlik kültürü ile örtüşebilir. Bir devletin çevre hedeflerini koruma ve geliştirmeye yönelik *realist* saiklerle, *liberal* saiklerle ve *sosyal inşacı (konstrüktivist)* saiklerle hareket ettiği

ve bu saiklerin birbirini dışlamadığı, ancak bazı dönemlerde birinin diğerlerine baskın geldiği tezi savunulmaktadır. Yani bir ülke somut bir tehdit karşısında ulusal güvenliğini korumak amacıyla bir bölgesel güvenlik örgütüne katılabilir. Bu örnekte realist saikler baskın olsa da yalnızca realist saiklerle açıklanamayacak kadar çeşitli faktörler de etkili olabilir. Somut bir güvenlik tehdidi karşısında oluşturulan güvenlik örgütü, üyeler arasındaki iletişimlerin güçlenmesiyle ekonomik işbirliği ve yardımlaşmayı teşvik edebilir ya da Türkiye'nin NATO'ya katılması örneğinde olduğu gibi politik kimliğini onaylatmanın bir aracı olabilir.

Türk dış politikası bu tezdeki kavramsal ve kuramsal çerçevede işlenen çevre hedefleri kavramı üzerinden analiz edilmiştir. Bu tez Türkiye'nin çevre hedeflerinin hangi saiklerle biçimlendiği ve bu çevre hedefleri koruma ve geliştirmede Türkiye'nin hangi araçları kullandığı sorularına odaklanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel olarak bölgesel güvenlik çevresi oluşturma girişimleri veya var olan örgütlere katılma gerekçeleri biçimlendirici saikler olarak ele alınan teoriler çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923'ten günümüze tarihsel bir analiz gerçekleştirilmiştir. Ancak yaklaşık yüz yıllık bir süreci analiz etmenin zorlukları düşünülerek Türk dış politikası temel olarak üç dönem üzerinden genel ilkeler, politik kırılmalar ve Türkiye'nin katıldığı uluslararası örgütler çerçevesinde genel bir analize tabi tutulmuştur. Tarihsel olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan birinci dönem, Soğuk Savaş dönemi ikinci dönem ve Soğuk Savaş sonrası süreç üçüncü dönem olarak belirlenmiştir. Birinci dönemde yeni kurulan cumhuriyetin statü arayışı ve güvenlik ihtiyacı ön plana çıkmaktadır. İkinci dönem olarak isimlendirilen Soğuk Savaş yılları Türkiye'nin ittifak politikası odaklı blok siyaseti izlediği ve bu sayede güvenlik ihtiyacını karşıladığı dönem olarak ifade edilebilir. Soğuk Savaş sonrası dönem olarak isimlendirilen üçüncü dönemde ise rol arayışı, yön arayışı ve statü arayışı çerçevesinde güvenlik ihtiyacına cevap arandığı söylenebilir. Bu tezde söz konusu üç dönemde kurulan ittifak ve işbirliği ilişkilerinin niteliği ve dış politika ilkeleri çerçevesinde bir analiz ortaya konulmuştur.

Tez, Türkiye'nin ulusal güvenliğini bölgesel istikrar üzerine kurduğu savını ortaya atmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren bölgesel ve küresel organizasyonların içinde yer alma tercihinde bulunmuş ve çevre hedeflerini koruma ve geliştirme yoluyla da egemenlik hedeflerini geliştirme gayreti içinde olmuştur.

Türkiye'nin çevre hedeflerini geliştirmeye yönelik girişimleri, Türk dış politikasının temel ilkelerinden olan statükoculuk ile örtüşmektedir. Yukarıda ifade edilen üç dönemden de birer örnek vermek gerekirse bu konuda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Briand-Kellogg Paktı'na katılma kararı sonrası 1 Kasım 1928'de TBMM'ye şöyle seslenmiştir:

“Efendiler! Haricî siyasetimizde dürüstlük memleketimizin emniyetine ve inkişafının masuniyetine dikkat, şiarı hareketimize kılavuz olmaktadır. Esaslı ıslahat ve inkişafat içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde, hem muhitlerinde sulh ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyet olamaz. Bu samimî arzudan mülhem olan haricî siyasetimizde memleketin masuniyetini, emniyetini, vatandaşların haklarını her hangi bir tecavüze karşı bizzat müdafaa edebilmek kudreti de bilhassa gözde tuttuğumuz noktadır. Kara, deniz ve hava ordularımızı bu memlekette sulhu ve emniyeti masun bulunduracak bir kuvvette muhafazaya bunun için çok ehemmiyet veriyoruz. Cumhuriyet Hükûmeti, milletler arasında emniyet misakları akdi için hususi bir gayret göstermektedir. Bize teklif olunan Kellogg Misakı'na iltihak için de aynı samimiyetle muvafakatimizi bildirdik” (ATAM, 1997: 373-374).

Türkiye, uluslararası anarşik ortamda hem kendi başının çaresine bakma perspektifiyle güçlü bir ülke olmaya çalışmış, hem de bölgesel ve küresel istikrar çabalarını sürdürme ve bu amaçla kurulan kurumlara ve yapılara katılma yönünde bir tercihte bulunmuştur.

Soğuk Savaş yıllarından bir örnek vermek gerekirse 1970'li yıllarda başbakan olarak görev yapan Bülent Ecevit, Türkiye'nin yer aldığı bölgede karşılıklı güven ortamı tesis etmesi gerektiğini ve bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Yeni bir ulusal güvenlik konsepti, yeni savunma ve dış politikalar oluştururken bazı ilke ve faktörleri göz önünde bulundurmak zorunda olduğumuzu hissediyoruz. Bunlardan biri, ulusal güvenliğimizi öncelikle tüm komşularımızla, tüm bölge ülkeleriyle iyi ilişkilere ve karşılıklı güven ortamının tesis edilmesine dayandırmamız gerektiğidir. Elbette bir ülkenin güvenliğini sağlamak için her zaman silahlara ve ordulara ihtiyacı vardır. Ancak ben ve hükümetim, komşu ülkelerle ilişkilerimizde karşılıklı güven ortamının tesis edilmesinin en az silahlanma kadar, hatta bazen silahlanmadan daha fazla koruyucu olduğuna inanıyoruz. Ayrıca, ulusal güvenliğini böyle bir ilkeye, komşularıyla karşılıklı güven ortamı tesis etme ilkesine dayandıran bir ülkenin barışa en iyi şekilde katkıda bulunabileceğine inanıyoruz...” (Ecevit, 1978: s. 205).

Soğuk Savaş sonrası dönemden de bir örnek vermek gerekirse 2002 sonrası dönemin dış politikasını yönlendiren Ahmet Davutoğlu, Mustafa Kemal Atatürk'ün söylemine benzer bir şekilde Türkiye'nin hem ülke içerisinde hem de bölgede barışa ve düzene ihtiyacı olduğunu belirtmekte ve Türkiye'nin bölgesinde barış, güvenlik ve refaha katkıda bulunması gerektiğinin altını çizmektedir. Türkiye'nin bölgeye düzen ve güvenlik sağlayan, demokrasi ve özgürlükleri ön planda tutan ve sorunların çözümünde etkin rol oynayan sorumlu bir devlet imajına sahip olması gerekliliğini vurgulamaktadır (Davutoğlu, 2008: 83-96). Türkiye'nin önemli bir bölgesel güç olduğunu vurgulayan Davutoğlu, *çevre ülke (peripheral country)* rolünü bir kenara bırakmak gerektiğini ve yapıcı bir rol üstlenmesi gerektiğini belirtmektedir.

“Türkiye, çevre ülke rolünü geçmişinin bir parçası haline getirmeli ve yeni bir pozisyon edinmelidir: sadece kendisi için değil, komşu bölgeleri için de güvenlik ve istikrar sağlayan bir konum. Türkiye, çevresinde düzen, istikrar ve güvenliği sağlamak için daha aktif, yapıcı bir rol üstlenerek kendi güvenlik ve istikrarını garanti altına almalıdır” (Davutoğlu, 2008: 79).

Yukarıda ifade edildiği gibi bu doktora tezinin temel araştırma sorusu şudur: Bir devlet neden çevresine yardım etmektedir? Çalışmanın diğer soruları ise;

- Türkiye'nin çevre hedeflerini biçimlendiren saikler nelerdir? Yani başka bir ifadeyle Türkiye, çevre hedeflerini hangi konuları önceleyerek belirlemiştir?
- Türkiye'nin çevre hedeflerine ulaşmak için ittifak ve işbirliği politikalarında başlıca araçları nelerdir?
- Türkiye'nin çevre hedeflerine ulaşmak için izlediği politikalarda değişim ve süreklilik unsurları nelerdir?

Çalışmanın varsayımları ise şunlardır:

- Bir devlet, egemenlik hedeflerini korumak için çevresine yardım etmeyi seçebileceği gibi ekonomik refahını artırmak, diğerlerinin diplomatik desteğini kazanmak ve barışçıl bir çevre yaratmak için de çevresine yardım etmeyi seçebilir.
- Türk dış politikası karar vericileri, Türkiye'nin ulusal güvenliğinin bölgesel istikrar ile mümkün olduğunu düşünmüş ve bu yönde politikalar takip etmiştir.

- Türk dış politikası karar vericileri, Türkiye'nin irredantist ya da revizyonist emellere sahip bir ülke olarak algılanmamasına önem vermişlerdir.
- Uluslararası sistemin yapısının değişmesi, Türk dış politikasını etkilemiştir.
- Türkiye'nin 1923-1945 arası dönemde ve 1945-1990 arası dönemde evre hedefleri, egemenlik hedeflerini korumaya yönelik politikalar çerçevesinde şekillenmiştir.
- SSCB'nin dağılmasıyla birlikte uluslararası sistemin yapısı değişmiş ve Türkiye'nin evre hedefleri 1990 sonrası dönemde farklı siyasi iktidarların Türkiye'ye biçtikleri rol algılamaları çerçevesinde şekillenmiştir.

1. YÖNTEM

Bu tezde çevre hedefleri kavramının sistematik bir çerçevede ortaya konulması için ilgili araştırmalar bir araya getirilmiş, tanımlama, çerçeve oluşturma ve örnekleme süreçleri takip edilmiştir. Kavramsal çalışmanın son aşaması olarak çevre hedefleri kavramının literatüre katkısı ve avantajları sonuç bölümünde tartışılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden *doküman analizi* kullanılmıştır. Doküman analizi çerçevesinde antlaşma metinleri, kitaplar, makaleler, tezler ve belgeler incelenmiştir. Tezde doküman analizi ile çevre hedefleri kavramı, bu kavramı açıklayabileceği düşünülen teoriler ve Türk dış politikasının temel ilkeleri bağlamında politikalar yani araştırılması hedeflenen olgular ve olaylar hakkında yazılı materyaller analiz edilmiştir.

Kavramsal araştırmalar pratik deneyler içermez, soyut kavramlar ve fikirlerle ilgilidir. Bu tezde *yorumlamacı paradigma* kullanılmaktadır. Sosyal gerçekliğin sosyal ortamda oluştuğu, karmaşık olduğu ve sürekli değiştiği yaklaşımı savunulmaktadır. Kavramlaştırma boyutu keşfedici, örnek olay boyutu ise betimleyici bir perspektifle analiz edilmiştir.

Keşfedici araştırmalar incelenen konu hakkında daha önce sistematik bir inceleme yapılmamışsa ya da bu konuda çok az çalışma yapılmışsa tercih edilen bir araştırma türüdür (Stebbins, 2001: s. 7). Çevre hedefleri (milieu goals) kavramı hakkında literatürde çok sınırlı düzeyde bilgi bulunmaktadır ve teorik bir çerçeve üzerinden kapsamlı bir analiz bulunmamaktadır. Bu nedenle kavramsal boyutu keşfedici ve tanımlayıcıdır.

Bu tez, çevre hedefleri (milieu goals) kavramını; daha önce literatürde belirtilen uyumsuz ve bağlantısız parçaları, farklı teori ve kavramlardan destek alarak teori sentezi yoluyla açıklamaya çalışmaktadır. Jaakkola teori sentezi araştırmasını şu ifadelerle açıklamaktadır:

“Bir teori sentezi çalışması, birden fazla teori veya literatür akışı arasında kavramsal entegrasyon sağlamayı amaçlar. Bu tür araştırmalar, daha önce birbiriyle bağlantılı olmayan veya uyumsuz parçaları yeni bir şekilde birbirine bağlayarak bir kavram veya olguya ilişkin yeni veya geliştirilmiş bir görüş sunar. Bu tür makaleler, bir kavram veya olguya ilişkin mevcut bilgileri özetleyerek ve bütünleştirerek katkıda bulunur... bir sentez araştırması, daha önce farklı alanlarda veya disiplinlerde parça parça ele alınmış olan yeni veya yapılandırılmamış bir olgunun haritasını çıkarabilir.” (Jaakkola, 2020: s. 21).

Jaakkola'ya göre teori sentezi ile literatür taraması arasında ince bir çizgi bulunmaktadır. Literatür taraması, ilgili alanın gelişimini, kapsamını ve gelecekteki

beklentileri ortaya koyarken mevcut teorik sınırlar içinde kalmaktadır. Kavramsal bir akademik çalışmada literatür taraması gerekli bir araçtır ancak nihai bir amaç değildir (Jaakkola, 2020: s. 21). Teori sentezi araştırmasında ise kapsamlı bir şekilde teoriler ve fenomenler seti yeni bir teorik çerçeve altında birleştirilebilir. Yani teori senteziyle mevcut yaklaşım özetlenmekte ve bütünleştirilmektedir (Jaakkola, 2020: s. 23). Yeni bir fenomen veya kavramsal alanın ana hatları belirlenmektedir. Böylece belirsiz olan alan belirli bir teorik mercekten analiz edilerek yapılandırılmaktadır.

Bu tezdeki amaçlardan biri de çevre hedefler (milieu goals) kavramının bir tipolojisini oluşturmaktır. Cornelissen'e göre tipolojinin amacı "farklı yapıları tutarlı ve açıklayıcı türler kümesi içerisinde nedensellik kurarak birleştirilmesi yoluyla konunun bulanık doğasını açıklayan bir sınıflandırma ortaya koymaktır" (Cornelissen, 2017: s. 3). Tipolojiler ilgili konunun teorik özellikleri ve boyutlarını ortaya koyarak hedef olgunun çok boyutlu bir görünümünü sunmaktadır.

Betimleyici bir çalışmada, incelenen konu temel özellikleriyle tasvir edilmeye çalışılmaktadır. Karşılaştırmalı tarihsel analiz de betimleyici bir çalışmadır. Karşılaştırmalı tarihsel analiz yönteminde devrimler, politik rejimler, politikalar gibi büyük geniş ölçekli sonuçları olan olgular incelenir. Yani karşılaştırmalı tarihsel analizde ilgili konunun sistematik bir karşılaştırması ve zaman içindeki gelişmelerin değerlendirilmesi söz konusudur (Mahoney, 2004, s.81). Bu tezde de Türk dış politikası örnek olay olarak seçilmiş ve temelde üç döneme ayrılmıştır. Bu üç dönemde Türkiye'nin çevre hedeflerini koruma ve geliştirme girişimlerinin karşılaştırmalı tarihsel analizi gerçekleştirilmiştir.

Türk dış politikasındaki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinin niteliğini sınıflandırmayı amaçlayan bu tezde Türk dış politikasında ortaya çıkan davranışlar bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Türk dış politikasını yönlendirenin ise uluslararası sistemdeki güç dağılımı olduğundan hareketle uluslararası sistem bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Karar vericilerin tehdit algılamaları, karar vericilerin rol algılamaları ve ulusal güvenlik kültürü de Türk dış politikasının yönelimini belirleyen ara değişkenler olarak ele alınmıştır.

Tez çalışmasında olası zayıflık, "çevre hedefleri" kavramına ilişkin literatürün kısıtlı olmasıdır. Aslında bu tezin özgün değeri için önemlidir, zira tezin en önemli amacı çevre hedefleri kavramının kapsamlı, tutarlı ve kullanışlı bir çerçeveye oturtulmasıdır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatür incelendiğinde çevre hedefleri kavramının akademik olarak çok az çalışılan ve yeterli tanımlamadan yoksun bir kavram olduğu görülmektedir. Fakat dikkat edilirse, devletler politik hedefler güttüğü ve eylemde bulunduğu çevrede çeşitli ittifak ve işbirliği girişimlerinde bulunmaktadır. Devletlerin bu girişimleri yalnızca egemenlik hedefleri kapsamında değerlendirilmemelidir. Bir devletin çevre hedefleri, egemenlik hedeflerine giden bir araç olabildiği gibi, devletin barışçıl ve istikrarlı bir çevre yaratmak yoluyla dolaylı olarak da egemenlik hedeflerine hizmet edebilir. Bu ayrımın tespit edilmesi için devletlerin çevre hedeflerinin hangi saiklerle biçimlendiğinin teorik analizinin yapılması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada çevre hedefleri kavramı ortaya konulurken ilk olarak devletlerin davranışlarında rol oynayan saikler yani bir başka ifadeyle devletleri belirli bir davranışa yönlüten gerekçeler teoriler çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Çevre hedefleri (milieu goals) kavramı, literatüre ilk olarak Arnold Wolfers'in 1962 yılında yayımlanan "Discord and Collaboration: Essays on International Politics" eseriyle girmiştir. Wolfers bir devletin sahip olduğu dış politika hedeflerini temelde *egemenlik hedefleri (possession goals)* ve *çevre hedefleri (milieu goals)* olarak iki kategoriye ayırmakta ve bunları şöyle ifade etmektedir:

"...Dış politikasını egemenlik hedeflerine ulaşmaya yönelten bir ulus, değer atfettiği bir ya da daha fazla şeyin geliştirilmesini ya da korunmasını amaçlamaktadır... Çevre hedefleri farklı bir karaktere sahiptir. Bu hedeflerin peşinden giden uluslar, başkalarını dışlayarak sahip oldukları mülkleri savunmak ya da arttırmak yerine, ulusal sınırlarının ötesindeki koşulları şekillendirmeyi amaçlarlar..." (Wolfers, 1962: s.73-74).

Wolfers, bir devletin çevre hedeflerini takip etmesinin hem egemenlik hedeflerine doğrudan bir katkı sağladığını hem de çevrenin istikrarlı hale getirilmesiyle dolaylı olarak katkı sağladığını sosyal hayattan bir benzetme yaparak şu ifadelerle açıklamıştır:

"Çevre hedefleri çoğu zaman egemenlik hedeflerine giden bir araç ya da ara istasyonundan başka bir şey olmayabilir. Bir ulus, uluslararası örgütlerin kurulması ve sürdürülmesi için fedakârlık yaparak prestijini ya da güvenliğini artırmayı umabilir. Ancak tek amacının bu olması gerekmez. Bunun yerine, söz konusu ulus içinde faaliyet gösterdiği çevreyle ilgili ciddi endişeler taşıyabilir ve bu tür örgütlerin çevreyi daha barışçıl hale ya da sosyal veya ekonomik ilerlemeye daha elverişli hale getirerek iyileştirmesini bekleyebilir. Burada bir kez olsun bireylerin davranışları ve çıkarları ile yapılan benzetme yanıltıcı olmamalıdır. Bir insan, tüm çabasını mallarını biriktirmeye ve korumaya harcarken, içinde yaşadığı veya

çalıştığı toplumun huzur ve düzenine, kamu sağlığına ve refahına kayıtsız kalırsa, haklı olarak sadece bencil değil, kendi çıkarları açısından dar görüşlü olarak kabul edilir. Bunlar, kavramın burada kullanıldığı şekliyle, onun çevresinin unsurlarıdır. Düzenli ve müreffeh bir toplumda fiziksel ya da mali açıdan iyi durumda olmak başka bir şeydir; yoksul, sağlıksızlık, emniyetsiz ve yaygın öfke ortamında sahip olunan zenginlikle ayrıcalıklı olmak bambaşka bir şeydir. Aradaki fark yalnızca edinilen malların daha fazla ya da daha az güvende olması değildir; aynı zamanda mutluluk, gelecekteki fırsatlar ve belki de ahlaki tatmin açısından da bir fark bulunmaktadır.” (Wolfers, 1962: s.74-75).

Wolfers, bir devletin çevre hedeflerini takip etmesinin ulusal çıkarlarını ihmal etmediğini vurgularken şu ifadeleri kullanmıştır:

“... ‘çevre hedefleri’ yerine uluslararası hedefler terimini kullanmak cazip gelebilir. Ancak burada uluslararası kelimesinin kullanılması tehlikelidir çünkü bu hedeflerin ulusal çıkarlara uygun olmadığı ya da hükümetlerin ulusal çıkarlar dışındaki hedefleri de takip edebilecekleri ve etmeleri gerektiği anlamına gelebilir. Çevre hedeflerinin diğer ülkelerin de ulusal çıkarlarına uygun olma olasılığı, bu hedefleri daha az değerli kılmaz; sadece ulusların ortak çıkarları paylaştığına işaret eder...” (Wolfers, 1962: s.75-76).

Wolfers, bir devletin çevre hedeflerini takip ederek ulusal güvenliğine ve ekonomik çıkarlarına hizmet edebileceğini Marshall yardımları örneği ile şu ifadelerle açıklamıştır:

“Ülkesine yeterli güvenliği sağlamış bir hükümet, karşılığında kendi ülkesinin elde etmeyi umabileceği avantajları düşünmeksizin dost ülkelere yardım elini uzatırsa görevlerini ihlal etmiş olmaz... Amerika Birleşik Devletleri’nin Marshall Planı’nı başlattığı zaman olduğu gibi cömert ve sempatik bir dürtüyü ifade eden ulusal dış politika eylemlerinin genellikle bağışçının ulusal güvenlik çıkarlarına veya ekonomik çıkarlarına da hizmet ettiği görülecektir” (Wolfers, 1962: s. 76-77).

Wolfers, çevre hedefleri kavramını literatüre kazandırmış ancak kavram üzerinde sistematik bir açıklama yapmamıştır. Bir devletin “*politik eylemde bulunduğu çevreye yardım ederek kendine yardım edebileceğini*” ifade eden bu kavram kapsamlı bir şekilde irdelenmemiştir.

Inis L. Claude Jr. ise 1964’te yayımlanan “National Interests and the Global Environment: a Review” başlıklı incelemesinde, Arnold Wolfers’ın “Discord and Collaboration” eserini çevre hedefleri kavramı açısından ele almıştır. Inis Claude’un, Arnold Wolfers’a yönelik temel eleştirisi, çevre hedefler kavramının analizini ihmal ettiği yönündedir. Claude’a göre Wolfers, egemenlik hedeflerinde devletin realist, bencil

hedeflerinin bulunduğunu, çevre hedeflerde ise idealist hedeflerinin bulunduğunu belirtmektedir. Claude’a göre, devletin kendini koruması da dâhil olmak üzere, ulusal çıkarlara en iyi hizmet edecek araç çevre hedeflerini takip etmektir. Claude bu görüşünü şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“Çevre hedefleri kavramına ne oldu? Neden bu kavram, idealist bir (kendi çıkarından) feragat etme kavramı yerine, çok devletli sistemin düzenini teşvik etmeyi amaçlayan bir politikaya uygulanmasın? Benim görüşüme göre, bu tür politikalar normalde, kendini koruma da dâhil olmak üzere temel ulusal çıkarlara yönelik kaygıların terk edilmesini ya da ikincilleştirilmesini değil, bu çıkarlara en iyi şekilde devletin politik eylemde bulunduğu çevrenin iyileştirilmesiyle hizmet edilebileceği görüşünün benimsenmesini temsil eder. Belirli bir durumda, çevre hedeflerin peşinden gitmek dünya düzenini desteklemekte başarısız olabilir ve hatta ulusal güvenlik için tehlikeli olabilir, ancak prensipte sistem odaklı hedeflere bağlılığın devletlerin en temel çıkarlarının uzun vadede korunması için mutlak bir gereklilik olduğu konusunda ısrar ediyorum... Eğer güvenilir bir şekilde düzenlenmiş bir uluslararası sisteme sahip olacaksak, bunu, ulusal çıkarları kendini feda etme duygusuyla terk eden devlet adamlarının değil, çevre hedeflerinin ulusal çıkarlar için temel öneme sahip olduğuna inanan devlet adamlarının çabalarıyla başaracağız.” (Claude, 1964: s. 294).

Claude çevre hedeflerinin ulusal çıkarlar için de hayati bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Claude, Wolfers’ın çevre hedefleri kavramının potansiyel değerini ihmal ettiğini vurgulayarak çevre hedefleri kavramının ulusal çıkar ve uluslararası düzen değerlendirmesini bütünleştirmeye katkı sunabilecek bir yönü olduğunu şu ifadelerle belirtmiştir:

“...Wolfers’ın başarısızlığının en önemli belirtisi çevre hedefleri kavramının potansiyel değerini kullanamayıdır. Bu kavram, ulusal çıkar ve uluslararası düzen düşüncesini bütünleştirmeye, küresel çevrenin iyileştirilmesine yönelik kaygıların bir devletin kendi temel güvenliği ve refahına yönelik kaygılarına nasıl eklenilebileceğini incelemeye yönelik bir daveti temsil etmektedir. Wolfers hayal kırıklığı yaratacak derecede bu daveti reddetmiştir” (Claude, 1964: s. 296).

Inis Claude 1986’da yayımlanan “The Common Defence and Great-Power Responsibilities” başlıklı makalesinde, çevre hedefleri kavramının bütüncül yapısını vurgulamıştır. Bütüncül yapıyla çevre hedefleri kavramının hem istikrara katkı sağlayan hem de devletlerin ulusal çıkarlarını koruyan bir yönü olduğunu kastetmektedir. Inis Claude, devletler için kendi refahları konusunda elverişli gördükleri uluslararası ekonomik, sosyal ve politik çevrede koşulların iyileştirilmesinin acil ve doğrudan ulusal çıkarları dışlamadığını, bilakis bu dış sorumluluğun ulusal çıkarları vurgulayan bir devlet

davranışı teorisiyle birleştirilebilmesi için çevre hedefleri kavramının uygun bir araç olduğunu düşünmektedir (Claude, 1986: s. 721). Claude, çevre hedefleri kavramının ulusal çıkarları korumak olduğunu şu ifadelerle belirtmektedir:

“Çevre hedefleri, ulusal sorumluluk kavramını ulusal çıkarı vurgulayan bir devlet davranışı teorisine dâhil etmek için son derece uygun bir araç gibi görünmektedir; devletlerin bazen dış sorumlulukları kabul etmeyi ve yerine getirmeyi ulusal çıkarlarını korumanın veya geliştirmenin akıllıca bir yolu olarak gördükleri iddia edilebilir. Ancak Wolfers, *Discord and Collaboration* kitabının bir incelemesinde de belirttiğim gibi, kavramı bu şekilde kullanmaktan kaçınmıştır... Çevre hedefleri kavramının mucidinin bile bu hedeflere karşı önemli bir önyargısı olduğu sonucuna varmak gerekir. Devletlerin çevre hedeflerini takip etme konusundaki isteksizliğini onaylaması, bu tür bir takibin ulusal çıkarların ihmalini veya terk edilmesini değil, bu çıkarlara hizmet etmenin alternatif bir yolunu temsil ettiği yönündeki kendi önermesinin geçerliliği konusunda süregelen bir şüphecilığe işaret ediyordu” (Claude, 1986: s.721-722).

Avrupa Birliği’nin hedeflerinin genellikle çevre hedeflerine yoğunlaştığını ifade eden Ole Elgström ve Michael Smith, 2004’teki “New Roles for the European Union in International Politics? Frameworks for Analysis and Understanding” başlıklı çalışmada egemenlik hedeflerini güvenlik başta olmak üzere ulusal çıkarla bağlantılı hedefler olarak belirtmiştir. Elgström ve Smith, çevre hedefleri kavramının ulusal çıkar ve ulusal güvenlik odaklı bir kavram olmadığını iddia ederken şu ifadeleri kullanmıştır:

“AB’nin hedeflerinin çoğunun "egemenlik hedeflerinden" ziyade "çevre hedefleri" olduğu ileri sürülmektedir. Egemenlik hedefleri başta güvenlik olmak üzere ulusal çıkarlarla bağlantılı iken, çevre hedefleri aktörün faaliyet gösterdiği çevreyi şekillendirmeyi amaçlar. AB’nin normatif hedefleri, uluslararası anlaşmalarının çoğunda normatif koşullara yer vermesi ile çevresini şekillendirmeye yönelik bilinçli çabalarını göstermektedir. Bunlar aynı zamanda AB’yi, güvenliğine yönelik tehditlere daha fazla odaklandığı iddia edilen ABD’den ayırmaktadır” (Elgström ve Smith, 2004: s. 13-14).

Ancak çevre hedefleri kavramının ulusal güvenlik hedeflerini dışlayan bir çerçeveye sahip olduğunu söylemek zordur. Nikekim yukarıda ifade edildiği gibi Wolfers da bu hedefleri korumaya ve geliştirmeye yönelik politikaların egemenlik hedeflerine ulaşmada bir araç olduğunu belirtmektedir. Benzer bir şekilde Inis Claude’un belirttiği gibi, bir devlet ulusal güvenlik hedeflerini gerçekleştirmek gayesiyle de çevre hedeflerini takip edebilir. Bu nedenle bu tez Elgström ve Smith’in çevre hedefleri kavramının ulusal çıkarları dışlayan bir kavram olduğuna ilişkin görüşlerine katılmamaktadır.

David Cadier, 2018 yılındaki “Continuity and Change in France’s Policies Towards Russia: a Milieu Goals Explanation” başlıklı makalesinde Fransa’nın küresel alandaki ve Avrupa siyasetindeki çevre hedeflerinin Rusya’ya yönelik politikalarını ve Ukrayna krizine tepkisini açıklamak için belirleyici bir rol oynadığını iddia etmektedir. Makalede çevre hedefleri, *sistemik* olarak yani güç dağılımı açısından ve *normatif* olarak yani normlar, kurallar ve kurumlar açısından iki kategoriye ayrılmıştır. Bu görüşlerini Cadier şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“Devletler çevre hedeflerini takip ederken, kendilerinin ve diğer devletlerin faaliyet gösterdiği çevreyi ve dış koşulları şekillendirmeye çalışırlar... Çevre hedefleri, belirli bölgesel veya uluslararası düzenlerin desteklenmesi veya zayıflatılması yoluyla takip edilebilir. Bu düzenlerin kendileri de ya güç dağılımı ya da normatif, kurumsal ve yasal düzenlemeler açısından anlaşılabilir. Güç dağılımıyla ilgili olanlara sistemik çevre hedefleri; normatif, kurumsal ve yasal düzenlemelerle ilgili olanlara ise normatif çevre hedefleri diyebiliriz. Güç dağılımı açısından (sistemik çevre hedefleri), ... İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra güç değişimi statüsünün kesin olarak teyit edilmesinden bu yana Fransa, bir yandan Avrupa’nın dünya siyasetinde güçlü bir aktör olarak ortaya çıkmasını, diğer yandan da Avrupa içinde kendi özerkliğini ve liderliğini ve kendi küresel konumunu destekleyen koşulları teşvik etmeyi amaçlamıştır. Kurumsal, yasal ve normatif çevre hedefleri (normatif ortam hedefleri) açısından Fransa, 1945 sonrası düzenin ve özellikle de uluslararası politikada güç odağı olarak BM Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) ve yetkili nükleer güçlerin sayısını sınırlayan nükleer silahların yayılmasını önleme rejiminin devamını istemiştir” (Cadier, 2018: s. 1352).

Karen E. Smith, 2005 yılındaki “Still 'civilian power EU?' ” başlıklı çalışmasında Avrupa’nın sivil bir güç olarak varlığını sürdürüp sürdürmediğine odaklanırken, çevre hedefleri kavramını sivil gücün politik gündemi içinde ele almıştır.

“... 'sivil amaçlar'; uluslararası işbirliği, dayanışma, uluslararası ilişkilerin evcilleştirilmesi (ya da uluslararası ilişkilerde hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi), küresel çevre için sorumluluk ve eşitlik, adalet ve hoşgörünün yaygınlaştırılmasıdır. Arnold Wolfers’in ayrımını kullanırsak, bunlar egemenlik hedeflerinden ziyade 'çevre hedefleridir'. Egemenlik hedefleri ulusal çıkarları korumakla ilgilidir. Çevre hedefleri ise devletin politik eylemde bulunduğu çevreyi şekillendirmeyi amaçlar. Çevre hedefleri egemenlik hedeflerine ulaşmanın araçları olabilir, ancak ulusal çıkarları aşan ve geniş çapta paylaşılan hedefler de olabilir” (Smith, 2005: s. 3).

Her ne kadar Smith burada Wolfers’a atıfla çevre hedeflerinin bazen egemenlik hedeflerine hizmet eden bir araç olabileceğini belirtse de bu kavram ulusal çıkarları aşan

hedefler olabileceğini söylemektedir (Smith, 2005: s. 3) ve bu durum kavramın anlaşılmasının önüne geçmektedir. Bu nedenle çevre hedefleri kavramı, teorik bir çerçeveden yoksun bir şekilde ele alındığında herkesin farklı bir yönünü anlayabileceği bir hale dönüşmektedir. Bu tezin birinci amacı da kavramın teorik bir sınıflandırma ile çerçevesini oluşturarak bilim dünyasının analizlerinde kullanacağı kapsamlı hale dönüştürmektir.

Ulrich Krotz, 2015 yılında yayımlanan “History and Foreign Policy in France and Germany” başlıklı kitabının “Impact and Implications (1): Milieu Goals and Alliance Politics” bölümünde çevre hedefleri kavramını ele almaktadır. Ulrich Krotz, devletlerin ulusal sınırlarının ötesindeki koşulları şekillendirmek için çevre hedeflerinin peşine düştüğünü ve bu hedefleri “belirli türdeki küresel veya bölgesel kurumsal düzenleri, uluslararası kuruluşları veya yasal ortamları teşvik ederek veya zayıflatarak” güvenliği artıracak şekilde dış bağlamı etkilemeye çalıştığını belirtmektedir (Krotz, 2015). Krotz’un bakış açısıyla, bir devletin çevre hedeflerinde yalnızca politik eylemde bulunduğu çevreyi istikrarlı hale getirmek yer almaz. Devlet bazen kendi aleyhine olan koşulları değiştirmek için mevcut düzeni değiştirmeyi de bir strateji olarak benimseyebilir. Ancak çevre hedefleri kavramını kitabın beşinci bölümünde başlığa taşıyan Krotz da yukarıda belirtilen yazarlar gibi çevre hedefleri kavramının kapsamlı bir çerçevesini çizmemiştir.

Philipp Thaler, 2015’te yayımlanan “Unpacking ‘Coherence’ in “EU Foreign Policy: How Policy Setting and Policy Content Shape EU External Relations Towards Russia” başlıklı doktora tezinde, çevre hedefleri kavramı ile egemenlik hedefleri arasındaki farkı ortaya koyan bir tipoloji sunarak çevre hedefleri kavramı açısından literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur. Egemenlik hedeflerinin maksadı bir devletin ulusal çıkarını koruma veya geliştirmeye ilgilirken, çevre hedeflerinin maksadı daha geniş olarak politik eylemde bulunan çevreyle ilgilidir. Egemenlik hedeflerinin özelliklerine bakıldığında uğruna rekabet edilen kaynaklar sınırlıdır. Bu nedenle devlet ulusal çıkarlarını korumaya odaklanmaktadır. Çevre hedeflerinin özelliklerine bakıldığında ise, koşullara ve çevreye odaklanıldığı için kaynaklar sınırsızdır. Hedeflerin kökeni açısından değerlendirildiğinde egemenlik hedefleri özel çıkarlara sahiptir; yani birtakım ulusal çıkarları korumak veya göreceli uluslararası etkiyi artırmayı hedeflemek yer almaktadır. Egemenlik hedeflerine rekabet aracılığıyla ve meydan okumayla

erişileceğini belirten Thaler, çevre hedeflerine işbirliği ile erişileceği yanıtını vermektedir. Tipik örnekler olarak ise egemenlik hedeflerinin bir mülkü elde etmek (örneğin bir toprak kazanmak veya toprağını korumak) ya da BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliğine ulaşmak gibi örnekler vermektedir. Çevre hedeflerinin tipik örnekleri arasında ise barışın ve güvenliğin sağlanması veya uluslararası organizasyonların kurulması sayılmıştır (Thaler, 2015: s. 51). Thaler, bir devletin politik eylemde bulunduğu çevreyi şekillendirmesinin nedenlerini şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“Bir ülkenin sınırları dışındaki çevreyi şekillendirme nedenleri çok çeşitli olabilir, ancak bunlar genellikle kendi uluslararası prestijini artırma, barış ve güvenliği güçlendirme, sosyal ve ekonomik ilerlemeyi teşvik etme ve politik eylemde bulunulan çevreyi egemenlik hedeflerine ulaşmak için daha elverişli hale getirmektir” (Thaler, 2015: s. 50).

Bu tez çalışmasının amaçlarından biri de literatürde ‘*orta büyüklükte devlet*’ olarak ifade edilen Türkiye’nin (Hale, 2003: s. VII; Oran, 2009: s. 30) çevre hedeflerinin analizini ortaya koymaktır. Baskın Oran, orta büyüklükte devlet kavramını şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“Uluslararası sisteme etkileri marjinal olan, ama bölgesel politikayı (özellikle, küçük komşularını) etkileyebilen, ama daha önemlisi, büyük devletlerden gelen zorlamalara bir miktar dayanabilen, onlarla zaman zaman pazarlığa girişebilen ve hatta o günkü koşulları (konjunktürü) iyi değerlendirerek onların kimi davranışlarını belli bir oranda etkileyebilen devlet. Ör. Orta Doğu’da İsrail, İran, Türkiye, bir ölçüde de Mısır gibi” (Oran, 2009: s. 30).

Literatürde Türk dış politikasını çevre hedefleri üzerinden analiz eden bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Türkiye’nin orta büyüklükte bir devlet olduğu varsayımından yola çıkan yazarlar, büyük ölçüde Türkiye’nin içinde bulunduğu sistemik koşullara ve bu sistemin içinde Türkiye’nin üstlenebileceği rollere ağırlık vermiştir. Türkiye’nin coğrafyası gereği sahip olduğu önemini ve kurucu kimliğini başlangıç noktası alan çalışmalar ise daha çok çatışma ve dış tehdit odaklıdır.

Türkiye Cumhuriyeti, dış politikada Osmanlı devletinden yalnızca diplomatik kurumları miras almamış, bununla birlikte bazı dış politika ilkelerini de sahiplenmiştir. Baskın Oran’a göre (2009: s. 19) her ikisi de varlıklarını iki temel ilke üzerine kurgulamıştır. Öncelikle, her iki devlet de *güç dengesini* büyük bir dikkatle izleyip ondan yararlanarak varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Ayrıca, her iki devlet de (eğer işgal edilme tehdidi altında değilse) başka devletlerin arasındaki savaflara girmeme yolunu tercih etmiştir. Bir ülkenin yüz yıllık politikalarını belirli birkaç ilke üzerinden açıklamak

oldukça zordur. Ayrıca bu ilkelere süreklilik bulmak da kolay değildir. Ancak Türkiye'nin dış politikasında iki temel ilkenin bulunduğu söylenebilir: statükoculuk ve Batıcılık (Oran, 2009: s.46).

Türkiye'nin toprakları bir yandan Balkanlar, bir yandan Kafkaslar, bir yandan da Ortadoğu'dadır. Ayrıca Türkiye coğrafyası gelişmiş Batı ülkeleri ile enerji kaynaklarına sahip Ortadoğu ve Hazar bölgeleri arasında bulunan transit geçiş noktasıdır. Bu konumu, Türkiye'ye kendi boyutlarını aşan bir önem ve avantaj kazandırmaktadır (Oran, 2009: s. 24).

Literatürde Türkiye'nin çevre hedeflerini incelemeye en yakın çalışma, Ahmet Davutoğlu tarafından kaleme alınan ve ilk olarak 2001 yılında yayınlanan "Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu" başlıklı kitaptır. Davutoğlu'na göre (2016: s. 11) Türkiye'nin kendi tarih ve coğrafya derinliğinin bir stratejik planlama ile bütünleştirilmesi halinde bir atılım potansiyeli imkânı doğacaktır. Türkiye'nin gelecek yüzyıla yönelik dış politika stratejisi, güç merkezleri ile ilişkilerin alternatifli tarzda yeniden düzenlenmesi ve uzun dönemli kültürel, ekonomik ve siyasi bağların sağlamlaştırıldığı bir *hinterland* oluşturulması şeklinde özetlenebilir. Türkiye böyle bir stratejiyi uluslararası çevreye kademeli bir tarzda açılabilme amacıyla kullanabileceği üç önemli jeopolitik etki alanı içinde taktik önceliklere dayandırmak zarureti ile karşı karşıyadır. Birincisi *yakın kara havzasında* Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar yer almaktadır. İkincisi *yakın deniz havzasında* Karadeniz, Adriyatik, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Körfez, Hazar Denizi yer almaktadır. Üçüncüsü *yakın kıta havzasında* Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Asya, Orta ve Doğu Asya yer almaktadır (Davutoğlu, 2016: s. 118).

Davutoğlu (2016: s. 222), Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi ve sonrası geliştirdiği ittifak ve işbirliği ilişkilerinin kendi içinde bir bütünlük ve çeşitlilik ihtiva ettiğini iddia etmektedir. Soğuk Savaş dönemi boyunca ortaya çıkan ve Türkiye'nin bugüne kadar aktif üyeliğini sürdürdüğü NATO ve İslam İşbirliği Teşkilatı (eski adıyla İslam Konferansı Örgütü); Soğuk Savaş sonrası dönemde gündeme getirilen ve yeniden yapılandırılan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Örgütü, Türk Keneşi Zirveleri ve D-8 gibi yapılar küresel ve bölgesel bağlantılar itibarıyla kimi zaman kendi içinde çelişkiler de barındıran bir çeşitlilik arz etmektedir. Davutoğlu, Türkiye'nin

yer aldığı ittifak ve işbirliği ilişkilerinin bir bütünlük arzetsse de bu örgütlerin işlevselliği noktasında bir takım problemleri olduğunu şu ifadelerle belirtmektedir:

“Bütün bu stratejik araçlar ve bağlantılar kâğıt üzerinde ele alındığında gerçekten etkileyici bir dış politika çeşitlendirilmesi ve bütünlüğü ortaya çıkmaktadır. Ancak hemen hemen bütün bu stratejik araçların tek tek kullanımıyla ilgili önemli problemler vardır. NATO ve AB’nin genişleme planlarının Türkiye açısından doğurduğu intibak problemleri, ECO ve KEİ’nin kurumsallaşma problemleri, Türk dünyası zirvelerinin bir türlü seremoniyal özelliklerden sıyrılarak ortak bir dış politika platformu olmaya dönüşmemesi ve hemen hemen hiçbir küresel ve bölgesel problem için aktif sonuç doğuramaması, D-8’in daha bir araç olarak devreye girmeden önemini kaybederek gündemden düşmesi, bu araçların iç yapısı ile ilgili hemen zikredilebilecek problemler arasındadır” (Davutoğlu, 2016: s. 223).

Bu tezde de Türkiye’nin bu örgütlere hangi saiklerle katıldığı teorik bağlamda analiz edilmiş ve bu örgütler aracılığıyla Türkiye’nin çevre hedeflerine ve doğrudan ya da dolaylı olarak egemenlik hedeflerine nasıl katkılar sunduğu ve sunabileceği tartışılmıştır.

Bu tezde ilk olarak çevre hedefler kavramının bir analizi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Türkiye’nin dış politikadaki temel amaçları, uluslararası sistemin dış politika üzerindeki etkileri, içyapısal faktörlerin dış politikaya etkisi ve her dönemde ayrı ayrı başlıca çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri ve politikaları incelenmiş ve genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

3. ÇEVRE HEDEFLERİ YAKLAŞIMININ KAVRAMSAL VE KURAMSAL İNŞASI

Çevre hedefler kavramının muğlaklığının giderilmesi ve literatürde bir analiz çerçevesi oluşturması açısından bu tez, teori sentezi yöntemiyle bir teorik çerçeve ortaya koymaktadır. Tezin bu bölümünde öncelikle literatür incelemesinde yalın haliyle ifade edilen çevre hedefleri kavramının sınırları ortaya konulmuştur. Bu bölümde ise kavramın çok yönlü bir formasyonu oluşturulmuştur.

3.1. Dış Politikada Çevre Hedefleri Kavramı

Çevre hedeflerinde bir devletin değer atfettiği şeyleri başkalarını dışlayarak savunmak ve geliştirmenin ötesinde koşulları ulusal sınırların ötesinde şekillendirerek çevreyi istikrarlı hale getirmek bulunmaktadır. Ancak bu tarif egemenlik hedefleri ve çevre hedefleri arasındaki ayrımı betimlemek için yeterli değildir. Nitekim Wolfers da bunun farkına varmıştır ki çevre hedeflerin bazen egemenlik hedeflerini gerçekleştirmeye giden bir araç olduğunu belirtmektedir. Bu sebeple ilk olarak analiz edilmesi gereken şey çevre hedefleri kavramının sınırlarını çizmektir.

Birincisi, çevre hedefleri kavramının özünde yer alan bir devletin politik eylemde bulunduğu çevreyi istikrarlı hale getirme çabalarının egemenlik hedefleri ile tezat oluşturmadığının belirtilmesi gerekir. Yani bir devlet politik eylemde bulunduğu çevreyi istikrarlı hale getirmeye çalışırken egemenlik hedeflerini bir kenara bırakmamaktadır. Hatta egemenlik hedeflerine hizmet etmek için çevre hedefleri gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Çünkü çevre hedefleri kavramının özünde “başkalarına yardım ederek kendine yardım etme” düşüncesi bulunmaktadır. Realist bir perspektifle değerlendirildiğinde çevreleme politikası, ittifak oluşturma ve güvenlik örgütleri egemenlik hedeflerine ulaşmak için başlıca araçlardır. Ancak bu politik araçlar bir devletin çevre hedeflerini de içermektedir. İttifakın içinde yer alan üyelerin etkileşimlerinin gelişmesiyle; yakınlaşma, geçmişteki sorunları çözüme kavuşturma, gelecekte yeni alanlarda işbirliği geliştirme potansiyeli bulunduğu için bu politik araçlar aynı zamanda çevre hedefleri kapsamında da değerlendirilmelidir. Tezde bu politik araçlar egemenlik hedeflerine hizmet eden çevre hedefleri kategorisinde ele alınmış ve realist saiklerle biçimlendirildiği savunulmuştur.

Tablo 3. 1. İttifakların egemenlik hedefleri ve çevre hedefleriyle ilişkisi

İttifak Politikası	Egemenlik Hedefleri (Possession Goals)	Çevre Hedefleri (Milieu Goals)
Güvenlik Örgütü ya da Pakt	Güvenlik örgütüne veya pakta katılmak, bir devletin bağımsızlık ve toprak bütünlüğü gibi sahip olduğu şeylere yönelik tehditleri engellemek amacıyla takip edilen bir politikadır.	Güvenlik örgütüne veya pakta katılmak egemenlik hedeflerine ulaşmak için takip edilen bir politika olsa da; • Bir devletin örgüt içindeki diğer aktörler nezdinde prestij kazanmasına imkan sağlayabilir. • Örgüt içindeki aktörlerin birbirinden tehdit algılamasını azaltabilir. • Örgüt içindeki üyeler arasında istikrar ortamına ve barışçıl ilişkiler geliştirilmesine imkân sağlayabilir.
Örnek: Balkan Paktı Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan Krallığı ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Arasında İttifak, Siyasal İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Andlaşması (9 Ağustos 1954)	“Madde 2. Bağıtlı Taraflar, içlerinden birine ya da birkaçına karşı, ülkelerinin herhangi bir yerine yönelik olarak girişilecek her silahlı saldırıyı tüm Bağıtlı Taraflara yöneltilmiş bir saldırı saymak ve dolayısıyla, B.M. Andlaşmasının 51. Maddesinde tanınan tek başına ya da ortak meşru savunma hakkını kullanarak, silahlı kuvvet kullanımı da kapsam içine girmek üzere, etkin bir savunma için gerekli görecekları tüm önlemleri birlikte kararlaştırarak almak ve saldırıya uğrayan Taraf ya da Taraflara gecikmeksizin tek başına ve ortaklaşa yardım etmek konusunda anlaşmışlardır” (Soysal, 2000: s.482).	“Madde 1. Bağıtlı taraflar içine girebilecekleri tüm uluslararası uyuşmazlıkları, B.M. Andlaşması hükümlerine uygun olarak, barışçıl yollardan çözmeği ve uluslararası ilişkilerinde B.M. Andlaşmasının amaçlarıyla bağdaşmayacak herhangi bir biçimde tehdit ya da kuvvete başvurmadan kaçınmağı yükümlenirler” (Soysal, 2000: s.482).

Yani güvenlik örgütlerinin temel işlevi egemenlik hedeflerini korumaktır. Ancak örgüt içindeki aktörlerin birbiriyle sosyalleşmesine imkân sağladığı için üyeler arasında

barışçıl ilişkilerin ilerlemesine katkı sağlar. Bu nedenle tezde Türkiye'nin katıldığı güvenlik örgütleri de bu yönleriyle çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri olarak ele alınmıştır. Nitekim bu çevre hedefleri, egemenlik hedeflerini korumak ve geliştirmek için bir araç görevi görmektedir.

İkincisi, çevre hedefleri kavramı sadece jeopolitik açıdan bir bölge olarak algılanmamalıdır. Bir devletin politik eylemde bulunduğu sosyal çevreye yönelik hedefler de çevre hedefler kavramının içeriğine dâhildir.

Üçüncüsü, bir devletin çevre hedefleri ile kapasitesi arasında da yakın bir ilişki bulunmaktadır. Büyük güçlerin bölgesel açıdan çevre hedefleri olabileceği gibi küresel açıdan da çevre hedefleri bulunmaktadır. Ancak orta büyüklükteki devletlerin ve nispeten zayıf devletlerin genelde çevre hedefleri daha yakın bölgesiyle ilişkilidir.

Dördüncüsü, klasik jeopolitikten farklı olarak eleştirel jeopolitik bir çerçeveden bakıldığında bir devletin çevre hedefleri o devletin politik eylemde bulunduğu çevreye olan inşa edilmiş bakış açısı tarafından belirlenebilir. Dolayısıyla bir devletin stratejik kültürü analize dâhil edildiğinde devletin ilgili coğrafyaya yönelik ülkeleri de çevre hedeflerinin üzerinde belirleyicidir.

Yukarıda ifade edilen dört temel madde üzerinden çevre hedefleri kavramı inşa edilirken çevre hedefleri biçimlendiren saiklerin farklı teoriler tarafından birbirinin içine geçecek şekilde yer alabildiği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca eleştirel jeopolitik perspektiften bir devletin politik eylemde bulunduğu çevreye yönelik ülkelerinin de incelenmesi çevre hedeflerin analizinde önemlidir. Buna ek olarak sadece bölgesel bir değerlendirmenin ötesine geçerek aslında kastedilenin bir devletin politik eylemde bulunduğu sosyal çevre olduğu da unutulmamalıdır.

3.2. Uluslararası İlişkiler Teorileri Açısından Çevre Hedefleri Kavramının Analizi

Teori, olayların neden gerçekleştiğini açıklamaya yardımcı olan bir takım önermelerden oluşur. Yani teori, gerçekliğin soyut ve varsayımsal bir temsilidir. Çünkü kuramsallaştırmak, *anlamak (understanding)* veya *açıklamak (explaining)* için spekülasyon yapmaktır (Knutsen, 1997: s. 1). Anlamak ve açıklamak kelimeleri bilinçli olarak kullanılmıştır. Hollis ve Smith bu iki kelimenin farkını şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“Sosyal bilimler iki entelektüel gelenek üzerinde gelişir. Bunlardan biri on altıncı yüzyıldan bu yana doğa bilimlerinin yükselişi üzerine kuruludur. Diğeri ise on dokuzuncu yüzyıl tarih fikirlerine ve tarihin içeriden yazılmasına dayanır... Her iki gelenek de uluslararası ilişkiler çalışmaları için verimlidir. Sosyal dünyada ve uluslararası ilişkilerde her birine uygun bir dizi teori vardır. Anlatılardan biri, doğanın işleyişini açıklamaya çalışan ve insanoğlunu doğanın bir parçası olarak ele alan bir doğa bilimci tarzında dışarıdan bir anlatıdır. Diğeri ise olayların ne kastettiğini anlamamızı sağlayan içeriden bir anlatıdır” (Hollis ve Smith, 1991: s. 1).

Uluslararası ilişkiler teorileri, uluslararası politikayı anlaşılır hale getirme çabasıdır. Teoriler özneler ve özneler arası anlayışlarımızı kuşatan karmaşıklıkları ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır. Uluslararası politikayı ya da bir devletin spesifik dış politikasını açıklayabilmek için teorik düşünmek önemlidir. Her ne kadar ulusal güvenlik uzmanları, dış politika uzmanları veya istihbarat uzmanları keskin öngörülerde bulunmayı arzusalar da teorik olarak düşünmek “bu yılın ilk haftasında A devleti B devletine saldıracak” gibi nokta tahminlerde bulunmak anlamına gelmemektedir (Kauppi ve Viotti, 2012: s. 6-7). Bu sebeple teoriler açıklama ve anlama çabası için genel bir çerçeve yaklaşım geliştirmeye katkı sağlamaktadır.

Bu tezde keskin öngörülerde bulunmaktan ziyade dış politikaya ilişkin bir olgu olan *çevre hedefleri (milieu goals)* kavramı ele alınmaktadır. Dış politikanın incelenmesinde açıklayıcı bir çerçeve sunmaya yarayan çevre hedefleri kavramının teorik bir zeminde ele alınması faydalıdır. Bu tezde bir devletin politik eylemde bulunduğu çevreyi istikrarlı hale getirme çabasının nedenleri farklı teorik yaklaşımlarla açıklanmıştır.

Giriş bölümünde ifade edilen üç biçimlendirici saik olarak ele alınan realizm, liberalizm ve sosyal inşacılık karakterize edilecek olursa; birincisi ulusal güvenlik ve çıkarlar öncelikli fayda-maliyet hesabına dayalı bir çevre hedefleri koruma ve geliştirme arzusudur. İkincisi istikrar ve güveni kendini sınırlandırma ve ödün verme yollarıyla yine başkalarına yardım ederek kendine yardım etme ilkesini daha çok normatif bir düzlemde gerçekleştirme çabasına işaret etmektedir. Üçüncüsü ise sahip olunan kimlik, kültür veya kendini tanımladığı rol üzerinden dış politikaya yönelik eğilimlerin belirlenmesine işaret etmektedir. Bu üç biçimlendirici saikin oluşturduğu dış politika yönelim, planlama ve politika çıktılarının analiz edilmesi çevre hedefleri kavramının teorik inşasında oldukça önemlidir. Ancak yeniden belirtilmelidir ki bu tezde bu teorik açılımların birbirini dışlamadığı sadece bazı koşullarda birinin diğerlerine daha baskın geldiği argümanı

savunularak çevre hedefleri kavramının kuramsal inşası gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

3.2.1. Realizm ve çevre hedefleri

Charles Glaser, realist teoriyi, “devletlerin nasıl güvenlik elde ettiklerini ve diğer hedeflerine nasıl ulaştıklarını ele alan bir uluslararası ilişkiler teorisi” (Glaser, 2017: s. 14) olarak ifade etmiştir. Önemli realist bir düşünür olan Hans Morgenthau’ya göre uluslararası politika güç üzerinden ifade edilen çıkar kavramına odaklanarak anlaşılabilir (Morgenthau, 1970: s. 4). Morgenthau, bu görüşünü şu ifadelerle açıklamıştır: “Uluslararası politika, bütün politikalar gibi, bir güç ve iktidar mücadelesidir. Uluslararası politikanın nihaî amacı ne olursa olsun, güç her zaman için âcil bir amaçtır” (Morgenthau, 1970: s.30). Waltz devletlerin yalnızca hayatta kalmayı sürdürmek için eylemde bulunduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir: “Beka, devletlerin güvenliğinin sağlanmadığı bir dünyada eylemlerinin temeli olarak kabul edilir” (Waltz, 1979: s. 92).

Mearsheimer ise realizm hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Realizm dünya siyasetine dair oldukça acımasız bir tablo çizer. Uluslararası sistem, devletlerin birbirlerinden faydalanmak için fırsat kolladığı ve bu nedenle birbirlerine güvenmek için çok az nedene sahip olduğu acımasız bir arena olarak tasvir edilir. ...[uluslararası politika] her devletin sadece sistemdeki en güçlü aktör olmak için değil, aynı zamanda başka hiçbir devletin bu yüce konuma ulaşmamasını sağlamak için çabaladığı bir güç mücadelesidir” (Mearsheimer, 1994: s. 9).

Mearsheimer, Amerikan kamuoyunun realizme neden karşı olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“...realizm kötümser bir teoridir. Keskin ve sert bir rekabet dünyasını tasvir eder ve bu dünyayı daha iyicil [benign] hale getirme konusunda çok az umut vaat eder... Elbette bu tür bir kötümserlik, makul bireylerin zaman ve çabayla önemli sosyal sorunları çözebileceğine dair köklü Amerikan inancına ters düşmektedir. Amerikalılar siyasette ilerlemeyi hem arzu edilir hem de mümkün görmektedirler ve bu nedenle realizmin güvenlik rekabeti iddiasından ve savaşı ortadan kaldırmaya yönelik çabalara rağmen savaşların devam edeceği iddiasından rahatsızlık duymaktadırlar” (Mearsheimer, 1994: s. 48).

Realist bakış açısına göre devletleri savaşmaktan alıkoyabilecek bir merkezi otoritenin bulunmaması yani uluslararası anarşik bir ortam devletleri hayatta kalmak gibi bir temel bir amaca sevkeder (Doğan, 2008: s. 19). Devletlerin bu anarşi ortamında bekalarını sürdürme yollarından biri de silahlanmaya ek olarak ittifak politikası

izlemektir. Öncelikle güvenlik örgütleri ve devletlerin ittifak politikası üzerinden çevre hedefleri kavramının realist yaklaşımla olan ilişkisi incelenecektir. Daha sonra çevreleme stratejisinin statükocu güçlerin çevre hedeflerine nasıl katkı sağladığı tartışılacaktır.

3.2.1.1. İttifak politikası ve güvenlik örgütleri

Stephen M. Walt, devletlerin herhangi bir tehdit karşısında birlik oluşturması anlamına gelen ittifak kavramını en basit haliyle şu şekilde tanımlamaktadır.

“İttifaklar, iki ya da daha fazla devletin güvenlik için resmi ya da gayri resmi taahhütleridir. Herhangi bir ittifakın belirleyici niteliği belirli koşullarda birtakım dış aktörlere yönelik karşılıklı askeri destek taahhüdüdür. Yazılı bir anlaşmanın bulunması durumu resmi ittifaklar olarak tanımlanırken, sözlü güvenceler veya ortak askeri tatbikatlar yapılmasına rağmen yazılı bir anlaşmanın bulunmadığı ittifaklar gayri resmi ittifaklardır” (Walt: 1997: s. 157).

Morgenthau’ya göre (1970: s. 235), ittifaklar uluslararası sistemde güç dengesinin zorunlu bir fonksiyonu olarak karşımıza çıkar. Sistem içinde rekabet halindeki A ve B uluslarının birbirlerine göre sahip oldukları güç konumlarını korumak veya daha iyi duruma gelmek için üç tercihi bulunmaktadır. Birincisi sahip oldukları güçlerini artırmaktır ki bu yolu seçtiklerinde silahlanma yarışına giderler. İkincisi diğer devletlerin güçlerini kendi güçlerine katmaktır. Üçüncüsü ise diğer ülkelerin güçlerini rakip ülkenin gücüne katmasını engellemektedir. İkinci ve üçüncü tercihler devletleri ittifak politikası izlemeye yöneltmektedir.

İttifaklar genellikle bir dış tehdide cevap olarak kabul edilmektedir. Tehdit algılanan devletin gücü, coğrafi yakınlığı, saldırı kapasitesi ve saldırgan niyetleri tehdidin seviyesini belirlemektedir. Bu faktörlerin herhangi birinde ya da birkaçında gerçekleşen artış bir devletin diğerleri için oluşturduğu tehdit düzeyini yükseltmektedir. Bu nedenle algılanan bu tehditlerden korunmak amacıyla devletler güçlerini birleştirme yoluna başvurabilir (Walt, 1997: s. 158). Devletlerin ittifak ilişkilerine girmeleri sonucunda elde edeceği bir takım kazanımlar bulunmaktadır:

1- İttifaklar devletlerin ulusal güvenliği için başlıca araçlardan biridir (Lalman ve Newman, 1991: s. 239).

2- Devletler belirli bir amaca ulaşmak için öz kaynaklarının ve kapasitelerinin yetersiz kalması halinde ittifak ilişkilerine girmektedir. Bu amaç statükocu bir niteliğe sahip olabileceği gibi revizyonist bir niteliğe de sahip olabilir (Sönmezoğlu, 2012: s. 425-426).

3- Devletler belirli bir amaca ulaşmak için öz kaynakları ve kapasiteleri yeterli olsa da söz konusu amaca ulaşmak için yine de başka ülkelerle ittifak oluşturmayı tercih edebilirler. Bunun birinci nedeni amaca ulaşmanın maliyetlerini azaltmak veya süresini kısaltmak olabilir. İkinci nedeni ise meşruiyet kazanmak olabilir. Bir devlet belirli bir amaca meşru yollardan ulaşmak için girişeceği dış politika eylemlerinin sorumluluğunu diğer ülkelerle paylaşmak istediğinden ittifak ilişkisi içerisine girebilir (Sönmezoğlu, 2012: s. 426).

4- Devletlerin ittifak ilişkisi içerisine girmesinin bir nedeni de diğerleri üzerinde kontrol, denetim ve etki sağlamak olabilir. Bu niyetlerle ittifak ilişkisi içerisine giren devletler diğerlerine göre nispeten etki kapasitesi yüksek devletlerdir (Sönmezoğlu, 2012: s. 427).

Uluslararası ilişkilerde pek çok konuda olduğu gibi ittifaklar konusunda da genel kabul görmüş bir sınıflandırmanın bulunmadığını belirtmek gerekmektedir. Bazı sınıflandırmalar ittifakları amaçları bakımından özdeş, tamamlayıcı ve ideolojik olarak ele alırken bazıları yükümlülükler bakımından karşılıklı ve tek taraflı olarak sınıflandırmaktadır. Yine bazı sınıflandırmalar kapsama odaklanarak genel ve sınırlı olarak ele alırken, bazıları ise kapsadığı süreye göre sürekli ittifaklar ve geçici ittifaklar sınıflandırmasına gitmektedir (Sönmezoğlu, 2012: s. 427).

İttifakların genelde birincil amacı, üyelerin imkânlarını kendi çıkarlarını ilerletecek şekilde birleştirmesidir. İşbirliğinin şekli ve vaatlerin doğası büyük ölçüde değişebilir. Örneğin bir ittifak üçüncü taraflara karşı saldırgan niyetlerle oluşabildiği gibi üçüncü taraflardan gelecek saldırgan niyetlere bir cevap niteliğinde karşılıklı bir garanti gibi düşünülerek savunmacı olabilir. Yine bir başka açıdan ittifaklar yaklaşık eşit kapasitelere sahip devletler arasında kurularak simetrik bir görüntü verebildiği gibi kapasite açısından denk olmayan güçler tarafından kurularak asimetrik bir görüntüye sahip olabilir (Walt, 1997: s. 157).

Walt, ittifakların kurumsallaşma düzeyleri açısından farklılıkları olduğunu belirtmekte ve şunları ifade etmektedir:

“İttifaklar kurumsallaşma düzeyleri bakımından da farklılık gösterirler. Modern ittifaklar bağımsız ulusal varlıkların mekanik bir birleşiminden daha fazlasıdır; bunlar aynı zamanda üye devletler arasında kapsamlı etkileşimler içerebilen sosyal kurumlardır. Bir uçta, NATO gibi resmi ittifaklar, ayrıntılı karar alma prosedürleri ve kapsamlı bir destek bürokrasisi ile

son derece kurumsallaşmışlardır. Bu tür bir ittifak kaçınılmaz olarak yoğun bir elit temaslar ve yan anlaşmalar ağı oluşturur ve her bir üyenin tutum ve davranışları üzerinde daha kalıcı bir etki yaratması muhtemeldir. Diğer uçta ise 1939-45 Mihver ittifakı ya da Araplar arasındaki ittifakların çoğu gibi, her bir üyenin nispeten bağımsız hareket ettiği sınırlı ortaklıklar olan, büyük ölçüde geçici koalisyonlar yer alır” (Walt, 1997: s. 157).

Realist bakış açısına göre ittifakların daimi olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Çünkü Mearsheimer’in ifade ettiği gibi “...ittifaklar sadece geçici çıkar evlilikleridir; bugünün ittifak ortağı yarının düşmanı, bugünün düşmanı da yarının ittifak ortağı olabilir” (Mearsheimer, 1994: s. 11). Mearsheimer’in evlilik metaforu detaylandırılacak olursa bazı ittifaklar evlilik gibi kurumsal bir nitelik kazanıp üyeler arasında kapsamlı etkileşimler üretmekte ve ittifakın devlet üzerindeki sınırlandırıcı etkisini artırmaktadır. Elbette bu türden ittifaklar Mearsheimer’in belirttiği gibi sonsuza kadar sürecek anlamına gelmemektedir ancak ittifakın kalıcılığı konusunda önemli bir faktör olarak görülebilir. Geçici koalisyonlar ise daha çok kurumsallaşmamış insan ilişkilerine benzeyebilir, örneğin flört her iki tarafı da daha az sınırlandıran bir etkileşim türüdür. 1939-1945 arasındaki Mihver İttifakı örneğinde olduğu gibi bu türden ittifaklarda üyeler nispeten daha bağımsız hareket edebilir.

İttifakların üyelerine temelde iki maliyet getirdiği söylenebilir. Birincisi, ittifakın bir devletin dış politika seçenekleri üzerinde kısıtlamalar getirmesidir. Soğuk Savaş döneminde Fransa’nın NATO askeri kanadından ayrılması bir örnek olarak verilebilir. Fransa NATO’da aktif bir konumdaysa Sovyetler Birliği ile ilişkilerini sınırlandırması gerekmektedir. Fransa 1966’da NATO’nun askeri kanadından ayrılma kararı alarak dış politikası üzerindeki bu kısıtlamaları azaltmış ve 1971 yılında Sovyetler Birliği ile anlaşmaya varabilmiştir. Dolayısıyla bir ittifaka dâhil olan devlet takip edeceği dış politika konusundaki bu türden sınırlamaların maliyetini kabul eder (Lalman ve Newman, 1991: s. 241). İkinci maliyet ise ittifaka katılan bir devletin politika tercihlerini diğer uluslara ifşa etmesidir. Dolayısıyla bir ittifak hangi ülkelerin yakın olarak kabul edildiğini ilan ederek hangi ülkelerin yakın olarak görülmediğini ifşa etmektedir (Lalman ve Newman, 1991: s. 241-242). Walt’a (1997: s. 158) göre, devletler ittifakın yararlı bir amaca hizmet etmediğini ve ittifakın bir takım sınırlamalar getirdiğini anladıklarında ittifakın getirdiği maliyetleri üstlenmek noktasında istekli davranmayacaklardır.

Küresel veya bölgesel güvenlik örgütleri ittifakların kurumsallaşmış halini yansıtmaktadır. Devletlerin örgütler içerisinde gerçekleştirdiği faaliyetler nihayetinde

kendi çıkarlarını koruma ve geliştirmeye yöneliktir. Dolayısıyla Archer'in de (2001: s. 69) ifade ettiği gibi örgütler, devletlerin temel dış politika hedeflerine ulaşmalarındaki araçlarından biridir.

Realist görüşe göre uluslararası örgütler, devletlerin istediği amaçlara ulaşmalarındaki araçlardır. Bir devletin gücünü artırmaya veya azaltmaya yarayabilir ancak uluslararası sistemin temel niteliğini etkileyemezler. Çünkü devletlerarasındaki gücün dağılımını yansıttığı için üye devletlerin toplamından fazlası değildirler. Bu sebeple uluslararası örgütlerin devlet davranışları üzerinde veya uluslararası politika üzerinde bağımsız bir etkileri bulunmamaktadır (Karns vd., 2015: s. 55).

Dış politikada çevre hedeflerin birinci boyutunda yer alan ve Wolfers'ın da belirttiği gibi egemenlik hedeflerini gerçekleştirmek noktasında bir araç olduğu göz önüne alındığında bir devletin ittifak politikaları ve güvenlik örgütlerinde yer alma istekliliği egemenlik hedeflerine yani doğrudan ulusal hedeflerine yönelik bir hamledir. Devletler çevresindeki tehditleri azaltmak veya ortadan kaldırmak için silahlanmanın yanında ek bir politika takip edebilir. Böyle bir politikanın gerekçesi her ne kadar devletin doğrudan ulusal hedefleri ile ilgili endişeleri olsa da dolaylı olarak çevresinde istikrar yaratabilir. Örneğin çıkarlarını korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan iki devletin ortak bir tehdit karşısında aynı ittifak veya güvenlik örgütü içinde yer alma tercihleri kendi aralarındaki daha düşük düzeydeki çıkar çatışmalarını çözme ya da dondurma işlevi sağlayabileceğinden barış ve istikrara katkı sunabilir.

Tablo 3. 2. İttifak Tutumu ve Güvenlik Örgütlerinin Egemenlik Hedeflerine ve Çevre Hedeflerine Katkıları

	Egemenlik Hedefleri (Possession Goals)	Çevre Hedefleri (Milieu Goals)
Ortak Tehdit Durumunda İttifak Tutumu ve Güvenlik Örgütlerinin Katkısı (A ve B Devletlerinin C Devletinden algıladıkları tehdit karşısında aynı ittifak veya güvenlik örgütü içinde yer alması halinde)	Ortak endişe-korku ve tehditlerin azalması veya yok olması	• Uzlaşılı ortamını teşvik etmesi. • Barışçıl niyetlerin oluşmasını sağlamak. • Sorunların dondurulması. • İstikrar ortamının oluşturulması
Örnek	SSCB gibi ortak bir tehdit karşısında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO ittifakında yer alması	
Karşılıklı Tehdit Durumunda Güvenlik Örgütlerinin Katkısı (A ve B devletleri birbirlerini tehdit olarak algıladıkları durumda aynı ittifak ya da güvenlik örgütüne katılmaları halinde)	Karşılıklı endişe ve tehditlerin azalması	• Sorunların dondurulması • Göreli istikrar ortamının oluşması
Örnek	Birbirlerine karşı çatışan çıkarlarına rağmen Türkiye ve Yunanistan'ın NATO ittifakında yer alması	

İttifak politikası ve güvenlik örgütleri *Tablo 3.2*'de açıklandığı gibi hem egemenlik hedeflerine hem de çevre hedeflerine katkılar sunmaktadır. Ortak bir tehdit karşısında aynı ittifakta yer alan devletler ortak tehdide ilişkin endişe ve korku düzeylerini azaltabilirken aynı zamanda birbirleriyle ilişkilerinde uyum, istikrar, barışçıl niyetlerin doğması gibi çevre hedefleri teşvik ederler. Bu çevre hedefler de yine egemenlik hedeflerine hizmet etmektedir. Birbirlerine karşı oluşturdukları tehditlerin de azaltılmasına katkıda bulunabilir. Böylece kendi aralarındaki sorunların dondurulması ve bazen çözülmesi mümkün hale gelebilir. Bu durumda görece bir istikrar durumunun ortaya çıkacağı söylenebilir. Örneğin Soğuk Savaş esnasında özellikle Kıbrıs ve Ege Adaları konularında çıkarları çatışan Türkiye ve Yunanistan'ın SSCB gibi bir ortak tehdit karşısında NATO'da yer alması iki ülke arasındaki savaş olasılıklarını azaltsa da 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı bunun bir istisnasıdır. Nitekim SSCB ortak tehdidinin ortadan kalkması ve NATO'nun yeni misyonunun ne olacağının sorgulandığı 1990'larda Kardak Krizi'nde iki ülke savaşın eşiğine kadar gelmiştir. Ancak NATO'nun lideri konumundaki ABD'nin devreye girmesiyle savaş önlenmiştir. Dolayısıyla ittifaklar ve güvenlik örgütleri devletlerin ortak tehdit karşısındaki endişelerini azaltabileceği gibi ayrıca birbirleri arasındaki problemleri alanlarda da çatışmanın önlenmesi noktasında etkili

olabilir. Yani ittifak politikası ve güvenlik örgütleri egemenlik hedeflerini korumak ve geliştirmek için gerçekleştirilen politikalar olmanın yanı sıra egemenlik hedefleri için araç görevi gören çevre hedeflerini geliştirmenin bir yoludur.

3.2.1.2. Çevreleme politikası

Çevreleme, “Amerika’nın Komünizmin yayılmasını önlemek için stratejik müttefikler yaratma ve de Sovyet tehdidi ya da ilerlemesine karşı zayıf ülkeleri destekleyerek Sovyetlere karşı bir direnç oluşturma politikasıdır”(Turan ve Keskin, 2017: s. 710) . Kavram ilk olarak 1947’de George F. Kennan tarafından ortaya atılmıştır (Gaddis, 2005: s. 4). Kennan, bu çağrısında ABD’nin Sovyetler Birliği’nin yayılmacılığını önlemek için politik ve iktisadi araçları kullanması gerektiğini tarif ederken *çevreleme (containment)* kavramını kullanmıştır (Best vd., 2015: s. 252). Kennan, 1947 yılında X takma adıyla yayınlanan makalesinde şu ifadelerde bulunmuştur:

“ABD’nin öngörülebilir gelecekte Sovyet rejimiyle siyasi yakınlık kurmayı bekleyemeyeceği açıktır. Sovyetler Birliği’ni siyasi arenada ortak değil rakip olarak görmeye devam etmelidir” (X, 1947: s.580). “...ABD’nin makul bir güvenle, Rusların barışçıl ve istikrarlı bir dünyanın çıkarlarına el uzatma belirtileri gösterdikleri her noktada değişmez bir karşı güçle karşı karşıya gelmek üzere tasarlanmış sıkı bir çevreleme politikasına girmesini gerektirecektir” (X, 1947: s.581).

Bu dönemde ABD, dünyadaki sanayi merkezlerinin çoğunu yönetebiliyordu. Dünya’da ABD, İngiltere, Batı Almanya, Japonya ve Sovyetler Birliği olmak üzere beş merkez bulunuyordu. ABD ve müttefikleri bu merkezlerin dördünü oluştururken Sovyetler Birliği yalnızca birini oluşturmaktaydı. Böylece çevrelemek demek, SSCB’yi bu birin içine hapsedmektir. Kennan, ABD’nin SSCB’yi çevreleyecek gücü olup olmadığını değil, bu politikayı takip edecek sabrı ve kararlılığının olup olmadığını soruyordu (Hook ve Spanier, 2009: s. 36-37).

Soğuk Savaş yıllarında Amerikan dış politikası’na Sovyet yayılmacılığını durdurmak amacıyla uygulanan çevreleme politikası damgasını vurmuştur. Dönemin ABD Başkanı Truman’ın 1947 yılında ilan ettiği doktrine göre, Sovyetler Birliği’nin yayılmacılığını engellemek amacıyla Türkiye ve Yunanistan’a askeri yardımlar yapılması gerekiyordu. Böylece Türkiye ve Yunanistan Sovyet etki alanına girmeyecekti (Erhan ve Özkoç, 2017: s. 45). Çevreleme politikasının ekonomik ayağını ise dönemin ABD Dışişleri Bakanı George Marshall’ın ismini taşıyan 1948 yılında ilan edilen Marshall Planı oluşturmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı’nın Avrupa’da oluşturduğu tahribatı ve

yıkımı ortadan kaldırmak amacıyla Avrupa'ya ekonomik yardımlar öngören bu plan, Batı Avrupa'nın yeniden yapılanmasına ve 1960'lara kadar dünya ticaret ve üretiminin büyümesine katkılar sunmuştur (Best vd., 2015: s. 245-255).

Soğuk Savaş'ın tırmanmasına paralel olarak çevreleme politikası kapsamında bölgesel örgütler kuruldu. Avrupa'da çevreleme politikasının askeri ayağı 1949 yılında kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile oluşturuldu. Sovyet tehlikesine karşı kurulan bu organizasyon Kuzey Atlantik'te güvenliği yeniden tesis etmek ve sürdürmek amacıyla ortak savunma ilkesiyle oluşturuldu. 1951 yılında ABD, Yeni Zelanda ve Avustralya arasında Büyük Okyanus bölgesinde ortak savunmayı amaçlayan ANZUS Paktı (Australia, New Zealand, United States Security Treaty) imzalandı. 1954 yılında yine ABD'nin öncülüğünde Güneydoğu Asya bölgesinin ortak savunulması ve Komünizm tehlikesine karşı kolektif savunmayı amaçlayan Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü (SEATO) kuruldu. 1955'te ise Ortadoğu bölgesinde Bağdat Paktı olarak bilinen Karşılıklı İşbirliği Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma da Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da etki alanı oluşturmalarının önüne geçme amaçları taşıdı (Erhan ve Özkoç, 2017: s. 45-46).

Çevreleme politikası, büyük güçlerin rakiplerinin etki alanını genişletmesini önlemek ve kendi bloğundaki devletleri bir arada tutmak için askeri ve mali yardımları içeren, askeri ve ekonomik işbirliği ortamı yaratmayı amaçlayan bir stratejidir. Dolayısıyla orta büyüklükteki devletlerin ve nispeten zayıf devletlerin çevreleme stratejisi izlemesi zordur. Çevre hedefler yaklaşımı açısından düşünüldüğünde bir büyük gücün başkalarına yardım ederek kendi refahına, güvenliğine ve yararlandığı statükoya hizmet edebileceği söylenebilir. Yukarıda ifade edildiği gibi Truman yönetiminin de Batı Avrupa'nın yeniden restorasyonu için dış yardımlarda bulunması, Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardımlarda bulunması ve güvenlik örgütleri, paktları ve işbirliği alanları teşvik etmesinin altında yatan gerekçe yine egemenlik hedeflerine hizmet etmektedir. Yani çevreleme politikası kapsamında yürütülen çevre hedefleri geliştirme amacı yine egemenlik hedeflerini gerçekleştirme açısından bir araç olarak düşünülmektedir.

3.2.2. Liberalizm ve çevre hedefleri

Liberalizm aristokrasi yerine demokrasinin, kapalı ekonomiler yerine serbest ticaretin tercih edilmesiyle barışçıl bir dünyanın ortaya çıkabileceği varsayımına

dayanmaktadır. Burchill (2005: s. 58-59), “liberaller için barış normal bir durumdur... savaş politik topluluğun bünyesindeki bir kanserdir” ifadesiyle liberallere göre barışın mümkün olduğuna değinmektedir. Liberalizm, hem devletler içi hem de devletlerarası ilişkilerde iyi yönetişimin sağlanması hakkında bir teoridir. Bu yönüyle liberalizm; düzen, özgürlük ve adalet gibi değerleri uluslararası ilişkilere yönlendirmenin yollarını aramaktadır (Dunne, 2021: s. 202).

Çatışma ve rekabet yoluyla oluşan güvensizlik ortamı yerine işbirliği ve uyum yoluyla istikrar ortamının yaratılması devletler için daha kârlı olabilir. Bu yönüyle çevre hedeflerin istikrar boyutuna odaklanan liberal teoriye göre nispi kazançlar değil mutlak kazançlar önemlidir. Dolayısıyla uluslararası politikayı sıfır toplamı olarak ele almayan liberal kuram kazan-kazan denkleminde önem atfeder (Oğuzlu, 2017: s. 153). Bu bakış açısına göre bir devletin politik eylemde bulunduğu çevreye yardım etmesinin altında yine öncelikli çıkarlarına katkı sağlamak bunu yaparken de istikrarlı bir ortam yaratmak yer alır. İkinci biçimlendirici saik bağlamında açıklayıcı çerçeveler *ekonomik işbirliği*, *ekonomik entegrasyon* ve *barış adacıkları*dır.

3.2.2.1. Ekonomik entegrasyon ve neo-fonksiyonalizm

Devletler arasındaki işbirlikleri spesifik alanlarda devlet davranışlarını düzenleyen kurallar bütünü ile yani bir başka ifadeyle kurumlarla organize edilebilir ve resmiyete dökülebilir (Burchill, 2005: s. 59). Bu işbirliklerinin kurumsallaşması entegrasyon sürecini teşvik etmektedir. Ernst Haas (1961: s. 366) entegrasyonu “...farklı siyasi aktörlerin güven, beklenti ve siyasal eylemlerini kurumlar aracılığıyla üye devletler üzerinde yetkilere sahip olabilecek yeni bir merkeze kaydırma konusunda ikna edilme süreci” olarak tanımlamaktadır.

Entegrasyon konusunda uluslararası ilişkilerde fonksiyonalist yaklaşım ve neofonksiyonalist yaklaşım önemli bir yere sahiptir. Tayyar Arı, fonksiyonalizmi şöyle tanımlamaktadır: “fonksiyonalizm, savaşa neden olan öznel koşulların ortadan kaldırılması ve barışın sağlanması için global bir kurumsal sistem oluşturulmasının ön adımını teşkil edecek fonksiyonel örgütlenmelere gidilmesini öngörmektedir” (Arı, 2013: s.347). Devletler arasında işbirliği ilk önce teknik alanlarda gerçekleştirilir ve daha sonra devletlerin karşılıklı kazanç sağlayacakları diğer işlevsel alanlara genişler (Mitrany, 1948: s. 360).

Neofonksiyonalizm ise küresel entegrasyondan ziyade bölgesel entegrasyona odaklanmaktadır. Neofonksiyonalizmin öncülerinden biri olan Ernst Haas, David Mitrany'nin *dallanma (ramification)* olarak tanımladığı bir sektörde başlayan işbirliğinin diğer alanlara sirayet etmesini *yayılma etkisi (spill-over effect)* kavramı ile açıklamaktadır (Dougherty ve Pfaltzgraff, 2001: s. 514). Haas yayılma etkisi hakkında şunları ifade etmektedir:

“Toplulukları oluşturanlar da dâhil olmak üzere daha önceki kararlar yeni işlevsel bağlamlara yayılır, giderek daha fazla insanı kapsar, giderek daha fazla bürokrasiler arası temas ve istişareyi gerektirir” (Haas, 1961: s. 372).

Bir ülkenin kaynaklarını sınırlarının ötesindeki koşulların korunmasına veya iyileştirilmesine yardımcı olmak için kullanması yani bir diğer ifadeyle çevre hedeflerini gerçekleştirme isteği en çok entegrasyon süreçlerinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü taraflar arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi yaratılması, normların oluşması, kurumsal yapıların ortaya çıkması ve iyi niyet algılamalarının pekişmesi entegrasyon ile mümkün hale gelmektedir. Bu yönüyle ele alındığında bir ülkenin çevreye yardım ederek istikrarlı hale getirme çabası aynı zamanda birincil hedefleri olan güvenlik konularında da fayda sağlayacaktır.

3.2.2.2. Barış adacıkları

Bölgesel örgüt kavramını hükümetler arası resmi anlaşmalarla kurulan, diplomatik forumlara sahip olan ve uluslararası bürokrasisi olan yapılar olarak ele alan Joseph Nye, mikro-bölgesel ekonomik örgütlerin ve makro-bölgesel siyasi örgütlerin barış adacıkları oluşturma potansiyeline vurgu yapmaktadır. Mikro-bölgesel ekonomik örgütlenmeler ve makro siyasi örgütlenmeler üyeler arasındaki entegrasyonu teşvik etme ve çatışmaları kontrol altına alma kapasitesine sahip olabilir. Bölgesel barış doktrinlerinin 5 temel hipotezi bulunmaktadır (Nye, 1971: s. 5-10).

Birincisi, çok kutupluluğun restorasyonudur. Yani, iki kutuplu sistemde süper güçler arasındaki gerilim diğer ülkelerin kendi yararına olan siyasi ittifaklara girişmelerini engellemektedir. Oysa uluslararası sistemin çok kutupluluğa evrilmesi bu noktada bir esneklik oluşturmaktadır (Nye, 1971: s. 11-12). Bu görüşe karşı çıkan şüpheciler çok kutupluluğun nükleer tehlikeyi önleme noktasında daha az etkili olacağını düşünmektedir (Waltz, 1964: s. 884-888).

İkincisi, küçük devletlerin birleşmesidir. Nispeten zayıf olan devletler büyük bölgesel birimler oluştursa dış müdahale ve bölge içi çatışmalar azalabilir. Ayrıca az gelişmiş ülkeler arasında oluşturulacak bölgesel ortak pazar ve bölgesel hizmet kuruluşları bu ülkelerin ekonomik kalkınma beklentilerine katkı sağlayabilir. Bu yönüyle ele alındığında da çatışma ihtimali azalabilir (Nye, 1971: s. 12-13).

Üçüncüsü, ulus-devletin ötesine geçen entegrasyonlardır. Mikro bölgesel ekonomik örgütler, siyasi kurumlar açısından ulusal sınırların ötesine geçmenin bir aracı olabilir. Böylece insanlar ve devletler arasında yeni ilişkiler ağı yaratabilir (Nye, 1971: s. 14-15).

Dördüncüsü, devletler arasında yeni ilişki biçimlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu da özellikle ekonomik bütünleşme çerçevesinde bölgesel örgütler, devletlerin güçlerini çatışma için kullanma konusunda daha az istekli hale getirebilir ve işlevsel işbirliği için bir ortam sağlayabilir (Nye, 1971: s. 16). Devletler, genelde coğrafi olarak kendilerine yakın olan devletlerle çatışma ve savaşa girmektedir. Bu nedenle bölgesel işlevselci bağlar yoluyla barış ve istikrara, coğrafi olarak yakın olan ülkeler daha çok ihtiyaç duyarlar (Nye, 1971: s. 17).

Beşincisi, bölge içi çatışmaların kontrolünün sağlanmasıdır. Yani bölgesel örgütler üyeler arasındaki çatışmaların kontrolünde önemli işlevlere sahiptir. Şüpheler ise bölgesel örgütlerin genellikle barışı koruma rolünden ziyade barışı bozma rolü oynadığını iddia etmektedirler. Eğer bir bölgede düşman rolü oynayan ve üye olmayan bir ülke varsa bölgesel barışın gerçekleşmesinden ziyade çatışmayı besleyen bir durum ortaya çıkabilir. Arap Birliği için İsrail bu duruma örnek olarak verilebilir (Nye, 1971: s. 17-18).

Özetle bölgesel örgütlenmeler; istikrar, uyum ve işbirliğini teşvik ederken çatışma ve savaş olasılığını azaltabilir. Böylece entegrasyonlar yoluyla barış adacıkları oluşturulabilir. Bu da bir ülkenin bulunduğu coğrafyada çatışmacı politikalar ve eylemler peşinde koşmaktan ziyade işbirliği ve uyum süreçlerine yönelmesine neden olabilir. Güvenlik ikileminin üzerine yükleyeceği silahlanma maliyeti yerine işbirliğini teşvik eden süreçleri canlandırmak için çevreye yardım etmek liberal bir perspektiften ele alındığında makul bir yol olarak görülebilir.

3.2.3. Sosyal inşacılık ve çevre hedefleri

Sosyal İnşacılık, uluslararası politikadaki aktörler arasındaki sosyal etkileşimlere odaklanan özgün bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre kimlikler, çıkarlar ve fikirler devlet davranışlarını etkilemektedir. Devletlerin güvenlik, istikrar ve ekonomik kalkınma gibi birincil amaçları bulunmaktadır. Ancak inşacılara göre bu birincil amaçlara nasıl ulaşılacağı devletlerin kendilerini ve diğerlerini nasıl algıladıklarıyla ilgilidir. Yani devletlerin sosyal kimlikleri, devletlerin ne türde ulusal çıkarlar belirleyeceklerini biçimlendirmektedir (Griffiths vd., 2009: s. 123). Bu yönüyle çevre hedeflerin analizinde sadece rasyonel çıkar hesaplamalarının yanı sıra fikirler ve değerler de incelenmelidir. Böylece bütüncül bir yaklaşımla devletlerin politik eylemde bulunduğu çevreye neden yardım ettiği sorusu cevaplanabilir.

Sosyal İnşacılık, uluslararası ilişkiler literatürüne Nicholas Onuf tarafından kazandırılmıştır. Onuf, uluslararası ilişkilerin de diğer sosyal gerçeklikler gibi insanlar tarafından inşa edildiğini belirtmiştir. Ancak sosyal inşacılığın uluslararası ilişkilerin önemli bir yaklaşımı haline gelmesini sağlayan Alexander Wendt olmuştur (Demirtaş, 2017: s. 169).

Wendt, yapıların, maddi yapılardan ziyade düşünceler ile oluştuğunu ve aktörlerin kimlik ve çıkarlarının verili olmaktan ziyade zihinsel bir inşa olduğunu şu ifadelerle belirtmiştir: “...inşacılığın iki temel prensibi: 1) insan topluluğuna ait yapılar maddi güçlerden ziyade, öncelikle ortak düşünceler tarafından belirlenir. 2) maksatlı aktörlerin kimlik ve çıkarları doğa tarafından verilmekten çok, bu ortak düşünceler tarafından inşa edilmiştir” (Wendt, 2016: s. 15). Ancak inşacılar, sosyal faktörleri maddi faktörlerin bir rakibi olarak ele almazlar. Sosyal faktörler, maddi faktörlerin anlamlandırılmasında önemli bir konuma sahiptir. İnşacılar devletlerin politikalarında çıkarlar mı kimlikler mi belirleyicidir tartışmasına girmezler. Çünkü çıkarlara yönelik algıların kaynağını kimlikler şekillendirmektedir. Bu sebeple kimlikler dönüştükçe çıkar algılamaları da değişmektedir. Kimliklerin değişebileceğine vurgu yapan inşacılar, kimlikleri verili ve sabit olarak görmezler. Ayrıca kimlikler bir topluluğun etnisite, din gibi özelliklerine de indirgenemez. Bu yönüyle inşacı yaklaşım, Samuel Huntington’un medeniyete özgü kimlik tanımlamalarından ayrılmaktadır. Çünkü kimlikler sürekli olarak inşa edilmektedir (Rumelili, 2016: s. 154-160).

Katzenstein'in (2014: s. 31) belirttiği gibi realistler kültür ve kimliğin kapasite dağılımlarından türediğini ve bağımsız açıklayıcı etkilerinin olmadığını savunurken rasyonalistler ise aktörlerin kültür ve kimliği diğer kaynaklar gibi kendi çıkarlarını artırmak için araç olarak kullandığını savunurlar. Wendt, devletlerin algılanan çıkarlar temelinde eylemde bulunduğunu kabul eder. Ancak çıkarların nasıl oluştuğu sorusu ile realistlerden ayrılmaktadır. Ona göre güç ve çıkarlar fikirler ile anlam kazanır (Wendt, 2016: s. 149).

Bir devletin dış politikasında, benimsediği rolü, karar vericilerin bireysel deneyimleri ya da ülkenin tarihsel deneyimleri ve ülkenin sahip olduğu güvenlik kültürü belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla bir ülkenin dış politika hedeflerinin belirlenmesinde ve takip edilmesinde sadece realist ve rasyonalist yaklaşımlarla maddi unsurlara odaklanmak yanıltıcı olabilir. Bu nedenle sosyal faktörleri, maddi faktörleri destekleyici bir şekilde ele almak bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır.

Çevre hedefler kavramının kuramsal inşasında üçüncü biçimlendirici saik olan sosyal inşacılık, dış politikada çevre hedeflerin oluşumunda maddi olmayan faktörleri de analizin çerçevesi içerisinde değerlendirmeye yardımcı olacaktır. Üçüncü biçimlendirici saik bağlamında açıklayıcı çerçeveler *güvenlik kültürü ve rol teorisidir*.

3.2.3.1. Güvenlik kültürü

Jack L. Snyder'a (1977: s. 8) göre stratejik kültür; "ulusal bir topluluğun stratejik bir konuda eğitim ya da taklit yoluyla edindikleri ve nükleer stratejiyle ilgili olarak birbirleriyle paylaştıkları fikirlerin, davranış kalıplarının ve şartlı duygusal reflekslerin toplamıdır". Ken Booth'a göre stratejik kültür, siyasi kültürün bir uzantısı olarak tarih ve coğrafyanın da etkisiyle oluşan davranış kalıplarının toplamını temsil eder ve kolay kolay değişmez. Booth, stratejik kültürün devletlerin savaş ve barış konularındaki bir dizi davranış kalıpları üzerinde belirleyici olduğunu vurgular. "Stratejik kültür, uluslararası siyasette güç kullanımı, dış tehlikelere duyarlılık, sivil-asker ilişkileri ve stratejik doktrin gibi konularda davranışların şekillenmesine yardımcı olur" (Booth, 2005: s. 25-26). Stratejik kültür; kimlik ve çıkarları biçimlendiren ve böylece uzun vadede devletin güvenlik politikalarının belirlenmesinde etkili olan bir unsurdur.

Güvenlik kültürü ise stratejik kültürün sosyal psikolojiye bakan yönüdür. Güvenlik kültürü bir ülkenin güvenliği nasıl algıladığıyla, tehdit algılamalarının nasıl

biçimlendiğiyle ve bu tehditlerin ortadan kaldırılması noktasında nasıl bir yol izleneceğiyle ilgilenir (Birdişli, 2020: s. 317).

Literatürde güvenlik kültürüne bağımsız değişken, bağımlı değişken ve ara değişken olmak üzere üç farklı açıdan yaklaşılmıştır. Birincisinde güvenlik kültürünün ülkelerin güvenlik politikasının belirlenmesinde ve uygulanmasında ne derece etkili olduğuna odaklanılmaktadır. Bu yaklaşıma göre güvenlik kültürü verili olarak kabul edilen, ölçülebilen ve gözlemlenebilen bir olgudur. İkinci yaklaşım güvenlik kültürünün nasıl oluştuğuna odaklanır. Buna göre güvenlik kültürü verili olarak kabul edilmez. Tarihsel süreç içerisinde yavaş yavaş oluşan güvenlik kültürü ülkelerin deneyimleri, diğerleri ile etkileşimleri, savaşları, galibiyetleri, mağlubiyetleri, coğrafi şartları gibi faktörlerle stratejik davranış kodlarının geliştirilmesinin bir sonucudur. Bu yaklaşıma göre güvenlik kültürü özneler arası etkileşimlerle oluşur ve ölçülmesi mümkün değildir. Üçüncü yaklaşıma göre güvenlik kültürü ne asıl sebeptir ne de asıl neticedir. Bu yaklaşıma göre güvenlik kültürü sebep-sonuç ilişkisini biçimlendiren bağlam olarak görülür. Dış ve güvenlik politikasının karar alıcılarının bağımsız değişkenlere yükledikleri anlamlar güvenlik kültürüne bağlı olarak değişmektedir. Bazı ülkeleri dost, bazı ülkeleri düşman olarak sınıflandırmanın temelinde o ülkedeki karar alıcıların sosyalleştikleri güvenlik kültürünün önemli bir yeri bulunur (Oğuzlu, 2015: s. 225-227).

Bu tez güvenlik kültürünün gözlemlenebilen ve ölçülebilen bir olgu olduğu fikrine katılmamaktadır. Zaten güvenlik kültürü boyutu çevre hedeflerin belirlenmesinde değil stratejik davranış kodlarının geliştirilmesinde önemli bir faktördür. Bu nedenle güvenlik kültürü ikinci yaklaşım açısından analize dâhil edilmiştir. Çünkü tezin merkezi sorusu bir devletin politik eylemde bulunduğu çevreye neden yardım ettiği konusunun incelenmesidir. Bu yönüyle bir devletin tarihsel deneyimleri ve diğerleri ile kurduğu özneler arası etkileşimlerin inşa ettiği ulusal kimlik ile ilişkilendirilen güvenlik kültürü bir ülkenin politik eylemde bulunduğu çevreye yönelik algılamaları üzerinde belirleyicidir. Günümüzde bir ulus-devlet içerisinde yekpare bir ulustan söz edilemediği için yekpare bir ulusal kimlikten de söz edilemez. Ulusal kimlik, o ulus içerisindeki toplumların ideolojilerinin, deneyimlerinin, travmalarının bileşimidir. Devlet kimliği ise ülkedeki karar alıcı elitin devletin çevresine yönelik yüklediği anlamlar ile şekillenmektedir. Bu yönüyle de devlet kimliği tarihin farklı dönemlerinde farklı elitlerin siyasal karar alma mekanizmalarının başına gelip gitmesiyle dönüşmektedir.

3.2.3.2. Rol teorisi

Bir devletin dış politikasının öznel boyutuna odaklanan rol teorisi ilk olarak 1970 yılında Kalevi Holsti tarafından literatüre kazandırılmıştır. Holsti tıpkı insanların kendilerine atfettiği roller gibi ya da toplum tarafından insanlara biçilen roller gibi devletlerin de rollere sahip olduğunu belirtmektedir (Holsti, 1970: s. 239-240). Holsti ulusal rolü şu ifadelerle açıklamaktadır:

“Ulusal rol kavramı, politika yapıcıların kendi devletlerine uygun genel karar, taahhüt, kural ve eylem türlerine ve eğer varsa, devletlerinin uluslararası sistemde veya alt bölgesel sistemlerde sürekli olarak yerine getirmesi gereken işlevlere ilişkin kendi tanımlarını içerir. Bu, devletlerinin dış çevreye yönelik ya da dış çevre içindeki uygun yönelimleri ya da işlevleri hakkındaki ‘imajlarıdır’. Tipik ulusal rol anlayışları, belirli bir bölgedeki diğer devletleri koruma işlevine sahip bölgesel savunucu ya da uluslararası çatışmaların çözümüne yardımcı olma işlevini sürdüren arabulucu olabilir. Kısacası ulusal rol anlayışları, dış politikaya ilişkin günlük kararların alındığı entelektüel ortamın önemli bir yönüdür” (Holsti, 1970: s.245-246).

Holsti ulusal rollerin iç kaynakları hakkında şu ifadelerde bulunmuştur:

“Farklı devletlerdeki farklı ulusal rol anlayışlarını açıklamak için (örneğin, arabulucu olarak İsveç, izole olarak Burma), devletin konumu ve başlıca topografik özellikleri; doğal, ekonomik ve teknik kaynaklar; mevcut yetenekler; geleneksel politikalar; siyasi partiler, kitle hareketleri veya çıkar grupları aracılığıyla ifade edilen sosyo-ekonomik talepler ve ihtiyaçlar; ulusal değerler, doktrinler veya ideolojiler; kamuoyu ve politika yapıcıların kişiliği gibi çeşitli kaynaklara bakabiliriz” (Holsti, 1970: s. 246).

Dış çevreden gelen kısıtlamalar ve beklentilerin de devletlerin ulusal rol tanımlamasında etkili olduğunu ifade eden Holsti şu ifadeleri kullanmıştır:

“Ulusal rol anlayışları aynı zamanda dış çevreden gelen rol reçeteleriyle de ilişkilidir veya bunlar tarafından desteklenir. Bu rol reçetelerinin kaynakları arasında uluslararası sistemin yapısı; sistem genelindeki değerler; genel hukuki ilkeler (devletlerin egemen eşitliği doktrini gibi); ve uluslararası ve bölgesel örgütlerin tüzüklerinde, "dünya görüşü"nde, çok taraflı ve iki taraflı antlaşmalarda ve daha az resmi veya örtülü taahhütlerde ve "mutabakatlarda" ifade edildiği şekliyle devletlerin kuralları, gelenekleri ve beklentileri yer alır. Bu dış rol reçetelerinin ulusal rol anlayışlarının geliştirilmesinde ne ölçüde önemli olduğu devletten devlete ve farklı durumlarda önemli ölçüde değişir” (Holsti, 1970: s. 246).

Yani Holsti, devletlerin hem inşa ettikleri ulusal kimlikleri aracılığıyla hem de uluslararası toplumun beklentilerine cevap vermek için devletlerin belli başlı rollere büründüğünü belirtmektedir. Holsti bir devletin çevresine yönelik politikalarının sadece

güç ve kapasite ile açıklanamayacağını ve ulusal rollerin bu noktada açıklayıcı olabileceğini şu ifadelerle belirtmiştir:

“Ulusal rol, aktörü ya belirli işlevler aracılığıyla ya da taahhütler üstlenerek dış çevreye dâhil olmaya ya da dâhil olmadan kalmaya yönlendirir. Bu katılımın tam olarak ne şekilde olması gerektiği bir güç sorunundan daha fazlasıdır” (Holsti, 1970: s. 254).

Rol teorisine göre, devletlerin temel amaçlarından biri kendi tanımladıkları rollerini topluma ve diğer aktörlere kabul ettirmektir (Walker, 1979, s. 169). Le Prestre’ye göre (1997: s. 5-6) “rol, uluslararası sistem üzerindeki bir iddiayı, uluslararası aktörler tarafından tanınmayı ve bir kimlik anlayışını yansıtır”.

Holsti, devletleri 17 ulusal rol konseptiyle sınıflandırmaya çalışmaktadır (Holsti, 1970: s. 260). Bunlar; *devrimin kalesi-özgürleştirici, bölgesel lider, bölgesel koruyucu, aktif bağımsız, özgürlük destekçisi, anti-emperyalist, inancın savunucusu, arabulucu-bütünleştirici, bölgesel alt sistem işbirlikçisi, geliştirici, köprü, sadık müttefik, bağımsız, örnek, iç gelişmelere odaklı, tecrit olmuş ülke, koruma altında olan rolleridir* (Holsti, 1970: s. 260-270).

Devrimin kalesi-özgürleştirici rolüne sahip olan devletler diğer ülkelerdeki devrimci hareketlere destek vermek, ilham vermek, bu hareketleri örgütlemek ve bu hareketlerin liderleri için fiziksel ve manevi bir destek işlevine sahip olan kale olmak gibi misyonlara sahiptir. *Bölgesel lider* rolünü benimseyen devletler, belirli bir bölgedeki devletlerle ilişkisinde kendisi için özel görev ve sorumluluklar atfetmektedir. *Bölgesel koruyucu* rolü ise yakın çevresindeki sorunlarda koruma sağlama misyonuna atıf yapar. *Aktif tarafsız* rolü dünyanın çeşitli yerlerindeki devletlerle hem diplomatik hem de ticari ilişkileri geliştirmek için aktif bir gayret gösterilmesine ve kalıcı askeri ya da ideolojik taahhütlerden kaçınmaya atıf yapmaktadır. *Özgürlük destekçisi* rolü, özgürlük hareketlerini yönetmek, organize etmek, doğrudan desteklemek gibi aktif bir destek vermekten ziyade rutin ve belirsiz önerilerde bulunur. Resmi bir sorumluluk üstlenmemektedir. *Anti-emperyalist* rolü üstlenen devletler emperyalizmi ciddi bir tehdit olarak algılamakta ve kendilerini emperyalizme karşı mücadelede önemli bir temsilci olarak inşa etmektedir. *İnancın savunucusu* rolü, kendi değerlerini herhangi bir saldırıdan korumak ve diğer devletlerle ortak inanç ve değerleri korumak için sorumluluk üstlenen devletlerin benimsediği bir ulusal roldür. *Arabulucu-bütünleştirici* rolünü benimseyen devletler, diğer devletler arasındaki çatışmaları uzlaştırmak amacıyla özel görevler

üstlenmek konusunda kendilerini sorumlu olarak algılayan devletlerdir. *Bölgesel alt sistem işbirlikçisi* rolüne sahip devletler, arabulucu rolü üstlenenlerden farklı olarak yalnızca çatışma konularını çözmeye değil bunun yanı sıra diğer devletlerle kapsamlı işbirliği kurmayı hedeflemektedir. *Geliştirici* rolünü benimseyen devletler azgelişmiş ülkelere yardım etmeyi bir sorumluluk olarak belirleyen devletlerdir. *Köprü* görevi, arabulucu-bütünleştirici rolden farklı bir anlama sahiptir. Arabulucu-bütünleştirici rolü çatışmaların çözümüne yönelik diplomatik bir müdahale biçimini ifade ederken *köprü* farklı kültürler arasındaki bir tercüman olarak hareket etmeye karşılık gelmektedir. *Sadık müttefik* rolüne sahip olan devletler, başka bir devletin politikalarını desteklemek konusunda taahhütte bulunan devletlerdir. İttifak taahhütleri sadık müttefik sınıflandırmasına girmemektedir. *Bağımsız* rolüne sahip olan devletler, dış politika kararlarında devletin kendi çıkarları gereği kendi kaderini tayin hakkını vurgular, diğer devletleri desteklemek adına bir taahhütte bulunmaz ve sistemde özel bir görev ya da konum atfedecek bir imada bulunmazlar. *Örnek ülke* rolüne sahip olan devletler, belirli iç politika uygulamaları ile saygınlık ve nüfuz kazanmayı hedeflemektedir. *İç gelişmelere odaklı* rolü ise, bir devletin, uluslararası ekonomik ya da teknik işbirlikleri dışında uluslararası sistemden ziyade iç gelişim sorunlarıyla ilgilenmesini ifade eden bir roldür. Böylece iç gelişmelere odaklı devlet rolüne sahip olan ülkeler uluslararası sistemdeki sorumluluklarını en aza indirmeyi hedeflemektedir. *Tecrit olmuş* ülke rolü ise dış müdahaleleri tehdit olarak algılayan ve bu nedenle her alanda dış teması asgari bir seviyede tutmaya çalışan devletleri ifade etmektedir. İç gelişmelere odaklı rolü ile kıyaslandığında tecrit olmuş ülke ekonomik ve kültürel alanlarda dahi diğerleri ile işbirliklerine girmez. *Koruma altında olan* ülke rolü bu korumayı bir başka devletten talep eden ülkedir. Böylece diğer devletin ya da devletlerin kendisini savunmasına atıf yaptığından uluslararası sistem içinde özel bir görev ya da sorumluluk belirtmezler (Holsti, 1970: s. 260-271). Devletler aynı anda birden çok rolü benimseyebilir ve ayrıca bu roller değişiklik gösterebilir (Holsti, 1970: s. 277). Aynı anda birçok rolün benimsenmesi bir rol çatışması yaratabilir çünkü iç ve dış beklentilerin birbiriyle çelişmesi halinde devletler bu durumu iyi yönetemezlerse benimsenen roller çatışacaktır (Biddle, 1986: s. 82). Roller arasında uyumsuzluk, rollerin uygulanmasında süreklilik olmaması ve belirlenen rollerin devletin kapasitesinin üstünde olması gibi durumlar rol çatışmasını körükleyebilir. Bu durumlarda Holsti'ye göre iç faktörler tarafından

oluşturulan roller dış beklentilerle oluşturulan rollere göre daha baskındır (Holsti, 1970: s. 243).

Holsti ulusal rol konseptinin bir ülkenin dış politika anlayışını tahmin etmeyi kolaylaştırdığını ve eğer o ulusal rol konseptleri o ülkenin siyasi kültürüne yerleşmişse liderler değişse bile dış politikanın belirli bir çizgiyi sürdüreceğini şu ifadelerle belirtmektedir:

“Bu analizin temel varsayımlarından biri dış politika tutum, karar ve eylemlerinin politika yapıcılarının ulusal rol anlayışları ile uyumlu olacaktır. Eğer bu varsayım geçerliyse, belirli bir ülkenin rol anlayışları hakkındaki bilgimize dayanarak tipik dış politika kararlarını ve eylemlerini makul bir doğrulukla tahmin edebiliriz. Birçok durumda politika yapıcılarının bir veya daha fazla ulusal rol anlayışının ‘koruyucuları’ olarak faaliyet gösterdikleri ileri sürülmüştür. Bu ulusal rol anlayışları bir ulusun siyasi kültürünün ne kadar parçası haline gelirse, algılanan veya siyasi olarak uygulanabilir politika alternatiflerine o kadar sınır koyar ve kendine özgü değişkenlerin karar almada önemli olma olasılığı o kadar azalır. Hubert Humphrey 1968’de başkan seçilmiş olsaydı, alacağı bazı dış politika kararlarının Richard Nixon tarafından alınanlardan önemli ölçüde farklı olabileceğini tahmin etmek kolaydır. Ancak ABD’nin kalkınma, inancın savunucusu ya da bölgesel koruyucu gibi yerleşik ulusal rol anlayışlarını değiştirmesi pek olası değildir. Humphrey ve Nixon’ın önceliklerinde ve dış politika tarzlarında farklılıklar olabilirdi, ancak ulusal rol anlayışları ve dolayısıyla kararlarının çoğunun temel özellikleri benzer olacaktı” (Holsti, 1970: s. 298).

Ulusal rol konsepti bir devletin dış politikasının belirli aralıklarını ve kalıplarını açıklama noktasında bir analitik araçtır (Holsti, 1970: s. 308). Ancak Holsti, bazı durumlarda ulusal rol anlayışları yoluyla dış politika davranışlarını tahmin etmenin zorluğunu şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“... ulusal rol anlayışları ile tüm dış politika kararları ve eylemleri arasında mükemmel bir uyum yoktur. Ulusal rol anlayışları hakkındaki bilgiden hareketle tipik davranışları tahmin etmek; [bu rol anlayışları uyumsuz, muğlak, yapılandırılmamış ve ayrıntıdan yoksun olduğunda, bir devlet yurtdışında hızla değişen güç kaymaları ve koşullarla veya yurtiçinde kırılgan kamuoyuyla karşı karşıya kaldığında ve siyasi liderler iç siyasi sonuç tehdidi olmaksızın radikal bir şekilde yeni politikalar uygulayabilecek konumda olduğunda] zor olabilir” (Holsti, 1970: s. 304).

Çevre hedefleri analizinin maddi olmayan faktörleri, devletin kendisine atfettiği ya da kendisinden beklenen rolün analiziyle gerçekleştirilebilir. Bu noktada maddi olmayan faktörlerin de bir devletin politik eylemde bulunduğu çevreye yardım edip etmeme tercihi üzerinde belirleyici olduğu belirtilmeye çalışılmıştır. Ancak rol teorisi

hem dış çevrenin bir devletten beklentilerini, hem bir devletteki karar alıcı elitlerin algılamalarını hem de o devletteki ulusun öz niteliklerini mercek altına almaktadır. Dolayısıyla dış gerçekliği olgusal değil algısal olarak açıklama gayreti bulunmaktadır. Bu sebeple bir devletin sahip olduğu (gerek kendisine atfettiği gerek kendisinden beklenen) rol bir devletin politik eylemde bulunduğu çevreye yönelik davranışlarında belirleyici bir faktör olacaktır.

3.3. Çevre Hedefleri Üzerine Bir Tipoloji

Bu tezin önceki başlıklarında bir devletin politik eylemde bulunduğu çevreye yardım etmesinin altında pek çok etkenin bulunduğu ve bu etkenlerin neticesinde farklı politikaların ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bir devlet dış politik eylemlerde kazanımlara duyarlıdır. Bu sebeple çıkarlar bir devletin dış politik davranışı üzerinde etkilidir. Dolayısıyla güvenlik tehditleri nedeniyle ortaya çıkan politik tercihlerin realist bir karakteri olduğu, barış ve işbirliği saikleriyle ortaya çıkan politik tercihlerin liberal bir karakteri olduğu belirtilmişti. Ancak tercih edilen politika çıkar algılamaları sonucunda ortaya çıksa da bu politikanın sadece çıkar algılamalarıyla tercih edildiğini söylemek zordur. Yani güvenlik ihtiyacını karşılamak açısından tercih edilen bir ittifak politikası aynı zamanda bir devletin kimliğini onaylatmanın da bir aracı olabilir. Yani sosyal inşacı faktörler olarak ifade edilen kimlik, kültür ve rol gibi faktörler dış politika tercihleri üzerinde etkilidir. Yani bir devletin çevre hedeflerini yönlendiren saikler realist ve liberal olarak ikiye ayrıldığında sosyal inşacı faktörler etkili yan nedenlerdir.

Realist bakış açısına göre devletlerin temel amacı çıkarlarını korumaktır. Bu yönüyle çevre hedeflerin egemenlik hedefleri için bir araç görevi gördüğü yaklaşım realist bakış açısını yansıtmaktadır. Bu yönüyle bir devlet politik eylemde bulunduğu çevrede kapasitesi ne olursa olsun ittifaklar yoluyla güvenlik risk ve tehditlerinden emin olmak istemektedir. Eğer kapasite açısından güçlü bir devlet ise güvenlik tehdidi oluşturan “öteki”yi sınırlandırmak amacıyla diğerleri ile ortak tutum belirleyerek çevreleme politikası uygulayabilmektedir.

İttifaklar yoluyla bir devlet ittifak içindeki diğer devletlerden askeri destek ve koruma sağlayabilir. Ayrıca ittifaklar üyeler arasındaki istihbarat paylaşımını, askeri eğitim, teknoloji transferi gibi faaliyetleri de içerdiğinden ittifaka üye devletin egemenlik hedeflerini gerçekleştirmesinde önemli rol oynamaktadır. İttifaklar bir devletin diplomatik açıdan daha fazla ağırlığa sahip olmasına da katkı sağlayabilir. Özellikle bütün

üyelerinin mutabakatı ile karar alan ittifaklar bir devletin diplomatik etkisini artırmaktadır.

Temelde saldırgan devletlerin caydırılmasında etkili olan ittifaklar aynı zamanda bir başka önemli katkı sağlamaktadır. Birbiriyle çeşitli alanlarda sorunları olan devletler aynı ittifaka üye olduklarında bazen bu ittifakın diğer paydaşları aracılığıyla sorunlarını çözüme kavuşturabilir, diplomatik uzlaş ortamı oluşabilir, sorunların dondurulması ve göreceli bir istikrar ortamı oluşabilir. Aynı ittifaka üye devletler arasında siyasi uzlaş kanallarının açık olması beklenir. Bu yönüyle ittifaklar bir devletin çevre hedeflerinde ve çevre hedefleri aracılığıyla egemenlik hedeflerinde kritik roller oynamaktadır.

Liberal bakış açısı ise çevre hedeflerin istikrar boyutuna odaklanmaktadır. Göreceli kazançların değil mutlak kazançların önemli olduğu bir anlayışta kazan-kazan denklemi önem kazanmaktadır. Bu bakış açısıyla da bir devlet işbirliği sayesinde diğerlerine yardım ederek dolaylı olarak kendisine yardım etmektedir. Liberal teorinin realist teoriden ayrılan yönü buradadır. Realist teoride çevre hedeflerin önemi egemenlik hedeflerini koruma ve geliştirme noktasında bir araç olmasıdır. Ancak işbirliği ve uyum yoluyla istikrar ortamının yaratılması sadece kendine katkı sağlamanın ötesindeki değerleri de içermektedir. Çünkü uluslararası ilişkilerde liberal teori karşılıklı bağımlılık ağırları, ekonomik işbirliği, entegrasyon ve kazan-kazan denkleminin ötesindeki değerleri de barındırmaktadır. Demokratik değerlerin ve kurumların teşvik edilmesi, uluslararası hukuka bağlılık, insan haklarına saygı, diplomasiye öncelik verilmesi gibi politik değerler de liberal bir bakış açısının bileşenleri arasındadır.

Bu yönleriyle birlikte ele alındığında liberal teori diplomatik destek kanallarının genişletilmesi, ekonomik işbirliği ve ekonomik entegrasyon boyutlarıyla realist teoride olduğu gibi başkalarına yardım ederek kendine yardım etme prensibini yansıtırken, ayrıca politik değerler yoluyla istikrarlı bir ortam yaratılmasına da katkı sağlayabilir. İkinci durumda temel amaç doğrudan egemenlik hedeflerine katkı sağlamak olmasa dahi çıkarların uyumu, çatışma alanlarının ortadan kaldırılması ve barış adacığının oluşması durumunda yine egemenlik hedeflerine katkı sağlanacaktır. Böyle bir ortamda güvenlik ikileminin doğurduğu riskler ortadan kalkacak, devlet için risk teşkil eden terörizmin beslenme kaynakları kurutulacak, bölge dışındaki devletlerin çatışmaları derinleştirmesinin önüne geçilebilecektir. Bunların yanı sıra çevre hedefleri geliştirmek için arabulucu diplomasi, demokratik kurumların teşviki, ikili ilişkilerin düzeltilmesi,

işbirliği alanlarının genişletilmesi, diğerlerinin kalkınması için gerekli olan dış yardımların sağlanması, çatışma alanlarına insani yardım ve barışı koruma güçleri gönderilmesi gibi politikalar izleyen bir devlet olumlu bir imaj inşa edeceğinden yumuşak gücüne katkı sağlayacaktır.

Yumuşak güç, bir devletin diğerlerine istediklerini zorla kabul ettirmek yerine cazibe yoluyla etkilme becerisidir. Dolayısıyla yumuşak güç bir devletin kültüründen, siyasi değerlerinden ve politikalarının cazibesinden ortaya çıkmaktadır (Nye, 2017: s. 12). Nye, bencil, ikiyüzlü ve kibirli politikaların yumuşak güce zarar verdiğini belirtmektedir (Nye, 2017: s. 35). Joseph Nye, Arnold Wolfers tarafından ortaya konulan egemenlik hedefleri ve çevre hedefleri ayrımını ele alırken çevre hedeflerin belirli bir çevrede siyasal uyuma, demokrasiye ve değerlere atıf yapan bir yönü olduğuna şu ifadelerle dikkat çekmektedir (Nye, 2017: s. 39):

“...Arnold Wolfers ülkelerin gerçekleştirmeye çalıştıkları belirli ‘egemenlik hedefleri’ni ve bir çevrenin demokrasiye katkıda bulunacak biçimde şekillendirilmesi gibi daha geniş kapsamlı ‘çevre hedefleri’ni birbirinden ayırmıştır. Dış politikada, her iki hedefin de başarıyla takip edilmesi önemlidir. Örneğin, ABD’nin farklı ulusal çıkarları göz önünde bulundurulduğunda yumuşak güç, saldırıların önlenmesi, sınırların güvenliğinin sağlanması ve müttefiklerin korunması gibi sert güçten daha az ilişkilidir. Ancak yumuşak güç ‘çevre hedefleri’nin gerçekleştirilmesiyle özellikle ilgilidir. Demokrasinin, insan haklarının ve açık pazarların geliştirilmesi konusunda çok önemli bir rol oynar. İnsanları demokratik olmaya zorlamak yerine demokrasiye cezbetmek daha kolaydır” (Nye, 2017: s. 39).

Wolfers’in ifadesiyle çevre hedefler bir ülkenin kaynaklarını sınırlarının ötesindeki koşulların korunmasına ve iyileştirilmesine yardımcı olmak için kullanmaktır. Barışçıl ve istikrarlı bir çevre yaratmak için değerlerin teşvik edilmesi yönünde politika izleyen bir devlet dolaylı olarak ulusal hedeflerine katkı sağlayabilir (Wolfers, 1962: s. 75). Bu katkılardan biri de yumuşak gücünün artmasıdır ki bu tez çalışmasında Soğuk Savaş sonrası dönemin örneklerinden olan Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletleri Teşkilatı, İslam dünyası ile yakınlaşma ve D-8 Projesi ve Afrika açılımı gibi çevre hedefleri girişimleri Türkiye’nin yumuşak gücüne de katkı sağlayan girişimlerdir.

Bir devletin benimsediği ya da ona biçilen rollerin ve karar vericiler başta olmak üzere toplumun güvenlik kültürünün dış politikadaki tercihlerin belirlenmesinde önemli etkileri olduğu söylenebilir. Bu sebeple sosyal inşacı faktörler, realist ve liberal saiklerle tercih edilen politika çıktıları gibi sonuçlar üretmezler. Ancak realist ve liberal saiklerle

belirlenen politik tercihleri güçlendiren gerekçeler üretirler. Bu yönüyle rol teorisi ve güvenlik kültürü realist politika araçları olan ittifakları da liberal politika araçları olan işbirliği, entegrasyon, barış adacıkları oluşturmayı da etkileyebilen bir özelliğe sahiptir.

Özetle, çevre hedefleri kavramının kuramsal boyutlarını içeren bir tipoloji oluşturulduğunda iki temel belirleyici sütun olan realist ve liberal saikler, bu saiklerin içinde politik araçlar belirlenebilir. Ayrıca sosyal inşacı öğelerin ise her iki sütuna da etki eden yönü olduğunu belirtilebilir. Bu noktada çevre hedefleri kavramının çok yönlü bir görünümü oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak belirtilmelidir ki bu tasarım çevre hedefleri kavramı ile ilgili nihai bir çerçeve iddiasında değildir. Bütün tasarımların hatalı olabileceği ya da eksik olabileceği göz önünde bulundurularak bir tipoloji ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 3. 3. Çevre Hedefleri Kavramının Kuramsal Tipolojisi

	Realist Saikler	Liberal Saikler
Temel işlevi	Egemenlik hedefleri için bir araç	İstikrarlı, uyumlu bir uluslararası alan Egemenlik hedefleri için dolaylı bir araç.
Temel Kaygı	Güvenlik	Mutlak Kazanç Değerlerin Teşviki Uyum Arayışı Diplomatik Destek
Politik Araçlar	İttifaklar Çevreleme	Ekonomik işbirliği, Entegrasyon Barış Adacıkları
		

Bir devletin çevre hedeflerinin temel işlevi egemenlik hedefleri için bir araç olarak düşünüldüğünde realist saikler etkilidir ve temel kaygı güvenlik konularıdır. Böyle bir durumda politik eylemde bulunulan çevrede temelde iki tür politika takip edilir. Bunlar ittifak politikası ve çevreleme stratejisidir. Güvenlik kaygısı gerekçesiyle ortaya çıkan bu politikanın tercih edilmesinde sosyal inşacı faktörlerin de etkisi bulunmaktadır. Bu sebeple bir devletin belirli bir dönemdeki çevre hedefleri analiz edilirken temel amacı güvenlik ise öncelikle realist faktörlerin incelenmesi ve buna ek olarak sosyal inşacı faktörlerin de bu politik tercihteki rolünün betimlenmesi ile çevre hedefleri analiz edilebilir.

Bir devletin çevre hedeflerinin temel işlevi diplomasi, ekonomik refah, istikrar ve uyum çabaları ise liberal saiklerin etkili olduğu ve temel kaygının bazen kazançlar olduğu bazen de böyle bir kazanç kaygısı ön planda tutulmadan değerlerin yaygınlaştırılması olduğu söylenebilir. Burada birinci sütundaki kadar açık şekilde egemenlik hedeflerini

koruma ve geliştirme için çevre hedefleri geliştirme düşüncesi hâkim olmasa da dolaylı olarak işbirliği ve ekonomik entegrasyonlar egemenlik hedeflerinin korunmasına imkân sağlamaktadır. Ayrıca değerleri yaygınlaştırma yönünde bir rol benimsenmesi ve politikalar üretilmesi de devletin yumuşak gücüne katkı sağladığından yine dolaylı olarak egemenlik hedeflerinin korunmasına hizmet edebilir. Bu yöndeki politik tercihlerde temel amaçlar; mutlak kazançlar, uyum, diplomatik destek kanallarının artırılması ve değerlerin yaygınlaştırılmasıdır.

Bu tezde Türkiye'nin çevre hedefleri analiz edilirken her dönem kendi içinde incelenmiş ve sosyal inşacı faktörlerin etkileri de betimlenmiştir. Yüz yıllık Türk dış politikasındaki çevre hedefleri uluslararası sistemdeki değişime ve Türkiye'nin bu değişen koşullardaki temel motivasyonuna göre 3 ana dönemde analiz edilmiştir. Son olarak dönemler halinde Türkiye'nin çevre hedeflerini koruma ve geliştirme çabalarındaki süreklilik ve değişim unsurları ortaya konulmuştur.

4. TÜRKİYE’NİN ÇEVRE HEDEFLERİNİN ANALİZİ

Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti’nin çevre hedefleri analiz edilirken uluslararası koşullardaki kırılmaların dış politika yönelim ve tercihlerine yön verdiği öne sürüldüğü için önce her bir dönemin öznitelikleri ve temel anlatısı değerlendirilmiş, her dönem kendi içinde ittifak ve işbirliği gibi konuları içerecek şekilde tekil olarak ele alınmış ve çevre hedefleri biçimlendiren faktörler açıklanmıştır. Türk dış politikasının yönelimlerinde uluslararası sistem bağımsız değişken olarak Türk dış politikasında ortaya çıkan davranışlar bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Son olarak ise üç dönemdeki süreklilik ve değişim unsurları üzerinden karşılaştırmalı bir analiz yoluyla Türkiye Cumhuriyeti’nin yüz yıllık çevre hedeflerinin genel görünümü betimlenmeye çalışılmıştır.

4.1. Türk Dış Politikasının Yönelimini Belirleyen Dönemler

Türkiye’nin dış politikası, tarih boyunca belirli ana hatlarını korusa dahi birçok değişim ve dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümde uluslararası sistemin yapısı ve Türkiye’nin bu uluslararası sistemdeki konumu etkili olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin takip ettiği dış politikanın değişmeyen temel özelliği Batıcılıktır (Sander, 2020: s. 71). Dış politikada Batıcılık, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurumsal ittifak ve işbirliği süreçleriyle güçlenerek devam etti (Sander, 2020: s. 72). Batıya yönelimin ardında elbette güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik tehditleri önleme amacı bulunmaktadır. Bu dönemde, kurucu kadronun güvenlik algılamaları oldukça belirgindir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu şartlarda, ülke içinde ve çevresinde pek çok güvenlik tehdidi ile karşı karşıya kalındı. Bu tehditler arasında iç isyanlar, dış müdahaleler, komşu ülkelerin saldırgan politikaları bulunmaktadır. Dolayısıyla mevcut uluslararası stütokonun korunması da Türkiye’nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü için önemlidir (Balcı, 2017: s. 46-47). Ancak buna ek olarak Atatürk’ün Batı ülkelerine değil Batı emperyalizmine karşı olduğunu belirtmek gerekir (Sander, 2020: s. 74). Avrupa’daki gibi ulusal oydaşma temelinde ve gerçekçi ortak yurttaşlık temelinde bir ulusçuluk Avrupa modeli bir ulus devletin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Sander, 2020: s. 75).

Türk Dış Politikası, uluslararası sistemdeki temel dinamiklere göre temelde üç ana dönemde ele alınmıştır. Birinci dönem modern Türkiye Cumhuriyeti’nin ortaya çıktığı 1923 yılından İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar olan dönemdir ki bu dönemde Türkiye’nin temel amacı yeni kurulan cumhuriyetin güvenliğini sağlamak ve uluslararası

alandanda saygınlığını artırmaktır (Hale, 2003: s. 50). Bu dönem kısaca statü kazanma arayışı ve güvenlik ihtiyacı temelinde ittifaklar ve tarafsızlık politikasının izlendiği dönem olarak ifade edilebilir.

İkinci dönem ise uluslararası sistemdeki iki büyük ideoloji çerçevesinde iki süper güç tarafından oluşturulan iki kutuplu dünya düzeninin oluştuğu dönemi ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte Türkiye Batı Bloğu ile askeri, ekonomik ve siyasi ittifak ve işbirliği süreçlerine katılmaya çalıştı. Bu dönemde yer yer çok boyutlu dış politika izleme çabaları bulunsa da temel eğilim Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupalı devletlerle yakın ilişkiler ve işbirliği temelinde blok siyasetinin izlendiği bir dönem olmasıdır. Bu dönem blok siyaseti temelinde güvenlik arayışı olarak tanımlanabilir.

Üçüncü dönem ise uluslararası sistemdeki süper güçlerden biri olan Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönemdir. Bu dönemde artık blok siyaseti odaklı politika geçerliliğini yitirdi. Türkiye Cumhuriyeti, Soğuk Savaş sonrası dönemde yine ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerle yakın ilişkileri sürdürme çabasıyla hareket etmenin yanında yeni bir rol arayışı içine girdi. Bu dönem ise rol arayışı, yön arayışı ve statü arayışı dönemidir.

4.1.1. Türk dış politikasında birinci dönem (1923-1945)

Kökenleri Osmanlı Devleti'ne uzansa da Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının başlangıcı uluslararası alanda tanınmış bir devlet olarak yerini almasıyla başlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında, ülke içinde ve çevresindeki tehditlerin farkında olan cumhuriyetin kurucu kadroları, bir yandan iç isyanları bastırmak ve güvenlik güçlerini yeniden yapılandırmak için çalışırken, diğer yandan da dış politika alanında bağımsız bir uluslararası konum elde etmek için çaba gösterdiler. Bu doğrultuda, karar vericiler Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ülkenin toprak bütünlüğünün korunması için dış politikasını bu yönde şekillendirdiler. Karpas'a göre (2022: s. 161), Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında iki temel konuya önem atfetmiştir. Birincisi, yeni cumhuriyetin bağımsızlığının korunması ve güvenliğinin sağlanması, ikincisi ise yeni kurulan modern, laik ulusal rejimin korunmasıdır.

Türkiye'nin güvenlik kültürünün temel yapıtaşı toprak bütünlüğünü koruma odaklı ulusal güvenlik anlayışıdır. Bu anlayış cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar geçen dönem boyunca 'milli güvenlik', 'milli müdafaa', 'memleket masuniyeti'(memleket emniyeti) gibi kavramlarla ifade edildi (Pakin Albayrakoğu, 2012: s.116).

Bu dönem iç siyaset açısından Türk ulus inşası sürecidir (Papuççular, 2023: s. 21). Uluslararası koşullar açısından ise bu dönem iki savaş arası dönem olarak ifade edilmekte ve bu dönemde 1929 yılında patlak veren ekonomik kriz ve revizyonist güçler ile statükocu güçler arasında bir mücadele yaşanmaktadır (Oran, 2009: s. 242).

Türkiye Cumhuriyeti'nin bu dönemdeki karar vericileri Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemindeki entelektüel ve siyasi atmosferin ürünü olan çoğu subay kişilerdi (Kösebalaban, 2014: s. 110). Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti, yıkılan Osmanlı Devleti'nin tarihsel mirası olan sorunlarla ilgilenmek durumunda kaldı ayrıca iç isyanlar bu karar vericilerin ulus inşa süreciyle ilgilenebilmesi için iç politikaya odaklanmasını zorunlu kıldı. Bu sebeple dış kaynaklı olaylardan görece olarak izole olması gereken Türkiye Cumhuriyeti dünya meselelerinde ihtiyatlı politikalar izlemeye çalıştı (Kösebalaban, 2014: s. 120). Özetle bu dönemde dış politika karar vericilerinin temel amacı, Türkiye'nin çevresinde bir güvenlik çemberi oluşturmak ve böylece yeni cumhuriyetin şekillendirildiği süreçte dış sorunlardan uzak kalmaktı. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti, dönemin yakın çevresindeki devletlerle Balkan Antantı (1934), Sadabad Paktı (1937), Selanik Antlaşması (1938) gibi çeşitli güvenlik ve işbirliği antlaşmaları gerçekleştirdi. Bu nedenle ilk dönem statü kazanma arayışı ve güvenlik arayışı dönemi olarak adlandırılmıştır.

Davutoğlu'na göre (2016: s. 69), Türkiye Cumhuriyeti 1923-1939 arası dönemde uluslararası alanda iddialı bir konum yerine ulus devleti koruma stratejisini benimsemiştir. Türkiye birinci dönemde barışçıl bir ülke olarak uluslararası alanda yerini almış ve SSCB, İran ve Afganistan gibi bölge ülkeleriyle dostane ilişkiler kurmayı amaçlamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün "*yurtta sulh, cihanda sulh*" söyleminin bir dış politika prensibi haline gelmesiyle barışçıl bir dış politika benimsendi (Sander, 2020: s. 76). Bu söylem Batı'ya karşı yeni cumhuriyetin irredantist ve revizyonist amaçlar gütmeyeceğinin bir deklarasyonu niteliğindedir (Kösebalaban, 2014: s. 121). Bu yaklaşım barış eksenli ve idealist bir yaklaşımı göstermenin yanı sıra büyük güçlerle çatışmaktan kaçınan realist bir dış politika çizgisini göstermektedir (Davutoğlu, 2016: s. 69).

Atatürk döneminde Türkiye Cumhuriyeti dış tehditlerden korunmak için askeri ve diplomatik alanlarda güçlenmeye ve aktif bir diplomasi izleyerek barış ortamının tesis edilmesine önem veren bir dış politika anlayışına sahiptir (Papuççular, 2023: s.13). Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1935 tarihinde TBMM Beşinci Dönem Birinci

Toplanma Yılı'nı açarken yaptığı konuşmasındaki şu ifadeler yeni cumhuriyetin ilk dönemindeki anlayışı özetler niteliktedir:

“...Hadiseler, Türk milletine, iki ehemmiyetli düsturu yeniden hatırlatıyor: Yurdumuzu ve halkımızı müdafaa edecek kuvvette olmak, sulhu koruyacak arsulusal çalışma birliğine önem vermek...” (ATAM, 1997: 402).

Yeni kurulan cumhuriyet; Balkan ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye, kendisine bazı dönemlerde tehdit oluşturan İtalya ile ilişkileri güçlendirmeye, Lozan’da Musul konusunda çözüm noktasında anlaşılamadığı İngiltere ile ilişkileri normalleştirmeye çalıştı. Savaşı reddeden Briand-Kellogg Paketi’nı imzalayan ülkelerden biri olan Türkiye, ayrıca Hitler’in iktidara gelmesiyle Doğu Avrupa ve Balkanlar’da oluşan güvensizlik ortamında Milletler Cemiyeti’ne üye oldu (Sander, 2020: s.77-78). Oral Sander, Atatürk’ün dış politikasının maceracılıktan uzak olduğunu şu ifadelerle belirtmiştir:

“...’yurtta barış dünyada barış’ ilkesinden esinlenen Türkiye, uluslararası barış ve güvenlik çabalarının hemen hemen tümüne katılmıştır. Atatürk’ün dış politikasının ayırt edici bir özelliği, bağımsızlıktan hemen sonra gelen askeri rejimlerin gösteriş ve pervasız girişimler biçiminde özetlenebilecek serüvenci dış politikalarına benzememesidir. Atatürk’ün bu ilkesinin dikkatli bir incelemesi, onu oluşturan iki parçası arasında bir bağlantı ortaya çıkarmaktadır. Modernleşme yolunda toplumsal ve ekonomik düzeltimleri başlatarak ‘yurtta barış’ı kurmaya yönelik çabaları, serüvencilikten, devletlerarasındaki ideolojik farklılıkları abartmaktan ve geçmiş düşmanlıkları canlı tutmaktan arınması gereken ‘dünyada barış’ politikasını doğrudan etkilemiştir. Böyle bir politika da yeni kurulan devlete iç barış ve kararlılığın temelini hazırlayan düzeltimleri başlatıp sürdürebilecek zaman ve olanakları sağlamıştır” (Sander, 2020: s. 78).

Jeopolitik açıdan hassas bir bölgede yer alan Türkiye açısından bölgesel dengelerin devamı ve korunması çok önemlidir. Bu nedenle statükoculuk hem uluslararası alanda mevcut dengeleri sürdürme hem de mevcut sınırları koruma anlamına gelmektedir. Bu sebeple yeni kurulan cumhuriyet, sahip olduğu sınırlardan memnun oldu ve irredantist bir politika izlemekten kaçındı. Bu dönemde Türkiye’nin uluslararası alanda meşruiyet kazanmaya ve dış müdahalelerden korunarak bağımsızlığı ve yeni kurulan cumhuriyeti pekiştirmeye ihtiyacı bulunmaktaydı (İşyar, 2013: s. 399-401). Yani bu dönemde dış politika karar vericileri yeni düzenin korunarak geliştirilmesine ve uluslararası alanda da istikrar ve barış ortamının korunarak geliştirilmesine odaklandı (İşyar, 2013: s. 407).

Mustafa Kemal Atatürk, 1921 yılında yaptığı konuşmada maceracı hayaller ve politikalar peşinde koşarak yayılmacı ve revizyonist politikalar izlemenin Türk milletini

tehlikeye atmak olduğunu belirtmiştir. Henüz cumhuriyet kurulmadan önce dikkat çektiği hususlar yeni kurulacak cumhuriyetin dış politikada düşmanlarının sayısını artıracak bir devlet olmayacağına ve uluslararası alanda Türkiye'nin kapasitesi ile uyumlu bir şekilde gerçekçi politikayı takip ederken istikrar ve barış ortamını bozacak tercihlerden kaçınacağına işaret etmektedir.

“Efendiler; bu noktada mütalaamı ikmal için derim ki; büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler; büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celp ettik. Biz Panislamizm yapmadık. Belki ‘yapıyoruz, yapacağız’ dedik. Düşmanlar da yaptırmamak için ‘bir an önce öldürelim’ dediler. Panturanizm yapmadık! ‘Yaparız, yapıyoruz’ dedik ve yine ‘öldürelim’ dediler. Bütün dava bundan ibarettir. Efendiler, bütün cihana havf ve telaş veren mefhum bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikatı tezyid etmekten ise haddi tabiiye, haddi meşrua rücu edelim. Haddimizi bilelim...” (ATAM, 1997: 216).

Bu dönemde dış politika alanında statükoculuk ilkesiyle hareket edilmesinin iç ve dış gerekçeleri bulunmaktadır. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sonrası dönemde açıkça tehdit edilmediği sürece dışa yönelecek enerji ve imkânları çok sınırlıydı. Bu sebeple ilk öncelik yeni kurulan devletin ve rejimin kuvvetlendirilmesi ve isyanların bastırılmasıydı. Dış alanda ise Sovyetler Birliği ile dostane ilişkiler kuruldu, Türk dünyasının Sovyet etki alanına girdiği bu dönemde 1921 Moskova Antlaşması'na göre iki ülke de birbirlerinin topraklarında Bolşevizm ve Turancılık faaliyetleri izlememek noktasında anlaştılar. Böylece Atatürk'ün yukarıda ifade edilen sözlerinden de anlaşılacağı üzere maceracı politikalarından refleks olarak uzak durulmaya ve gerçekçi bir anlayışla statükocu politikalarla yeni kurulan ulus-devleti güçlendirmeye yönelik bir tercih söz konusuydu (İşyar, 2013: s. 408). Dönemin karar vericileri, ulusal tarihsel tecrübelerden ve bireysel deneyimlerinden dersler çıkardı ve maceracı politikalarından uzak duran bir tutum sergiledi.

Yeni cumhuriyetin tarih sahnesinde yerini aldığı ilk dönemlerde uluslararası koşullar dış politika üzerinde belirleyici oldu. Avrupa'daki yıkıcı savaşlar neticesinde Avrupa'nın kıta dışındaki nüfuzu kırılmıştı. Bu dönemde çevre ülkelerin ciddi bir göreceli dış özerklik kazandıkları söylenebilir. Bu ülkelerden biri de Türkiye'dir. Bu dönemde Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri İngiltere ve Fransa mevcut uluslararası düzende statükoyu korumak istemekte, savaşın mağluplarından olan Almanya ise revizyonist bir tutum içine girmektedir. Statükocu ve revizyonist güçler arasındaki rekabette her iki taraf

açısından da jeostratejik konumda olan Türkiye önem kazandı ve her iki taraf da Türkiye'ye yaklaşmaya çalıştı. Tarihsel düşman olan Rusya'nın 1917'deki Bolşevik Devrimi sonrası enerjisi kendini toparlamaya yöneldi. Bu dönemde Türkiye açısından Rusya tehdit olarak görülmekten çıktı ve ayrıca yakın ikili ilişkiler geliştirildi (Oran, 2009: s. 242).

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yeni devletin en önemli önceliklerinden biri ülkenin doğusunda ve batısında güvenlik ihtiyacıdır. Bu doğrultuda İran ile 1926 ve 1930'da, Suriye'nin mandateri Fransa ile 1926 yılında, Irak'ın mandateri İngiltere ile 1926 yılında saldırmazlık, tarafsızlık, dostluk, iyi komşuluk ve güvenlik anlaşmaları imzalandı. Türkiye'nin doğu sınırlarını güvence altına almak için en önemli girişimlerden biri ise Irak, Afganistan ve İran ile birlikte 1937 yılında Sadabad Paketi'nin kurulmasıdır (Oran, 2009: s. 252).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türkiye, Batıda ittifaklara girmek ve tarafsızlık politikası izlemek gibi tercihleri bir arada uyguladı. Büyük devletlerle ikili ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye bu dönemde Osmanlı Devleti dış politikasının mirası olan denge politikasını izlemeye çalıştı. Çünkü yeni kurulan cumhuriyetin büyük devletlerle kuracağı ittifaklar Türkiye'nin uydulaşmasına yol açabilirdi. Bu dönemde büyük güçler üç gruba ayrılabilir. Birincisi savaşın galipleri İngiltere ve Fransa, ikincisi savaş sonrası düzenden hoşnutsuz olan revizyonist olarak ifade edilen Almanya ve İtalya ve üçüncüsü de Sovyetler Birliği'dir (Oran, 2009: s. 253). Baskın Oran, Türk dış politikasının bu döneminde Atatürk'ün çerçevesini çizdiği ve Tevfik Rüştü Aras'ın uyguladığı dış politika stratejisini şu ifadelerle özetlemektedir:

“1) Birinci grup (İngiltere ve Fransa) ile mevcut sorunları öncelikle çözümlmek. Nitekim özellikle Musul'un verilerek İngiltere'yle bütün pürüzlerin giderilmesi (1926), arkasından Yunanistan'la dostluk ilişkisi kurulması (1930) ve nihayet Milletler Cemiyeti'ne girilmesiyle bu amaca varılacaktır. 2) İkinci gruba (Almanya ve İtalya) uzak durmak ve özellikle İtalyan tehditlerine karşı koymak. Atatürk, Türkiye'deki rejim bu gruplardan çok esinlendiği halde, hiçbir zaman bu grupla yaklaşmayı ve özellikle de ittifak yapmayı düşünmedi. Onu yalnızca, birinci gruba (İngiltere ve Fransa) karşı bir ağırlık olarak algıladı. Bunda kendisinin Batı'yı Anglo-Sakson bağlamında yorumlayışının, kişisel doğa olarak maceracılıktan uzak oluşunun, bir de Alman yanlısı Enver Paşa karşıtı oluşunun izlerini bulmak mümkündü...3) Üçüncü grubu oluşturan SSCB'den, tarih boyunca rastlananın aksine, bu dönemde hiçbir tehdit gelmedi. Tam aksine, o sırada devletçi politikanın büyük gereksinim duyduğu planlamaya çok önemli katkılarda bulundu. Türkiye, SSCB ile oluşan bu dostluktan, birinci ve ikinci gruba karşı ağırlık oluşturmakta yararlandı” (Oran, 2009: s. 253-254).

1930'ların ortalarından itibaren savaşın yaklaştığı hissedildiğinde Türkiye bölgesel dengeler arayışına girdi. 1934 yılındaki Balkan Antantı bunun bir örneği olsa da Yunanistan haricindeki Balkan ülkelerinin çekingen kalması ve statükocu güçler olan İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya karşı çıkma politikasına karar verememeleri sebebiyle bölgesel denge arayışı başarılı olamadı (Oran, 2009: s. 254). Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin dış ticaretindeki ağırlığı Almanya ve İtalya oluşturmalarına rağmen dış politikada İngiltere ve Fransa'ya eğilim gösteren bir dış politika anlayışı hem revizyonistlere karşı bir ağırlık merkezi oluştururken hem de Montreux ve Hatay konularında sonuç alınmasında etkili oldu (Oran, 2009: s. 255-256).

Boğazlar konusunda Türkiye, diplomatik yolları tercih ederek barışçıl bir ülke imajının Batılı ülkeler nezdinde kabul görmesini sağladı. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ye İstanbul ve Çanakkale boğazları askerden arındırıldı ve Milletler Cemiyeti'nin çatısı altında Boğazlar Komisyonu'na bırakıldı. Bu durum hem Türkiye'nin egemenliğini sınırlandırıcı hem de güvenliğini tehdit edici bir nitelik taşıyordu. 1930'lu yıllarda İtalyan yayılmacığılı gibi gerekçelerle Akdeniz'de güvensiz bir ortam vardı ve Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra katıldığı her uluslararası toplantıda Boğazlar konusundaki rahatsızlığını dile getirdi (Papuççular, 2023: s.37). 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Akdeniz'deki dengelerin değişmesi Türkiye'nin rahatsızlığını İngiltere dâhil olmak üzere pek çok ülkenin nazarında anlaşılır kıldı. Ankara bu dönemde diğer taraflara Boğazlar konusundaki statükoyu değiştirmek istediğini belirten bir not gönderdi. 1936 yılında taraflar İsviçre'nin Montreux şehrinde bir araya geldiler ve müzakerelere başladılar. 20 Temmuz 1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ndeki pek çok hükmü geçersiz hale getirdi. Türkiye, Boğazlar bölgesinde askerileşme hakkını kazandı ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle kurulan Boğazlar Komisyonu kaldırıldı (Papuççular, 2023: s. 38).

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde bu konular şu şekilde ifade edilmiştir:

“Kesim IV Genel Hükümler: Boğazlar rejimine ilişkin 24 Temmuz 1923 günlü sözleşme uyarınca kurulmuş olan Uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun yetkileri Türk hükûmetine geçirilmiştir” (Soysal, 1989: s. 510)

“Protokol: Madde 1- Türkiye, anılan Sözleşmenin giriş kesiminde tanımlanan Boğazlar Bölgesini hemen yeniden askerileştirebilecektir” (Soysal, 1989: s.518).

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle birlikte Türkiye'nin Boğazlar konusunda egemenliğine ve güvenliğine yönelik rahatsızlıkları giderildi (Papuççular, 2023: s. 37-38). İki savaş arası dönemde genelde diğer ülkeler mevcut anlaşmaları diplomasiyle değil

zor kullanarak değiştirirken Türkiye, Boğazlar konusunu diplomatik yollarla kendi lehine olacak şekilde çözdü (Papuççular, 2023: s. 38).

Türkiye, Boğazlar konusunu kendi lehine çözdükten sonra dikkatini Hatay sorununa çevirdi. 1920’de Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan İşkenderun Sancağı yani bugünkü adıyla Hatay, 1921 yılında Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması’nda Türkiye sınırlarının dışında kaldı. Bu durum Lozan Barış Antlaşması’nda da değişmedi ve Hatay, Fransız mandası altındaki Suriye sınırları içinde kaldı (Papuççular, 2023: s. 40).

1921 Ankara Anlaşması’nın yedinci maddesi İşkenderun Sancağı hakkında şu hükümleri belirtmektedir:

“Madde 7- İşkenderun Bölgesi için özel bir yönetim rejimi kurulacaktır. Bu bölgenin Türk soyundan gelen halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmi niteliğe sahip olacaktır” (Soysal, 1989: s. 51).

Lozan Barış Antlaşması’nın üçüncü maddesi Türkiye-Suriye sınırının Ankara Antlaşması’nda belirtilen haliyle kalmasını belirtmektedir:

“Madde 3 — Karadeniz’den İran sınırına dek Türkiye’nin sınırı aşağıdaki biçimde saptanmıştır.

Birincisi – Suriye ile: 20 Ekim 1921 günü yapılan Fransa – Türkiye Andlaşmasının 8. Maddesinde tanımlanmış sınır.

İkincisi – Irak ile: Türkiye ile Irak arasındaki sınır dokuz ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostça belirlenecektir.

Sınır izgisi konusunda alınacak karara değin, Türkiye ve Britanya Hkmetleri kesin geleceği bu karara bağlı toprakların bugünkü durumunda herhangi bir değişiklik ortaya koyacak nitelikte askersel ya da başka türlü hiç bir eylemde bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler” (Soysal, 1989: s. 87-88).

1920’li yıllarda Hatay sorunu Türk dış politikasının öncelikli sorunları arasında değildi. Ancak 1936 yılında öncelikli mesele haline geldi. 1935 yılından sonra revizyonist glerden duyulan kaygı Fransa’nın ilgisini Avrupa sorunlarına yönlendirdi. Fransa bu dönemde Suriye Araplarıyla gerçekleştirdiği müzakereler sonucunda Suriye’de manda idaresine son veren antlaşmayı imzalayarak Fransız Parlamentosu’nun onayına gönderdi. Türkiye, İşkenderun Sancağı’nın özerk niteliğini vurgulayarak konuyu diplomatik yollardan çözmek için Milletler Cemiyeti’ne taşıdı Milletler Cemiyeti’nde komisyon kuruldu ve Fransa, Milletler Cemiyeti’nin alacağı karara uyacağını bildirdi. Fransız Parlamentosu, Suriye mandasına son veren antlaşmayı onaylamadı (İşyar, 2021: s.91-92). Milletler Cemiyeti, 29 Mayıs 1937’de İşkenderun Sancağı’nın ayrı bir varlığı olduğunu kabul etti ve İşkenderun Sancağı hukuki olarak kuruldu (Uzgel, 2009: s. 285). 1938

yılında gerçekleştirilen seçimlerde Türkler parlamentoda büyük bir çoğunluk elde etti ve parlamento ilk icraat olarak Sancak ismini Hatay olarak değiştirdi (İşyar, 2021: s. 93). Avrupa’da savaşın giderek yaklaştığı bir ortamda revizyonist güçlere karşı Türkiye ile ittifak yapmanın önemi arttı ve İngiltere’nin uyarısıyla Fransa Türkiye’ye askeri işbirliği önerisinde bulundu. Türkiye bu işbirliğinin ancak Hatay’ın Türkiye’ye katılması durumunda gerçekleşeceğini bildirdi ve Fransa da bunu kabul etti (Uzgel, 2009: s.288). 23 Haziran 1939’da Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Kesin Çözümüne İlişkin Anlaşma imzalandı ve Hatay toprakları Türkiye’ye dâhil edildi. Anlaşma yürürlüğe girmeden 29 Haziran 1939’da toplanan Hatay Meclisi oy birliği ile Türkiye’ye katılma kararı aldı (Uzgel, 2009: s. 291). 7 Temmuz 1939’da Hatay Vilayeti’nin Kurulmasına Dair Kanun kabul edildi ve 11 Temmuz 1939’da Resmi Gazete’de yayınlandı. Kanun metninin birinci ve ikinci maddeleri Hatay’ın Türkiye’ye dâhil edildiğini ve vilayet olduğunu belirtmiştir:

“Birinci Madde- Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa Cumhuriyeti arasında 23 Haziran 1939 tarihinde akdedilen anlaşmanın birinci maddesinde gösterilen hudud tashihi neticesinde Türkiye milli hududu dâhiline giren Hatay arazisi Türkiye’ye ilhak edilmiştir.

İkinci Madde- İsimleri bu kanuna bağlı (1) numaralı cedvelde yazılı kazalarla vilâyet merkezini ve bu kazalara bağlı nahiyeleri ihtiva etmek ve merkezi Antakya olmak üzere Hatay vilâyeti kurulmuştur...” (Resmi Gazete, 1939: 11/VII/1939 - Sayı: 4255).

Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde elindeki kozları kapasitesi ve imkânlarıyla uyumlu rasyonel dış politik tercihlerde bulunarak kullandı. Bu dönemdeki politik tercihler arasında örneğin sanayileşme ve yaklaşan savaşa hazırlık amacıyla dış borçlanma yoluna gidildi ancak bu borçlanma plansız ve sürekli olarak takip edilmedi. Bir başka örnek 1930 yılındaki Küçük Ağrı işgal ve ilhakında Türkiye, ilhak ettiği toprak karşılığında toprak verdi. Hatay’ın anavatana dâhil edilmesi örneğinde ise bölgedeki etkili güç olan Fransa ile uzlaşarak çözüme kavuşturuldu ve bu örneğin dışında irredantist bir politika takip edilmedi (Oran, 2009: s. 256-257).

Türkiye Cumhuriyeti’nin bu dönemdeki çevre hedefleri analiz edilirken temel amacın güvenlik arayışı olduğu göz önünde tutulmalıdır. Bu dönemdeki girişimler temelde egemenlik hedeflerini korumaya yöneliktir. Ancak bu girişimlerin çevre hedeflerini korumaya ve geliştirmeye dönük boyutları da bulunmaktadır. Nitekim bu dönemdeki çevre hedefleri geliştirmeye dönük politikalar egemenlik hedeflerini korumak için de bir araç görevi görmektedir. Bu nedenle bu dönemin çevre hedeflerinin çoğunda realist saikler etkilidir. Yani kısaca bu dönemdeki çevre hedefleri, egemenlik hedefleri

için bir araçtır. Bu nedenle ülkenin batısındaki ve doğusundaki yakın çevre ile güvenlik temin edici ittifaklar, dostane yakın ilişkiler realist saiklerle takip edilen çevre hedefleri arasında yer almaktadır. Öte yandan Türkiye'nin uluslararası açıdan savaştan kaçınmayı öngören girişimlere olan desteği liberal saiklerle takip edilen çevre hedefleri yansıtmaktadır.

4.1.1.1. Birinci dönemdeki başlıca çevre hedefleri girişimleri

Türkiye'nin bu dönemdeki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerindeki örnek olaylar Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler, Briand-Kellogg Paktı'na katılım, batıda Balkan Antantı ve doğuda Sadabad Paktı'dır.

4.1.1.1.1. Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler

Türk-Sovyet ilişkilerinin olumlu şekillendiği bir dönemde Türkiye Cumhuriyeti yeni cumhuriyetin siyasal yapısını inşa ederken iki konuda özenli hareket etti. Türkiye, Komünizmden ve politize olmuş İslam anlayışından uzak durmaya çalıştı. Komünizmden uzak durma amacı çerçevesinde 1923 ve 1929 yılındaki komünist tutuklamaları Sovyetler Birliği tarafından hoş karşılanmadı. Ancak Sovyetler Birliği içindeki Türk dünyası ile ilgilenmediği anlamına gelen “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi sayesinde ilişkiler bozulmadan sürdürüldü (Tellal, 2009: s. 314).

Kurtuluş Savaşı yıllarında Batılı ülkeler, Türkler açısından işgalci konumundayken Bolşevikler ve Asyalı Müslümanlar parasal ve manevi destek sağladı. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında Sovyetler Birliği'nden gelen bu destekler kritik öneme sahiptir. Nitekim 1920'li yıllarda Ankara-Moskova arasındaki iyi ilişkilerin temeli de Kurtuluş Savaşı sırasında SSCB tarafından gönderilen askeri ve finansal desteklerdir (Papuççular, 2023: s.29). Ankara ve Moskova'nın yakınlaşması sonucu 16 Mart 1921'de Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması (Moskova Antlaşması) imzalandı (Uçarol, 2015: s. 813).

Antlaşmanın 1. maddesine göre Sovyetler Birliği, Misak-ı Milli'de ilan edilen sınırlarda Ankara hükümetini tanıdı. Antlaşmanın 2. maddesi uyarınca Ankara hükümeti Batum'dan vazgeçti ancak Türkiye, Batum limanından hiçbir gümrük vergisine tabi tutulmadan yararlanacak ve transit geçiş hakkına sahip olacaktır. Antlaşmanın 3. maddesine göre Nahcivan, Azerbaycan'ın hamiliğinde özerk bir bölge oldu. Antlaşmanın 8. maddesine göre taraflar kendi ülkelerinde diğerinin aleyhine örgüt ve grupların kurulmayacağını taahhüt ettiler. Antlaşmanın 14. Maddesine göre ise iki ülke arasındaki

bağların güçlendirilmesi için ekonomik, parasal ve diğer gerekli işleri düzenleyici antlaşmalar yapılacağı kabul edildi:

“Madde 1. Bağlı Taraflar, herhangi birine zorla kabul ettirilmek istenilen bir barış andlaşması ya da başka bir uluslararası bağı tanınamamağı ilke olarak benimserler. Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, bugün Büyük Millet Meclisince temsil edilmekte olan Türkiye ulusal hükümeti tarafından tanınmamış Türkiye’ye ilişkin hiçbir uluslararası bağı tanınamamağı kabul eder. İşbu Andlaşmada yazılı “Türkiye” terimi ile 28 Kasım 1920 günü İstanbul’da toplanan Meclis-i Mebusan tarafından düzenlenip Tüm devletlere ve basına bildirilen Misak-ı Milli’nin kapsadığı topraklar anlaşılmaktadır...”

Madde 2. Türkiye, işbu Andlaşmanın birinci maddesinde gösterilen sınırın kuzeyinde Batum livasına ilişkin topraklar ile Batum kenti limanı üzerindeki egemenlik hakkını şu koşullarla Gürcistan’a bırakmağa razı olur:

Birincisi: İşbu Maddede belirtilen yerler halkının, her topluluğun kültürel ve dinsel haklarını sağlayacak ve bu halkın yukarıda sözü geçen yerlerde isteklerine uygun bir tarım toprakları rejimi kurma olanağına sahip olacak biçimde geniş bir yönetsel özerkliğe kavuşması, İkincisi: Batum limanı üzerinden Türkiye’ye giden ya da oradan gelen ticaret malları ve tüm nesnelerin gümrük vergisine bağlı tutulmayarak ve hiçbir engelle karşılaşmayarak, her türlü vergi ve ücretten bağışık biçimde, serbest transit hakkı ile birlikte, Türkiye’nin özel harcamalarından ayırık olarak, Batum limanından yararlanmasının sağlanması.

Madde 3. Bağlı Taraflar, Andlaşmanın 1(C) Ekinde belirlenen sınır içindeki Nahcivan kesiminin, koruyuculuk hakkını üçüncü bir devlete hiçbir zaman bırakmamak koşulu ile Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge oluşturulması konusunda anlaşmışlardır...

Madde 8. Bağlı Taraflar, toprakları üzerinde karşı Taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin Hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşın amacıyla olan grupların yerleşmesini hiçbir zaman kabul etmemegi yükümlenirler...

Madde 14. Bağlı Taraflar en kısa süre içinde bir Konsolosluk Sözleşmesi ile bu Andlaşmanın Giriş kesiminde belirtilen iki ülke arasındaki ilişkileri ve bağları güçlendirmek amacıyla, ekonomik, parasal ve öteki gerekli işleri düzenleyici Antlaşmalar yapmayı kabul ederler” (Soysal, 1989: s.33-36).

Bu antlaşma sonrasında Sovyetler Birliği, Lozan Barış Konferansı’nda Ankara hükümetini İngiltere ve Fransa karşısında destekledi (Uçarol, 2015: s. 813). Bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1922 yılındaki konuşmasında Ankara’nın dış ilişkilerini Batılı ülkeler ile Doğu ülkeleri olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Atatürk, 16 Mart 1921 tarihli antlaşmanın iki devlet arasında doğal şekilde oluşan bir dayanışma olarak tarif etti. Misak-ı Milli temelinde bağımsızlığını kabul eden ülkeleri dost olarak tanımlayan Atatürk, Ankara’yı açık bir şekilde tanıyan ve barış elini uzatan Moskova ile dostluk temelinde ilişkiler yürütmeyi öncelikli bir politika olarak görmektedir (Bıyıklı, 2011: s. 43-46).

Cumhuriyet ilan edildikten sonra da iki ülke arasındaki yakın ilişkiler devam etti. Cumhuriyetin ilk yıllarında İngiltere’nin Musul konusundaki tutumu Türkiye’yi SSCB desteğini sağlamaya yöneltirken, SSCB de 1925 yılındaki Lokarno Antlaşmaları’nı kendisine yönelik tehditler olarak algıladı. Bunun üzerine Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasındaki iyi ilişkilerin sürdürülmesi noktasında adımlar atıldı. Böylece 17 Aralık 1925 tarihli “Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Devletler Cumhuriyeti

Birliği Arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması” imzalandı (Sander, 2013: s. 100). 11 Şubat 1926 tarihinde yürürlüğe giren ve 3 maddeden oluşan antlaşma şu hükümleri içermektedir:

“**Madde 1.** Bağlı Taraflardan birine karşı üçüncü bir ya da birkaç Devletçe, bir askersel eylemde bulunulduğunda, öteki Bağlı Taraf birincisine karşı tarafsızlığını sürdürmeği yükümlenir.

Not: Askersel manevralar öteki Tarafa zarar vermediğinden “askersel eylem” teriminin kapsamı içine sokulmamalıdır.

Madde 2. Bağlı Taraflardan her biri, ötekine karşı her türlü saldırıdan kaçınmağı yükümlenir. Bağlı Taraflardan her biri üçüncü bir ya da birkaç Devletçe öteki Bağlı Tarafa karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da siyasal nitelikte hiçbir anlaşmaya ve bunun gibi, üçüncü bir ya da birkaç Devletçe öteki Bağlı Tarafın kara ve denizden güvenliğine karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da anlaşmaya katılmamağı yükümlenir. Bundan başka, Bağlı Taraflardan her biri, üçüncü bir ya da birkaç Devletçe öteki Bağlı Tarafa karşı yöneltilen hiçbir düşmanca eyleme katılmamağı yükümlenir.

Madde 3. İşbu Andlaşma onaylanır onaylanmaz yürürlüğe girecek ve yürürlük süresi 3 yıl olacaktır. İleride, Bağlı Taraflardan biri, sözügeçen sürenin bitiminden 6 ay önce andlaşmaya son vermek istediğini bildirmezse, andlaşma kendiliğinden bir yıl süre ile uzatılmış sayılacaktır.” (Soysal, 1989: s. 268-269).

1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması Türkiye’yi uluslararası ortamda yalnızlık çektiği bir dönemde, dış politikada Musul Sorunu ile ilgilendiği ve iç politikada Şeyh Sait Ayaklanması ile mücadele ettiği bir ortamda bir nebze de olsa rahatlatıldı. Ayrıca Sovyetler Birliği de Batı tarafından dışlandığı bir dönemde siyasi yalnızlıktan kurtuldu (İşyar, 2013: s. 535).

Vandov’a göre (1982: s. 67), bu antlaşma Batılı güçlerin Türkiye’ye yönelik olası bir saldırı ihtimaline karşı Türkiye’nin elini güçlendirdi. Ayrıca bu antlaşma Türk-Sovyet yakınlaşmasının gelecekte tüm yönleriyle gelişmesinin de önünü açan bir nitelikteydi. Vandov’a göre (1982: s. 68-69) bu antlaşma ikili ilişkilerde saldırmazlık ve tarafsızlığın ilkelerini oluşturma noktasında önemli bir belgedir.

1920’li yılların başlarında diplomatik açıdan izole edilen iki ülke Türkiye ve Sovyetler Birliği imzaladıkları antlaşma ile birbirlerinin pozisyonunu güçlendirmeye çalıştı. Bu yönüyle değerlendirildiğinde bu antlaşma Ankara ve Moskova açısından bir anlamda sömürgeci güçlere karşı bir ittifakı simgeler (Papuççular, 2023: s.30).

1925 tarihli antlaşmadan sonraki süreçte Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasında siyasi ilişkiler gelişti ancak ekonomik ilişkiler bazı engellerle karşılaştı. Bir iç savaştan yeni çıkan Sovyetler Birliği enerjisini kendi ekonomik kalkınmasına ayırdığı

için Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçlarına yanıt verebilecek durumda değildi (Sander, 2013: s. 100). Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi noktasında adımlar atılmaya çalışılsa da ve 1927 yılında Ticaret ve Seyrisefain (Dolaşım) Anlaşması imzalanırsa da bu dönemde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı %6 civarlarında kaldı (Tellal, 2009: s. 317).

1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler zorunlu bir bağımlılık ilişkisinden çıkarak gönüllü bir işbirliği zeminine evirildi (Tellal, 2009: s. 318-319). Çünkü bu dönemde Türkiye Batılı ülkelerle sorunlarını büyük oranda çözdü. Bu nedenle Sovyetler Birliği, Türkiye'nin dış politikasında dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıktı. Bu dönemde Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler statükocu ve revizyonist güçlere karşı bir denge olarak görüldü (Sander, 2013: s. 101).

1932 yılında Başbakan İsmet İnönü Sovyetler Birliği'ne ziyarette bulundu. Bu ziyarette kültürel ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi ve uluslararası işbirliğinin sürdürülmesi amaçlandı (Tellal, 2009: s. 319). Bu dönemde Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üyeliği için davet aldı ancak Sovyetler Birliği'nin cemiyet hakkında çekinceleri bulunmaktaydı. Türkiye'nin cemiyete üye olması halinde Sovyetler Birliği'nin aleyhine adımları desteklemeyeceğini taahhüt etmesiyle bir nevi onay alındı (Hale, 2003: s. 52). Nitekim 1934 yılında Sovyetler Birliği de Milletler Cemiyeti üyesi olduktan sonra iki ülke bu cemiyet içinde de işbirliğini sürdürdü (Tellal, 2009: s. 320).

İsmet İnönü'nün Sovyetler Birliği ziyaretinin üç temel amacı bulunmaktadır. Birincisi iki ülkenin rejimleri farklı olsa da dostane ilişkilerin sürdürülmesi amaçlandı. İkincisi Türkiye'nin krediler alması ilişkileri ekonomik açıdan geliştirmeye katkı sağladı. Ayrıca bu krediler, 1930'lu yılların ikinci yarısında Almanya ve İngiltere için örnek oluşturdu ve Türkiye'yi safına çekmek isteyen büyük güçler uygun koşullarda Türkiye'ye kredi vermek noktasında istekli davrandı. Ziyaretin üçüncü temel amacı ise Milletler Cemiyeti üyeliği konusunda davet alan Türkiye'nin bu hamleyi Sovyetler Birliği'ni karşısına almayacak şekilde gerçekleştirme isteğidir. Yani 1930'lu yıllarda da iki ülke arasında işbirliği ve uyumun söz konusu olduğu görülmektedir (Balcı, 2017: s. 55).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında dış politikasının temel önceliği güvenliğinin sağlanması ve uluslararası toplum tarafından tanınma üzerine kurulu olduğu göz önünde bulundurulduğunda çevre hedeflerin genellikle realist saikler tarafından biçimlendiği görülmektedir. Burada çevre hedeflerin de egemenlik hedefleri için bir araç olarak görüldüğü söylenebilir. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği

arasındaki 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın ikili ilişkilerde oluşan karşılıklı dostane ilişkiler bağlamında çevre hedefleri gerçekleştirme noktasında önemli politik adımlardan biri olduğu görülmektedir.

Öncelikle iki ülkenin birbirlerini tehdit olarak algılamasının önüne geçen bir politik adım olarak düşünüldüğünde güvenlik boyutunda Rusya'nın tehdit kategorisinden çıkması, Türkiye'nin güvenliği açısından son derece önemlidir.

İkincisi, iki ülkeden birinin üçüncü bir taraftan tehdit algılaması halinde birbirlerine olan bağları sayesinde birbirlerinin aleyhindeki ittifaklara girişmeyeceklerini taahhüt etmeleri de dış politikada elini rahatlatan bir güvenlik hamlesi olarak yorumlanabilir.

Üçüncüsü, uluslararası alanda yalnız kalan iki ülkenin özellikle 1920'li yıllarda yakın ilişkiler geliştirmeleri yalnızlığı giderme açısından önemli bir politikadır. Ayrıca Sovyetler Birliği ile dostane ilişkilerin 1930'lu yıllarda Batılı ülkeler ile sorunlarını çözen Türkiye'nin revizyonist ve statükocu devletler karşısında elini güçlendiren bir denge unsuruna dönüşmesi de söz konusudur.

Dördüncüsü ise Sovyetler Birliği sınırları içinde yer alan Türk dünyasına karşı Pantürkist bir politika izlemekten kaçınan ve Türk ulusçuluğu düşüncesini Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki vatandaşlarda bir politik bilinç olarak inşa etmeye çalışan Atatürk, Sovyetler Birliği'ni bu açıdan rahatsız etmemiştir. İkili ilişkilerde de iki devletin birbirlerinin içinde komünizm ve Pantürkizm politikası izlemeyeceklerini taahhüt etmeleri ilişkilerin genel hatlarıyla sorunsuz ilerlemesinde oldukça önemlidir. Çünkü yeni kurulan cumhuriyette ulus bilinci yaratılmaya çalışılırken alternatif ideolojik yönelimler ulus inşası sürecine zarar verecektir. Türkiye'nin bu dönemde Batılı ülkelerle sorunlu konuları bulunsa da tercih ettiği rejim Batı tipi bir rejimdir. Dolayısıyla benimsediği rol itibarıyla tarafsız, barış yanlısı ve Batılı bir rejim olduğu göz önünde bulundurulduğunda Sovyetler Birliği ile ilişkilerin rejim farklılıklarını dostane ilişkiler önünde engel olarak görmeme temelinde ele aldığı söylenebilir. Öte yandan “Yurtta barış, dünyada barış” ilkesinin Türkiye'nin irredantist politikalar peşinde koşmayacağını ima etmesi de çevre hedeflerin korunması ve geliştirilmesinde oldukça önemlidir. Bu sayede Sovyetler Birliği, Türkiye'nin benimsediği rol ile uyumlu bir şekilde Türk dünyasına yönelik Pantürkist emellere sahip olmadığına ikna oldu. Dolayısıyla barışçıl bir devlet rolü hem çevre hedeflerdeki yönelimlerde hem de diğer devletlerin bu yönelimleri doğru algılamasında önemli bir işleve sahiptir.

Sonuç olarak cumhuriyetin kuruluş yıllarında Sovyetler Birliği ile 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması özelinde çevre hedeflerin egemenlik hedeflerini korumak ve geliştirmek açısından bir araç olduğu ve bu yönüyle realist bir karakter taşıdığı söylenebilir. Ayrıca rol açısından da Türkiye'nin barışçıl bir devlet rolü ile yaklaşımda bulunması ve irredantist amaçlar peşinde olmaması çevre hedeflerine hizmet etmiştir. Sander'e göre (2013: s. 91-92) Türkiye bu dönemdeki politik tercihlerini “yurtta barış, dünyada barış” ilkesine dayandırarak diğer devletlerle ilişkilerinde ve taleplerinde gerçekçi ve haklı bir çerçeve çizmesini bildi. Örneğin Hatay Sancağı konusunda ve Boğazlar konusunda istediklerini elde etmek için zora başvurarak bir oldubittiyle hareket etmemesi ve haklı bir çerçevede görüşmeler sonunda sonuç almaya çalışması maceracı bir dış politikaya sahip olmadığını göstermiştir. Milletler Cemiyeti'ne üye olmadan önce de Sovyetler Birliği'nin rızasını alma çabası fırsatçı politika izleme konusunda ihtiraslı olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Türkiye'nin benimsediği bu barışçıl rol, güven verdiği için Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli antlaşmayı süresi bittiğinde sürekli uzatmasının nedenlerinden biridir. Dolayısıyla bu dönemde benimsenen barışçıl devlet rolü, çevre hedefleri geliştirmede ve dolaylı olarak egemenlik hedeflerini korumada çok kritik bir işlev görmekte ve Türkiye'ye olumlu bir uluslararası imaj sağlamaktadır. Nitekim bu barış ilkesinden esinlenen Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde uluslararası barış ve güvenlik çabalarının hemen hemen hepsinde yer alma gayreti içinde olmuştur.

4.1.1.1.2. Briand Kellogg Pakti

Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kurulduğu dönemde çevre hedefleri geliştirme açısından önemli bir politika çıktısı da 1928 yılındaki Briand-Kellogg Pakti'na katılmasıdır. Bu pakta katılımın çevre hedefleri geliştirme açısından neden önemli olduğunun değerlendirilmesi için öncelikle bu paktın işlevi ve Türkiye açısından etkilerinin incelenmesi ve dönemin dış politikasını belirleyen Mustafa Kemal Atatürk'ün bu konudaki görüşlerinin incelenmesi gerekmektedir. Uluslararası sorunlara pratik çözümler üretmekte yetersiz olan bu pakt çevre hedefleri koruma ve geliştirme noktasında büyük bir katkı sunmasa da Türkiye'nin çevre hedefleri geliştirme çabasını göstermek açısından bir örnek teşkil etmektedir.

1927 yılında Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand, Fransa'nın Avrupa'daki güvenliğini sağlamak için Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri sıkılaştırmak ve Avrupa'da özel bir itibar kazanmak amacıyla ABD ve Fransa arasındaki ilişkilerde savaşı kanun dışı ilan eden karşılıklı bir yükümlülükte bulunmayı teklif etti. ABD Dışişleri

Bakanı Frank Kellogg ise verdiği yanıtta sadece Fransa ile değil böyle bir paktın çok taraflı bir şekilde yapılmasından yana olduğunu belirtti. Kellogg bu önerisini İngiltere, İtalya, Japonya ve Almanya'ya da ilettili. Kellogg'un teklifini Almanya, İtalya ve Japonya kabul etti ve İngiltere ve Fransa da bazı koşullarla bu teklife katıldı. Bunun üzerine 27 Ağustos 1928 yılında ABD, İngiltere, İtalya, Polonya, Japonya, Almanya, Fransa, Çekoslovakya ve Belçika arasında Briand-Kellogg Paktı imzalandı. Aynı yıl içerisinde pakta Sovyetler Birliği ve Türkiye de dâhil olmak üzere pek çok devlet katıldı (Sander, 2013: s. 38-39). Briand-Kellogg Paktı devletlerarasındaki ilişkilerde barışçıl yollara başvurulmasını teşvik eden maddelere sahip bir antlaşmadır.

“Madde 1. Bağlıklı Yüksek Taraflar, kendi ulusları adına, uluslararası uyuşmazlıkları çözmek için savaşa başvurmayı kınarlar ve karşılıklı ilişkilerinde savaşın ulusal siyaset aracı olmasından vazgeçtiklerini açıkça bildirirler.

Madde 2. Bağlıklı Yüksek Taraflar niteliği ve kökeni ne olursa olsun, aralarında çıkabilecek tüm uyuşmazlıkların ve anlaşmazlıkların çözümü çarelerini yalnızca barışçı yoldan aramak gerektiğini kabul ederler.” (Soysal, 1989: s. 363).

İki savaş arası dönemde savaşı yasaklayan tek belge olsa da Briand-Kellogg Paktı savunmaya yönelik bir pakt değildi. Çünkü antlaşmaya uymayan devlete karşı nasıl bir yaptırımda bulunulacağına dair bir düzenleme bulunmamaktaydı (Uçarol, 2015: s. 693). Bu pakt liberal değerler olan diplomasiye öncelik verilmesi ve uluslararası hukuka bağlılık gibi değerlerin teşvik edilmesi amacı taşımaktadır.

Rasyonalist, devletçi, milliyetçi ve laik temeller üzerine inşa edilen yeni cumhuriyet, Batılı değerleri benimseyen bir ulus inşa etmeye çalışmıştır. Bunun dış politikaya yansımaları ise Türkiye'nin modern ve medeni dünyanın bir parçası olması şeklinde yorumlanmıştır. Bu doğrultuda dış politikanın odağında barış arayışı ve medeni dünya ile iyi ilişkiler geliştirmek bulunmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2003: s. 51-52).

Yeni kurulan cumhuriyet bir yandan içteki reformları gerçekleştirmeye ve iç sorunların üstesinden gelmeye çalışıyor, diğer yandan İngiltere ile Musul sorunu konusunda, Fransa ile Hatay sorunu konusunda çözüm elde etmeye çalışıyordu. Türkiye uluslararası alandaki güvenlik konularına büyük önem verdiği için uluslararası güvenliğin sağlanması noktasındaki diplomatik süreçlere destek veriyor ve aktif bir şekilde bu süreçlerin içinde yer almaya çalışıyordu. Ayrıca yeni kurulan cumhuriyet bu sayede statükocu güçler tarafından tehdit edici olarak görülmek istemiyordu. Bu sebeple Briand-Kellogg Paktı'na davet edildiğinde bu pakta dâhil olmak konusunda gecikmedi.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü dönem ikinci yasama yılı açılışında yaptığı konuşmada Briand-Kellogg Paktı'na katılmadaki temel gerekçelerini beyan etmiştir.

“Efendiler! Haricî siyasetimizde dürüstlük memleketimizin emniyetine ve inkişafının masuniyetine dikkat, şiarı hareketimize kılavuz olmaktadır. Esaslı ıslahat ve inkişafat içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde, hem muhitlerinde sulh ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyet olamaz. Bu samimî arzudan mülhem olan haricî siyasetimizde memleketin masuniyetini, emniyetini, vatandaşların haklarını her hangi bir tecavüze karşı bizzat müdafaa edebilmek kudreti de bilhassa gözde tuttuğumuz noktadır. Kara, deniz ve hava ordularımızı bu memlekette sulhu ve emniyeti masun bulunduracak bir kuvvette muhafazaya bunun için çok ehemmiyet veriyoruz. Cumhuriyet Hükûmeti, milletler arasında emniyet misakları akdi için hususi bir gayret göstermektedir. Bize teklif olunan Kellogg Misakı'na iltihak için de aynı samimiyetle muvafakatimizi bildirdik” (ATAM, 1997: s. 373-374).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında hem kendi güvenliği sağlamak adına askeri açıdan güçlenmeye çalıştığı hem de bölgesel ve küresel istikrar çabalarına önem atfettiği görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti bu amaçla ortaya çıkan kurumlara ve yapılara katılma konusunda tereddüt göstermemiştir. Hem ülke içinde hem de çevresinde barışa ihtiyaç olduğu şeklindeki ifade dış politika yaklaşımını belirleyen “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesinin bir yansımasıdır. Atatürk'ün bu ifadelerinden uluslararası barış çabalarını öncelikle ulusal güvenlik açısından önemseydiği bunun yanı sıra Türkiye'nin dış politikadaki temel ilkesinin dürüstlük olduğunu belirterek uluslararası ortamda Türkiye'nin saygınlığını artırmak istediği söylenebilir.

Atatürk'ün yukarıdaki sözlerinden yola çıkarak Briand-Kellogg Paktı'na katılma şeklindeki bir kararının liberal saiklerle gerçekleştiği söylenebilir. Çünkü bu pakt savunmaya yönelik bir pakt değildi. Dolayısıyla Türkiye'nin egemenlik hedeflerine doğrudan katkı sunan bir tarafı bulunmamaktaydı. Devletlerin barışçıl niyetlerini ortaya koyması açısından önemli bir belgeydi; ancak akdine sadık kalmayan devlete nasıl bir yaptırım uygulanacağı konusunda bir hüküm içermemekteydi. Devletlerin barışçıl niyetlerini deklare etmesi yoluyla istikrarlı ve uyumlu bir uluslararası alan oluşturma amacı taşımaktadır. Bu sebeple egemenlik hedeflerine doğrudan değil dolaylı olarak katkı sağlamaktadır.

Bu nedenle Briand-Kellogg Paktı'na katılma yönündeki bir politik tercih her ne kadar Türkiye'nin güvenlik ihtiyacı açısından önemli olsa da paktın sadece bir niyet

deklarasyonu olarak görülmesi Türkiye’ye güvenlik sağlamaktan ziyade Türkiye’nin saygınlığını artırmıştır. Atatürk’ün “yurtta barış, dünyada barış” ilkesinin çevre hedeflerin bazılarını realist saikler açısından biçimlendirdiği bazılarını ise liberal saikler açısından biçimlendirdiği söylenebilir. Dolayısıyla bir devlet tercih ettiği bir rol konsepti ile bir yandan realist saiklerle bir politik tercihte bulunabilir ve çevre hedefleri egemenlik hedeflerine ulaşmada doğrudan araç olarak kullanabilir. Öte yandan aynı rol konsepti ile liberal saiklerle politik tercihte bulunabilir ve çevre hedefleri egemenlik hedeflerine dolaylı yoldan katkı sunabilir.

Uluslararası ortamda saygın bir konumda bulunmak da bir devletin çevre hedefleri açısından son derece önemlidir. Berkes’e (1997: s. 100) göre cumhuriyetin ilk on yılında Batı Avrupalı devletlerin İstanbul’daki elçilik binalarının yerine Ankara’da elçilik binaları açmamları Batı Avrupalı devletlerin, yeni cumhuriyetin varlığını devam ettireceğine yönelik inançlarının olmadığını gösteriyordu. Dolayısıyla uluslararası politikada saygınlığın artması uluslararası alanda varlığını devam ettirmenin de önemli aracıdır. Yeni cumhuriyet bu dönemde statü arayışı içinde çok taraflı antlaşma ve paktlara katılmaya önem vermiştir.

4.1.1.1.3. Balkan Antantı

1930’lu yıllarda 1920’li yıllara nazaran daha güçlü bir konumda bulunan Türkiye Cumhuriyeti, sadece ikili diplomatik ilişkiler kurmanın ötesine geçerek çok taraflı diplomatik girişimlerde bulunmaya başladı. 1932 yılında Milletler Cemiyeti üyesi olan Türkiye, Balkanlarda ve Ortadoğu’da çeşitli ittifaklar ve paktlar kurmaya yöneldi. Uluslararası alanda savaşın adım adım yaklaştığı bir ortamda “yurtta barış, dünyada barış” ilkesiyle barışçıl bir devlet imajı oluşturan Türkiye, dış politika edilgen bir tutum da izlemedi. Son derece etkin bir dış politika yürüten ve çok taraflı diplomasiye yararlanabilen Türkiye bu dönemde Boğazlar sorununu kendi lehine çözmeyi başardı ve Hatay’ı anavatanına katmayı bildi (Papuççular, 2023: s.31).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu dönemde çevre hedeflerini koruma ve geliştirme yolundaki adımlarından biri de 1934 tarihli Balkan Antantı’dır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günlerden 1930’lu yıllara kadar dış ilişkilerini daha çok ikili ilişkiler üzerinden yürüttü. Ancak 1930’lu yıllarda çok taraflı ilişkiler geliştirmeye başladı. Türkiye’nin dış politikadaki temel amacı bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün korunması ve statükonun sürdürülmesi olduğundan gerek realist saiklerle ittifak ilişkileri

geliştirmeye gerek liberal saiklerle statükonun sürdürülmesi için uluslararası toplumda saygınlığını artırmaya çalıştı.

Balkan Antantı, 1930'lu yıllarda Türkiye'nin bölgesel girişimlerinden biridir ancak ittifakın bölgesel güvenliği sağlayacak etkinliğe sahip olup olmadığı tartışmalı olsa da Balkan Antantı'nın önemli iki yönü bulunmaktadır. Birincisi, bölgedeki devletlerin büyük güçlerin hamiliği olmadan böyle bir girişimde bulunmaları önemlidir. Zira tezde ikinci dönem olarak ifade edilen Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'nin girişimlerinin çoğu büyük güçlerin isteği, teşviki, desteği ve otoritesi altında gerçekleştirildi. İkinci önemli yönü ise 1930'lu yıllarda Türk-Yunan ilişkilerinin gelişmesinin bir sonucu olmasıdır. Bölgesel endişeler iki ülkenin birbirine yakınlaşmasında etkiliydi. Böylece Balkan Antantı'na giden süreçte Türkiye ve Yunanistan itici güçler oldu (Papuççular, 2023: s.35).

1930'lu yıllarda uluslararası statükodan rahatsız olan Almanya ve İtalya başta olmak üzere revizyonist ülkeler mevcut statükoyu değiştirmek isteyen niyet ve çabalara sahiptir. Böyle bir ortamda ulusal güvenliğini öncelikli meselesi olarak gören Türkiye de barışın korunması yönündeki politikaları desteklemiştir. Bu politikalardan biri de güvenlik örgütlerine katılmaktır (Sander, 2013: s. 102).

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1931 tarihindeki konuşmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlardaki barışa bakış açısını şu sözlerle beyan etmiştir:

“Balkan milletleri arasında sulhu ve anlaşmayı istihdaf eden her millete mensup hususi teşekküllerin faaliyetlerini takdirle yâd etmek benim için hususi bir zevktir. Türkiye, coğrafi vaziyeti itibariyle Balkanlarda sulhun muhafaza ve takviyesinde bilhassa alâkadardır. Komşularıyla hemen hiçbir dâvası ve ihtilâfı bulunmamak vaziyeti Türkiye'nin temenniyatına hususi bir samimiyet izafe etmek tabiidir” (ATAM, 1997: s. 389).

Uluslararası alandaki tehdit edici ortamda Türkiye, Yunanistan ile olan ikili ilişkileri diğer Balkan ülkelerini de içerecek şekilde işbirliği ortamı yaratarak güçlendirmek istiyordu. Türkiye'nin bölgeye yönelik temel amacı barışın sağlanması ve bölge devletlerinin birbirinin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterdikleri bir iklimin inşa edilmesidir (Karpas, 2022: s. 169).

Yunanistan eski başbakanı Papanastasiu'nun Balkan devletleri arasındaki ortak sorunları ve çıkarları ele alacak bir Balkan Birliği Enstitüsü kurulması yönündeki önerisi olumlu karşılandı ve bir dizi konferans gerçekleştirildi. 1930-1931-1932 ve 1933

yıllarında dört Balkan Konferansı gerçekleştirildi (Fırat, 2009: s. 350). Bu konferanslar sürecinde revizyonist talepleri bulunan Bulgaristan'ın yanı sıra İtalya'nın etkisinde olan Arnavutluk, Balkan ülkeleri arasında oluşturulacak bir pakta sıcak bakmadı. Bu süreçte Türkiye, Bulgaristan'ı pakta katılmaya ikna etmek amacıyla ziyaretler gerçekleştirdi. Bu ikna çabaları sonuç vermese dahi Bulgaristan'a kapılar açık bırakıldı. Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya dışişleri bakanları 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da Balkan Antantı'nı imzaladılar (Fırat, 2009: s. 351).

Mustafa Kemal Atatürk, 9 Mayıs 1935 tarihinde CHP Dördüncü Büyük Kongresi açılış konuşmasında Balkan Antantı ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Geçen dört yıl içinde bir önemli hâdise de Balkan Paktı'dır. Dört devlet; kendi güvenleri için ve Balkanların, karışma ve karıştırma konusu olmaktan çıkması için içten bir kanaatle birbirlerine bağlanmışlardı. Balkanlı bağlaşıklarımızla gittikçe artan, bir beraberlik ve dayanışma siyasası güdüyoruz. Asıl dikkate değer, Balkan Paktı'nın, daha bir yıl içinde, arsiulusal barış için büyük bir etke olduğunun anlaşılmasıdır. Balkan Paktı, gittikçe, Avrupa barışının başlıca temel taşlarından biri olmak yerindedir” (ATAM, 1997: s. 400).

Balkan Antantı'nın temel amacı Balkan ülkelerinin mevcut toprak düzeninin sürdürülmesini güvence altına almaktır. Balkan Antantı'na katılan ülkeler kendi sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak güvence altına almaya çalıştı (Fırat, 2009: s. 352). Bu birinci maddede şu şekilde ifade edilmiştir: “Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya kendilerine ait tüm Balkan sınırlarının güvenliğini, karşılıklı olarak güvence altına alırlar.” (Soysal, 1989: s.455).

Ayrıca Balkan Antantı bu pakta imzacı olan devletlerin herhangi bir Balkan ülkesine karşı pakta üye ülkelere bilgi vermeden saldırmayacağını düzenliyordu. Böylece Balkanlarda barışı koruma amacı taşıyordu. Bu ikinci maddede şu şekilde ifade edilmiştir:

“Madde 2. Yüksek Taraflar, bu Andlaşmada gösterilmiş olan çıkarlarını bozabilecek olasılıklar karşısında alınacak önlemler konusunda aralarında görüşmeler yapmağı [se concerter] yükümlenirler. Onlar, bu Paktı imzalamamış olan herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı, birbirlerine önceden haber vermeksizin, hiçbir siyasal eylemde bulunmamağı ve öteki Bağlı Tarafların izni olmaksızın, herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı siyasal hiçbir yüküm üstlenmemeyeği yükümlenirler” (Soysal, 1989: s. 454-455).

Ayrıca Balkan Antantı, pakta katılmak isteyen tüm Balkan ülkelerine açık kapı bırakarak bölgedeki barış ve güvenliğin korunması ve genişletilmesi arzusu taşıyordu. Bu üçüncü maddede şu şekilde ifade edilmiştir:

“Madde 3. Bu Andlaşma tüm Bağıtlı Devletlerce imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecek ve olanaklı en kısa zamanda onaylanacaktır. Andlaşma, katılma isteği Bağıtlı Taraflarca olumlu biçimde incelenmek üzere, her Balkan ülkesine açık bulunacak ve bu katılma imzacı öbür Devletlerin onamlarını bildirmeleri üzerine geçerli olacaktır” (Soysal, 1989: s. 455).

Balkan Antantı bir saldırı amacı taşıyor ve temel amacı Balkan ülkelerini herhangi bir Balkan ülkesinden gelebilecek bir saldırıya karşı güvence altına almayı taahhüt ediyordu. Dolayısıyla pakt, Balkanlar dışından gelebilecek bir saldırıya karşı bir güvence vaat etmemektedir. Ayrıca üye ülkelerin Balkan sınırları dışındaki bir toprağı saldırıya uğrarsa pakt güvence vaat etmemektedir (Fırat, 2009: s. 352). Bu ek protokolün ikinci ve yedinci maddelerinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Ek Protokol Madde 2. Balkan Anlaşma Paktı hiçbir Devlete karşı yöneltilmiş değildir. Amacı Balkan sınırlarını bir Balkan Devletince girişilecek herhangi bir saldırıya karşı güvence altına almaktır.

...

Ek Protokol Madde 7. Balkan Andlaşma Paktı bir savunma aracıdır. O nedenle Bağıtlı Yüksek Taraflar için Paktın ortaya koyduğu yükümler, onların Londra Sözleşmesinin 2. Maddesinde öngörüldüğü biçimde, bir başka Devlete saldırıya geçen Bağıtlı Yüksek Taraf ile ilişkileri bakımından sona erer” (Soysal, 1989: s. 456).

Balcı’ya göre (2017: s. 69), Türkiye Balkanlardaki durumu İtalya’nın desteği ile Bulgaristan’ın bozabileceğinden çekiniyordu. Bu sebeple Bulgaristan’ı pakta dâhil etmek ve İtalyan yayılmacılığına karşı bir sigorta oluşturmak amacıyla ortak hareket etme yönünde bir taahhüt sağlanmasını istiyordu. Fakat diğer imzacı ülkeler böyle bir tutumun İtalya’yı karşılarına almak olduğunu düşünerek ortak hareket etme düşüncesine yanaşmamışlardır. Bu kaygı paktı sadece Balkan ülkelerinden birinin diğerine yönelik saldırdığı durumlarla sınırlandırmıştır. Dolayısıyla pakt kolektif savunma örgütü özelliğine sahip olmaktan uzaktır (Kösebalaban, 2014: s. 125).

Bu dönemde Balkan Antantı içinde yer alan ülkeler uluslararası gelişmeler karşısında ortak tutum almayı başardılar. İkinci Dünya Savaşı’na giden süreçteki güvensizlik ortamında üye devletler Bulgaristan ile güven ve anlayış bağlamında anlaşma imzalamayı başarmışlardır. Balkan Antantı son toplantısını 1940 yılında gerçekleştirdi. Türkiye haricindeki üye ülkelerin İkinci Dünya Savaşı ortamında Almanya ve İtalya’nın işgaline uğramaları sonucunda Balkan Antantı tarihe karıştı (Fırat, 2009: s. 353).

Türkiye Cumhuriyeti açısından Balkan Antantı, egemenlik hedeflerini korumaya dönük bir politik araçtır. Ancak pakt egemenlik hedeflerine ulaşmada bir araç işlevi gören çevre hedefleri boyutuna da sahiptir. Bu yönüyle realist saiklerle biçimlendirilen bir çevre hedefidir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti, çevresine istikrar ve güvenlik vaat ederek yardım etme yoluyla kendine yardım etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika karar vericileri Balkan Savaşları'nı tecrübe etmiş kişilerdir. Karar vericiler Balkanlar'da oluşacak istikrarsızlığın ve savaş ortamının Türkiye'nin ulusal güvenliğini riske atacak bir ortam yaratmasından çekinmektedirler. Dolayısıyla karar vericilerin yeni cumhuriyeti ayakta tutmak için öncelikle yakın çevresinde olmak üzere uluslararası alanda istikrara ihtiyaçları vardı. Bu döneme damgasını vuran “yurtta barış, dünyada barış” söylemi ile inşa edilen barışçıl rol de bunu gerektiriyordu. İrredantist politikalarla özenle kaçınan Türkiye'nin bu dönemde Balkan ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirebilmesi, Balkanlara yönelik revizyonist bir talebinin olmaması sayesinde gerçekleşti. Böylece Balkanlarda barışı teşvik edici adımlar ve bunun politik sonucu olan Balkan Antantı, öncelikle pakta üye ülkelerin birbirlerini tehdit kategorisinden çıkarmasıyla mümkün olmuştur.

Ayrıca Balkan Antantı, yayılmacı niyetler taşıdığından kuşku duyulan Bulgaristan'ı çevreleme amacı taşıyan bir niteliğe de sahiptir. Çünkü pakt, ek protokolün ikinci maddesinde belirtildiği gibi bağıtlı taraflara yönelik bir Balkan ülkesi tarafından gelebilecek saldırılara karşı güvence sağlamayı içeriyordu. Ancak belirtilmelidir ki bu çevreleme dışlayıcı bir çevreleme özelliği taşımamaktadır. Paktın üçüncü maddesine göre, Bulgaristan'a ve diğer Balkan ülkelerine pakta katılmaları noktasında kapı her zaman açık bırakıldı. Hatta pakta katılmaları yönünde ikna çabaları sürdürüldü. Dolayısıyla Balkan Antantı örneğinde realist saiklerle biçimlendirilen çevre hedeflerin hem ittifak politikası hem çevreleme stratejisi şeklinde bir politika olduğu söylenebilir. Sander'e göre (2013: s. 103) İkinci Dünya Savaşı'nın kapıya dayanmasıyla Balkan Antantı'nın, imzacı ülkeler ile imzacı olmayan ülkeler arasındaki kamplaşmayı derinleştiren bir etkisi de oldu.

4.1.1.1.4. Sadabad Paktı

Türkiye Cumhuriyeti'nin çevre hedeflerini koruma ve geliştirmeye yönelik bir diğer girişim de Sadabad Paktı'dır. Balkan Antantı ile ülkenin batı sınırlarını güvence altına almayı hedefleyen Türkiye, bu politikanın bir benzerini de doğu sınırlarında

uygulamak istemiştir. Dolayısıyla egemenlik hedefleri için bir araç niteliğindeki çevre hedefi ülkenin doğusundaki devletlerle saldırmazlık ve dostluk niyetlerinin pekiştirilmesidir.

Türkiye'nin girişimleriyle 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'da bulunan Sadabad Sarayı'nda Türkiye, Afganistan, İran ve Irak arasında bağımsızlıklarını ve egemenliklerini vurgulamak istedikleri bir antlaşma imzalandı. Sadabad Paktı, askeri bir ittifak antlaşmasından ziyade saldırmazlık ve dostluk antlaşması niteliği taşımaktadır (Hale, 2003: s. 55). Bu yıllarda İran'ın bu ülkelerle çeşitli sınır anlaşmazlıkları çözüme kavuşturuluyordu. Irak yönetimi, Türkiye ile sınır sorunlarını çözdü ve İran ile arasındaki sorunların çözüme kavuşturulması için Türkiye'nin aracı olmasını istedi. Bu ülkeler arasında sınır sorunları çözülse de bir güven boşluğu bulunmaktaydı. Sınır bölgelerindeki aşiretlerin sınırın diğer tarafında bulunan devletten alacağı destek ile içinde yer aldığı ülkede güvensizlik yaratması gibi kuşkuvarın önüne geçilmek isteniyordu (İşyar, 2013: s. 459-460). Sınır sorunlarını çözüme kavuşturan bu ülkeler de bu mevcut sınırlar üzerindeki statükonun korunması ve aşiretlerin devletlerarası ikili ilişkilere zarar vermesinin önüne geçilmesi amacıyla Sadabad Paktı'nı imzaladı. Bunun yanı sıra yeni kurulan bu ülkelerin bağımsızlık ve egemenliklerini vurgulama amaçları da bu paktın kurulmasının temel nedenleri arasında yer almaktadır. Sadabad Paktı, Türkiye haricindeki diğer pakt üyesi üç devletin kurucusu olduğu ilk uluslararası örgüttür (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 368). Sadabad Paktı şu hükümleri içermektedir:

“Madde 1. Bağlı Yüksek Taraflar birbirlerinin iç işlerine karışmaktan kesinlikle kaçınma siyaseti izlemeyi yükümlenirler.

Madde 2. Bağlı Yüksek Taraflar ortak sınırlarının dokunulmazlığına saygılı olmağı yükümlenirler.

Madde 3. Bağlı Yüksek Taraflar ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası nitelikteki her türlü uyuşmazlıklarda, birbirleriyle danışmalarda bulunmak konusunda andlaşmışlardır.

Madde 4. Bağlı Yüksek Taraflardan her biri, hiç bir durumda, gerek yalnız olarak, gerek bir ya da bir kaç Devletle birlikte, içlerinden herhangi birine karşı hiç bir saldırı eylemine başvurmamağı yükümlenir...

Madde 5. Bağlı Yüksek Taraflardan her biri, bu Andlaşmanın 4. Maddesinin bozulduğu ya da bozulmak üzere olduğu kanısına varırsa, sorunu gecikmeksizin Milletler Cemiyeti Konseyine sunacaktır. İşbu hüküm, sözkonusu Bağlı Yüksek Tarafın o koşullarda gerekli göreceği tüm önlemleri almak hakkını zedelemmez.

Madde 6. Eğer Bağlı Yüksek Taraflardan biri, bir üçüncü Devlete karşı saldırıya geçerse, öteki Bağlı Yüksek Taraf, bir önbildiride bulunmaksızın, işbu Andlaşmaya, saldırıcıyla ilgili olarak son verebilecektir.

Madde 7. Bağlı Yüksek Taraflardan her biri, kendi sınırları içinde öteki Bağlı Tarafların Kurumlarını [institutions] yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak ya da hükümet rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler ya da örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeği yükümlenir.

Madde 8. Bağlı Yüksek Taraflar, kendi aralarında çıkabilecek, nitelik ve kaynağı ne olursa olsun, tüm uyuşmazlıkların [differends ou conflits], çözülmesi olanağının ancak barışçı yollardan aranması gerektiğini 27 Ağustos 1928 günlü Savaşın Vazgeçilmesi Andlaşmasıyla zaten kabul etmiş olduklarından, o hükmü doğrulayarak, bu konuda kendi aralarında ortaya konulmuş ya da konulacak yöntemlere başvuracaklarını açıklarlar.

Madde 9. İşbu Andlaşmanın hiç bir Maddesi, Milletler Cemiyeti Yasası uyarınca, Bağlı Yüksek Taraflardan her birisince üstlenilen yükümleri, her ne konuda olursa olsun kısıtlar nitelikte sayılamaz” (Soysal, 1989: s. 585-586).

Paktın onuncu maddesi paktın beş yılda bir yenilendiğine ve taraflardan birinin 6 ay öncesinden bildirim yapmadığı sürece uzatılacağını belirtmektedir. Genel olarak Sadabad Paktı’nın hükümlerine bakıldığında üye ülkeler arasında birbirlerinin içişlerine karışmaktan kaçınmayı, ortak çıkarları etkileyen gelişmeler karşısında birbirlerine danışmalarını, üye ülkelere birinin güvenliğini tehdit eden silahlı çetelerin kendi sınırları içinde gelişmesini engelleyeceklerini taahhüt ettikleri bir antlaşmadır.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihli konuşmasında, batıda olduğu gibi doğuda da barış ve işbirliği çabalarını barışçıl bir devlet rolü ile geliştirmenin gelecekte olumlu sonuçlar yaratacağını belirterek Sadabad Paktı hakkında şu beyanlarda bulunmuştur:

“Balkan siyasetimiz en mesut bir işbirliği yaratmakta devam ederek kendisine çizilmiş olan sulh yolunda her gün daha verimli neticelerle ilerlemektedir. Cumhuriyet Hükûmetinin, şarkta takip edegelmekte bulunduğu dostluk ve yakınlık siyaseti, yeni bir kuvvetli adım attı. Sadabat’ta, dostlarımız Afganistan, Irak ve İran ile imza etmiş olduğumuz dördü muahede, büyük bir memnuniyetle kayda değer sulh eserlerinden biridir. Bu misakın etrafında toplanan devletlerin, aynı gayeyi takip eden ve sulh içinde inkişafı samimiyetle isteyen hükûmetleri arasında, işbirliğinin âtide de hayırlı neticeler vereceğinden emin bulunmaktayız. Cumhuriyet Hükûmetinin, komşularıyla ve diğer büyük, küçük devletlerle olan münasebetlerinde, ahenkli bir istikrar ve inkişaf göze çarpmaktadır. Sulh yolunda nereden

bir hitap geliyorsa, Türkiye onu, tehlikelerle karşıladı ve yardımlarını esirgemedi” (ATAM, 1997: 422).

Sadabad Paktı da realist saikleri tarafından biçimlendirilen ve egemenlik hedeflerini koruma ve geliştirmeye giden yolda araç görevi gören çevre hedeflerinin somut politik sonucudur. Böylece İkinci Dünya Savaşı’na giden süreçte yakın çevresinde istikrar ve güven arayışı konusundaki istekli girişimleri, Türkiye’nin egemenlik hedeflerini koruma ve geliştirme noktasında çevre hedefleri geliştirme politikalarını nasıl takip ettiğini göstermektedir.

4.1.1.2. Birinci dönemdeki çevre hedeflerin tipolojisi

Uluslararası alanda savaşın adım adım yaklaştığı bir dönemde, Türkiye Cumhuriyeti gerek doğusunda gerek batısında siyasi gerginlikleri azaltmayı, komşularına yönelik revizyonist taleplerinin bulunmadığını, dostane ilişkiler ve barışın bölge ülkelerinin lehine olacağını esas alan bir anlayış benimsedi. Dolayısıyla “yurtta barış, dünyada barış” ilkesi ile tecessüm eden barışçıl devlet rolünü başarılı bir şekilde uyguladı.

Türkiye’nin bu dönemde gerçekleştirdiği ikili antlaşmalar ve ittifaklar bölgesel statükoyu koruma refleksiyle gerçekleştirildi. Çünkü Osmanlı Devleti’nin sürekli toprak kaybetmesi ve nihayetinde Sevr Antlaşması’nın dayatılması Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran siyasi seçkinler üzerinde bir güvensizlik sendromu yaratmıştı (Aydın, 2003: s. 167). Bu güvensizlik duygusu cumhuriyetin kuruluş döneminde mevcut sınırların korunması anlamında statükoculuk yönünde politika izlemesini sağladı (Bilgin, 2005: s. 184). Bu politika İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Sovyetler Birliği’nden algılanan tehditler çerçevesinde blok siyasetine dönüşecektir.

Tablo 4. 1. Türkiye Dış Politikası'nda 1923-1945 Yılları Arasındaki Başlıca Çevre Hedefleri Girişimlerinin Biçimlendirici Saikleri

	Ana Yönlendirici Saik	Tali Yönlendirici Saikler	
Politik Çıktılar	Realist Saiklerle Biçimlendirilen Çevre Hedefleri	Konstrüktivist Saiklerin Rolü	Liberal Saiklerin Rolü
1925 Türkiye ve SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması	Türkiye'nin egemenlik hedefleri olan bağımsızlığı ve ulusal güvenliğini korumak amacıyla gerçekleştirilen girişimlerdir. Ayrıca çevreye istikrar ve düzen katkısı yaparak kendine yardım etme anlayışı bulunmaktadır. Bu yönüyle de bu çevre hedefleri girişimlerinin egemenlik hedeflerine doğrudan katkı sunması amaçlanmıştır.	Benimsenen ulusal rol konseptinin bu dönemde barışçıl bir devlet olarak inşa edilmesi yakın çevreye yönelik politikaları biçimlendirici bir etkiye sahiptir.	Bu girişimlerde realist saikler baskın olsa da uluslararası alanda barış, diplomasi ve uluslararası hukuku teşvik ederek barış adacıkları oluşturulmasına yönelik bir katkı sağlama çabası bulunmaktadır.
1934 Balkan Antantı			
1937 Sadabad Paktı			
Politik Çıktılar	Liberal Saiklerle Biçimlendirilen Çevre Hedefleri	Konstrüktivist Saiklerin Rolü	Realist Saiklerin Rolü
1928 Briand-Kellogg Paktı	Uluslararası alanda diplomasi ve uluslararası hukuku etkin kılmak ve saldırganlığa karşı olduğunu belirten bir niyet deklarasyonu olduğu için Türkiye'nin uluslararası toplumdaki saygınlığına katkı sağlamıştır. Bu yönüyle yumuşak gücüne katkı sağladığı söylenebilir.	Türkiye'nin bu dönemde benimsediği ve uluslararası topluma imaj olarak kabul ettirmek istediği ulusal rol konseptinin barışçıl bir devlet olarak inşa edilmesi bu politik tercihin üzerinde biçimlendirici bir etkiye sahiptir.	Barışçıl bir uluslararası alan ve uyum değerlerini teşvik eden bu girişim egemenlik hedeflerine doğrudan katkı sağlayan bir çevre hedefi girişimi olmasa da dolaylı katkı sağlama potansiyeli barındırmaktadır.

Türkiye'nin çevre hedeflerini koruma ve geliştirme yolundaki girişimleri olan paktlar, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla başarısızlıkla sonuçlansa da benimsediği rol ile uyumlu aynı zamanda gerçekçi politikalar ile egemenlik hedeflerini korumaya dönük çevre hedefleri olarak değerlendirilebilir. Türkiye bu dönemde yakın çevresinde ve dünyada istikrar sağlayacağını düşündüğü girişimlere katılmak konusunda tereddüt göstermemiş ve bilhassa bölgesinde bu girişimlerin öncüsü olmuştur. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk'ün yukarıda ifade edilen “Türkiye barış yolunda nereden bir çağrı geliyorsa bunu coşkuyla karşılamış ve yardımlarını esirgememiştir” cümlesi bu durumu özetler niteliktedir.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde dış politikada kapasite ve imkânlarıyla uyumlu, maceracılıktan uzak politik tercihler benimsedi. Bu dönemin temel amacı yeni kurulan cumhuriyetin ulusal güvenliğinin sağlanması ve uluslararası alanda saygınlığını artırma olduğundan bu amaçlarla uyumlu politik yönelimlerde bulundu. Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde kendisini barışçıl bir devlet rolü ile takdim etti ve izlediği politikaları da bu rol ile uyumlu politikalar. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti hem mevcut sınırlarını koruma anlamında hem de mevcut dengeleri sürdürme anlamında bir statükoculuğa sahiptir. Revizyonist devletler olan Almanya ve İtalya, statükocu devletler olan İngiltere ve Fransa ve üçüncü grupta ise Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerinde dengeyi esas aldı. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika yöneliminin bu dönemde büyük güç gruplarından birinin peşine takılma stratejisine ihtiyatlı olduğu söylenebilir. Yani Türkiye, büyük güçler arasındaki dengeyi gözetmiştir. Dolayısıyla Türkiye bu dönemde bir büyük gücün peşine takılma politikasına sahip olmadığı için bu dönemdeki çevre hedefleri girişimleri bir büyük gücün yönlendirici etkisinin olmadığı özgün inisiyatiflerdir. Türkiye'nin bu denge politikasını sürdürebilme imkânına sahip olmasında, İngiltere ve Fransa'nın savaş patlak verene kadar Almanya'ya yönelik yatıştırma politikası izlemesi sebebiyle uluslararası alandaki kamplaşmanın gecikmesinin de etkisi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Son olarak Türkiye'nin bu dönemde barışçıl bir devlet rolü oynaması egemenlik hedeflerini göz ardı ederek silahsızlanması anlamına gelmemektedir. Çünkü bu dönemin en önemli özelliği Türkiye'nin ulusal güvenliğini koruma arayışıdır. Dış politikada barışçıl rol ile ittifaklar ve iyi ilişkiler geliştirme yolundaki Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmasıyla savunma harcamalarını artırmıştır. 1932'de Türkiye bütçesinin

%23'ünü savunma harcamalarına ayırırken 1938 yılına geldiğinde bu oran %44 seviyelerine ulaşacaktır. Türkiye bu dönemde askeri harcamalarına kaynak ayırabilmek için dış borçlanma yoluna da gitmiştir (Hale, 2003: s. 58).

4.1.2. Türk dış politikasında ikinci dönem (1945-1990)

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki uluslararası ortamda iki kutuplu bir dünya ortaya çıktı. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti Batı Kampında yer aldı ve bu dönemde Türkiye'nin dış politikası blok siyaseti odaklı güvenlik arayışıdır. Öncelikle uluslararası ortamın niteliğini tarif etmek için kısaca Soğuk Savaş ele alınmıştır. Akabinde bu uluslararası ortamda Türkiye'nin iç ve dış politikası incelenmiştir. Son olarak bu dönemdeki başlıca çevre hedefleri değerlendirilmiştir.

“Soğuk Savaş, nükleer silahlara sahip olan ve nüfuz alanlarını koruyan savunma paktları şeklinde örgütlenen iki güç bloğunun sıcak bir çatışmaya girmeden karşı karşıya geldiği rekabeti tanımlamak için kullanılan bir terimdir” (Lee, 2001: s. 191). Yani Soğuk Savaş, İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ABD ve SSCB'nin çevresinde kümelenen diğer devletlerin arasındaki anlaşmazlıkları süper güçlerin birbirine doğrudan çatışmaya girmeden sürdürdüğü döneme verilen isimlendirmedir (Sander, 2013: s. 224).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra liberalizm ile komünizm arasındaki faşizm karşıtlığına yönelik işbirliği son buldu. Doğu Avrupa ülkelerinde birer birer sosyalist rejimlerin ortaya çıkması Batılı ülkelerdeki Sovyetler Birliği karşıtlığını artırdı (Erhan ve Özkoç, 2017: s. 44). Bu yeni dönemde bir tarafta ABD'nin başını çektiği Batılı devletler diğer tarafta SSCB'nin başını çektiği sosyalist devletler olmak üzere süper güçler tarafından kontrol edilen uluslararası alan, Batı ve Doğu blokları ekseninde iki kampa bölündü (Doğan, 2005: s.72). Doğu ve Batı arasındaki sosyal ve ekonomik sistemlerin farklılığı, ABD ve SSCB'nin birbirlerine olan güvensizlikleri ve iki süper gücün de nükleer silahlanma yarışına girmeleri Soğuk Savaş'ın sebepleri arasında gösterilmektedir (Cox, 2021: s. 132).

ABD ve SSCB arasında dünyanın iki kampa ayrıldığı durum akademisyenler tarafından iki kutuplu sistem olarak tanımlandı. Ancak her iki kampa da mesafeli ülkeler bulunduğu için sıkı iki kutuplu bir sistemden ziyade gevşek iki kutuplu sistem olarak tarif edildi. Süper güçler her iki kampa da katılmayan çevre ülkeleri kendi kamplarına dâhil etme girişimlerinde bulundukça Üçüncü Dünya ülkelerinde milliyetçilik güçlendi. İki kutuplu sistemde süper güçler silahlanma yarışına kilitlendi. Bu yarış nedeniyle silahlanmaya ayrılan kaynaklar tarafları ekonomik açıdan yıpratırken Pasifik kıyısındaki

lkeler ekonomilerini güçlendirdiler ve ekonomik açıdan deve dntler. İki kutuplu sistemde taraflar birbirlerini yıpratmaya çalışırken nükleer savaş ihtimali de dhıl olmak üzere gergin dönemler ortaya çıksa da iki kutuplu sistemde her ülke nerede durduğunu bildiği için devletlerin dış politik yönelimlerinde göreli bir istikrardan söz edilebilir (Roskin ve Berry, 2015: s. 9-10).

Soğuk Savaş dönemi genel hatlarıyla üç ana döneme ayrılabilir. Birinci dönem 1947-1962 yılları arasındaki karşılıklı meydan okuma dönemidir. İkinici dönem Küba Füze Krizi sonrası yaşanan 1962-1978 arasındaki yumuşama dönemidir. nc dönem ise 1979-1991 yılları arasındaki gerginliğin yeniden tırmandığı ve 1985 sonrasında yakınlamanın baladığı dönemdir (Kegley ve Blanton, 2011: s. 83-86). Gerginliğin yeniden tırmandığı dönem bazı araştırmacılara göre ‘ikinci Soğuk Savaş’ olarak adlandırılmıştır. (Papuççular, 2023: s. 213).

Soğuk Savaş’ın ilk döneminde bloklar arası geikenlik zayıftı ve blok ülkelerinin tehdit algıları yüksek olduğu için saflar olabildiğince sıkıydı. Soğuk Savaş döneminde Batı Bloğu, Doğu Bloğu ve Bağlantısızlar tehdit algılarını ideolojik ötekileri üzerinden kurgulamıtır. Batı Bloğu açısından ana tehdit komünizmin Batı Avrupa’ya ve dünyanın diğer bölgelerine yayılmasıdır. Doğu Bloğu açısından ise kapitalizmin komünist rejimleri ortadan kaldıracak şekilde yayılmasıdır. Bağlantısız lkeler açısından ana tehdit ise Batı ya da Doğu Bloğu lkelerinin tahakkümüne girmesi yoluyla yeni kazanılan bağımsızlıklarının kaybedilme korkusudur (Palabıyık, 2020: s. 29-30).

Soğuk Savaş dönemi boyunca Amerika Birleşik Devletleri dış politikasına Sovyetler Birliği’nin yayılmasını durdurmak için izlenen çevreleme politikası damga vurmuştur. Çevreleme politikası, ABD’nin SSCB tehdidi altındaki ülkelere yardım etme ya da SSCB desteği ile i savaşa sürüklenen devletlerin içindeki SSCB karşıtı pozisyonları destekleme biçiminde özetlenebilir (Sander, 2013: s. 258). ABD’nin çevreleme politikasının ekonomik ve askeri boyutu bulunmaktadır. Ekonomik boyutuyla çevreleme stratejisi Sovyetler Birliği’nin çevresinde yer alan devletlerin ekonomik açıdan desteklenmesi yoluyla komünizmin Avrupa’da güçlenmesinin önlenmesidir. Askeri açıdan ise bir dizi güvenlik rgt ve ikili anlaşmalar yoluyla Sovyetler Birliği’nin komünizmi dünyaya yaymasının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. 1949’da NATO, 1951’de ANZUS, 1954’te Balkan Paktı, 1954’te SEATO, 1955’te Bağdat Paktı ve Japonya ile 1951 yılındaki güvenlik antlaşması gibi paktlar yoluyla SSCB evrelenmeye çalışılmıştır (Palabıyık, 2020: s. 31).

ABD Başkanı Harry Truman, 1947 yılında Truman Doktrini olarak anılacak olan Sovyet yayılcılığını önlemek amacıyla ABD'nin müttefiki halkları desteklemeyi içeren bir deklarasyon ortaya koydu. Bu deklarasyon kapsamında ABD, Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardımlarda bulundu (Kegley ve Blanton, 2011: s. 84). Çünkü Truman'a göre Moskova, Yunanistan ve Türkiye'yi kontrol eden bir güç olursa Batı için hayati öneme sahip olan Ortadoğu Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanına girebilirdi (Sander, 2013: s. 258). Truman Doktrini, dünyanın iki bloğa bölündüğünü ve Sovyet-Amerikan rekabetinin başladığını ilan eden Soğuk Savaş'ın ilk adımlarından birini oluşturmaktadır (Sander, 2013: s. 259).

Çevreleme politikasının Avrupa'daki ekonomik ayağını 1948 yılında uygulamaya konulan Marshall Planı oluşturmaktadır. Bu plan doğrultusunda ABD, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da oluşturduğu tahribatın aşılabilmesi için Avrupa'ya ekonomik yardımlarda bulunmayı öngörmekteydi (Erhan ve Özkoç, 2017: s. 45). Truman yönetimi, savaştan yıpranmış olarak çıkan Batı Avrupa'daki müttefiklerini yeniden canlandırarak Sovyetler Birliği'ne karşı birleşmiş bir cephe oluşturmak istiyordu. Bu sebeple ABD, Batı Avrupa ülkelerinin ekonomilerini yeniden canlandırmak, siyasi problemlerini çözmek ve bölgeyi dış saldırılardan korumak amacıyla Avrupalı devletlerarasındaki yakın işbirliğini teşvik etti (Hook ve Spanier, 2009: s. 47). Öte yandan SSCB, Marshall Planı'nı Truman Doktrini'nin bir boyutu olarak değerlendirdi ve bu yardım programına kendisi katılmadığı gibi Doğu Avrupa ülkelerinin katılmasını da engelledi (Sander, 2013: s. 260).

ABD'nin çevreleme politikasının Batı Avrupa'daki askeri ayağı Kanada, Danimarka, Belçika, Fransa, İtalya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İzlanda, Lüksemburg, İngiltere ve ABD tarafından 1949 yılında kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) oluşturmaktadır. NATO, 1952 yılında Türkiye ve Yunanistan'ın, 1955 yılında Federal Almanya'nın katılımıyla genişledi.

NATO'nun öncelikli iki amacı, Sovyetler Birliği ve onun uydu devletlerinden kaynaklanan tehditler karşısında caydırıcı bir rol oynaması ve Avrupa'da barışın muhafaza edilmesi için iki dünya savaşına neden olan Almanların kontrol altında tutulmasıdır (Doğan, 2005: s. 70). NATO'nun ilk genel sekreteri Hastings Lionel Ismay NATO'nun görevini "*Rusları dışarıda, Amerikalıları içeride, Almanları aşağıda tutmak*" şeklinde ifade etti. Buna karşılık Sovyetler Birliği de 1955 yılında Doğu Bloğu ülkelerinin askeri ittifakı olan Varşova Paktı'nı kurdu (Şahin, 2016: s. 144).

Soğuk Savaş'ın ilk zamanlarındaki katı blok yapısı 1960'lı yılların ortalarından itibaren gevşek iki blok anlayışına evirildi. Özellikle 1962 yılındaki Küba Füze Krizi'yle dünyanın nükleer savaşın eşiğine gelmesi iki bloğu da daha temkinli politikalar izlemeye sevk etti. ABD'nin Vietnam Savaşı'ndaki kayıpları, Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından çekilmesi, Sovyetler Birliği ve Çin rekabeti, Çekoslovakya'nın Doğu Bloğundan ayrılma girişimleri yumuşama döneminde meydana gelen gelişmelerden bazılarıdır. Ayrıca yumuşama döneminde nükleer silahsızlanma dâhil olmak üzere iki bloğun liderleri arasında önemli bir dizi görüşme süreçleri cereyan etti. Bunun yanı sıra bu dönemde ABD, Çin ile de ilişkilerini iyileştirme politikası izledi. Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın yumuşama döneminde ilk döneme nazaran devletlerin birbirlerini ideolojik 'öteki'ler olarak ele almaktan ziyade jeopolitik aktörler olarak ele aldıkları bir dönem yaşandı. (Palabıyık, 2020: s. 32).

İkinci Soğuk Savaş olarak anılan ve gerginliğin yeniden yükseldiği dönemde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve İran Devrimi gibi gelişmeler bloklar arası mücadelenin yeniden katılaştığı bir dönemin kapılarını açtı. Bu dönemde ideolojik söylem yeniden ön plana çıktı ki dönemin ABD Başkanı Ronald Reagon, Sovyetler Birliği'ni '*şeytanın imparatorluğu*' olarak isimlendirdi ve ortadan kaldırılması gereken bir tehdit olarak gördü (Palabıyık, 2020: s. 33).

ABD dış politikası Soğuk Savaş dönemi boyunca bütün bölgesel çatışmaları Doğu-Batı odaklı olarak ele aldı. ABD, komünizmin yayılmasından duyduğu endişe nedeniyle pek çok ülkede halk desteği olmamasına rağmen Batı yanlısı hükümetleri desteklemeye yöneldi (Goldstein ve Pevehouse, 2014: s. 32). Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB arasındaki kapitalizm ve komünizm temelindeki karşıtlık iki süper güç arasında birbirine karşı güvensizlik ortamı oluşturdu. Bu güvensizlik ortamı bloklar içindeki diğer ülkelerin karşı bloktaki ülkelerle ilişkilerine de sirayet etti. Süper güçler kendi hâkimiyet alanlarında yer alan ülkelerde diğer süper güce yaklaşan hükümetlere hoşgörü ile yaklaşmamaktadır. Soğuk Savaş dönemindeki bloklar arası rekabet, diğer devletlerin bağımsız dış politika izlemelerini kısıtladı. Ayrıca bu dönemdeki silahlanma yarışı da güvensizlik ortamını daha da derinleştirdi.

Sovyetler Birliği'nin beklenmedik bir anda 1989-1991 yıllarında dağılmasıyla Soğuk Savaş dönemi sona erdi. Sovyetlerin dağılması konusunda Sovyet tarzı komünizmin yapısal zayıflıkları, Gorbaçov reformlarının sürece etkisi, ABD'nin 1980

sonrası politikalarının Sovyetler Birliği'ni zorlaması ve küreselleşmenin etkili olduğu söylenebilir (Heywood, 2011: s. 42).

İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden Sovyetler Birliği'nin dağıldığı dönemi kapsayan Soğuk Savaş dönemini sadece bir dış politika ilkesiyle tanımlamak oldukça güçtür. Bu dönemdeki temel ilkeler; 1945-1949 arasında Batı ile yakınlaşma, 1950-1963 aktif Amerikancılık, 1964-1973 Batı ekseninde çok yönlülük, 1973-1980 çok boyutlu dış politika, 1980 sonrası dönem Soğuk Savaş sona erene kadar ABD merkezli dış politika olmak üzere tarif edilebilir (Balcı, 2017: s. 75,101,131,159,193). Türkiye'nin Soğuk Savaş sürecindeki dış politik girişimleri dört temel davranış biçimi şeklinde gerçekleşmiştir. Birincisi, ABD ile birlikte sergilenen ikili girişimlerdir, İkincisi, ABD'nin desteklediği tek taraflı girişimlerdir, Üçüncüsü, ABD'nin desteklediği veya taraf olduğu çok taraflı girişimlerdir. Dördüncüsü ise ABD'ye rağmen Türkiye'nin tek taraflı girişimleridir (İşyar, 2021: s. 120).

Türkiye, Soğuk Savaş döneminde ulusal güvenliğini ve Batılı kimliğini NATO üyeliği yoluyla sağlamaya çalıştı. Bu dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinde meydana gelen olumsuz gelişmeler Türkiye'de NATO'ya yönelik eleştirel görüşleri güçlendirmişse de iki kutuplu uluslararası ortamın dinamikleri Türkiye'nin NATO ekseninde dış politika takip etmesini gerekli kıldı (Oğuzlu, 2021: s. 133). Bu dönem genel hatlarıyla blok siyaseti odaklı güvenlik arayışı çerçevesinde şekillenen bir dönemdir. Çok boyutlu dış politika girişimleri sınırlı olmakla birlikte genel olarak bu dönemde Türkiye, ABD ile uyumlu bir dış politika takip etti. Davutoğlu, bu dönemde Türkiye'nin dış politikada Batı dışı dünyayı ihmal ettiğini şu ifadelerle belirtmektedir:

“... Türkiye, Sovyet tehdidinden kaynaklanan jeopolitik zorunluluklarla girdiği bu güvenlik şemsiyesi altında bulunmanın bedelini kimi zaman kendi tabii etkinlik alanını ve diğer alternatif güç merkezlerini ihmal etmek suretiyle ödeyegeldi. Türkiye, bu dönemde stratejik tercihini yükselen eksenin bölgesel ölçekli çevre ülkesi olmak doğrultusunda kullanmıştır. Soğuk Savaş parametreleri içinde kaçınılmaz görülen bu tercihin statik bir veri olarak algılanmaya başlanması bu eksen dışında kalan ülkelere ve bölgelere yönelik dış politika oluşumunu olumsuz yönde etkilemiştir... Türkiye sömürge devrimleri ile birçok ülkenin bağımsızlıklarını kazandığı bu yeni konjonktürde statik jeopolitik saiklerle sürdürdüğü tek-eksenli politika yüzünden hem kendi etkinlik alanını oluşturma şansını yitirmiş hem de o dönemde sömürge devrimlerinin oluşturduğu genel evrensel temayüle aykırı davranmıştır. Bu durum Türkiye ile Batı ittifakı dışında kalan ülkeler arasında daha sonraki dönemleri de etkileyen psikolojik engeller oluşturmuştur. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemin dinamik şartlarında Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi bölgelere açılma konusunda

karşılaştığı güçlükler bu dönemin olumsuz etkileri olarak görülebilir” (Davutoğlu, 2016: s. 71).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı toplumları içinde yer almak isteyen Türkiye’nin artık tek partili rejimi sürdürmesi Batı ülkeleri ile yakınlaşma politikalarında sorun teşkil edebilirdi (Zürcher, 2015: s. 306). Savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu uluslararası sistem içinde Türkiye, Sovyetler Birliği’nden algıladığı tehditler karşısında demokratik blok içerisinde yer almak istedi ve iç siyasal yapıyı da bu doğrultuda dönüştürdü (Çiftçi, 2010: s. 252). Türkiye’nin savaş sonrası süreçte Sovyetler Birliği’nden algıladığı tehditlerin neticesinde yeni süreçte yalnızlık duygusundan kurtulma refleksiyle dış politika kararları Batı ile paralel hareket etme biçimde şekillenmeye başladı (İşyar, 2021: s. 120). Dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak bu noktada şu ifadeleri kullanmıştır: “Yalnızlığa terk edilmediklerini göstermesi bakımından Truman Doktrini Türk insanına büyük bir ferahlık getirmiştir” (Sadak, 1949: s. 461).

7 Temmuz 1945’te SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, 17 Aralık 1925’teki Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması’nı yenilemeyeceğini Moskova Büyükelçisi Selim Sarper’e iletti. SSCB’nin bu dönemde Türkiye’den bir takım talepleri bulunmaktaydı. İlk olarak Türkiye’nin doğu sınırlarında değişiklik, ikincisi boğazlarda Sovyetler Birliği’ne üs verilmesi, üçüncü olarak da Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin yeniden gözden geçirilmesi taleplerinde bulundu. Ankara, Moskova’nın bu taleplerini reddetti (Hale, 2003: s. 111-112).

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Sovyet notaları Türk-Sovyet ilişkisini uzun süre tamir edilemeyecek bir noktaya sıkıştırmıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye ve Yunanistan’daki nüfuzunun artması halinde Akdeniz ve Ortadoğu’daki dengeleri kendi lehine çevirme planı doğrultusundaki politikası, Türkiye’yi baskılayarak Batı’ya yaklaştırdı. Türkiye’nin toprak bütünlüğüne yönelik algıladığı tehditler Türkiye’yi bir güvence arayışına itti. Bununla birlikte iç politikadaki komünizm ile mücadele de şiddetlendi. Böylece Soğuk Savaş’ın ilk döneminde dış politikadaki Sovyet karşıtlığı ve iç politikada komünizm ile mücadele örtüştü (Tellal, 2009: s. 508). Yani İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı dünyası içinde yer edinme arayışında olan Türkiye’de temel söylem Sovyet tehdididir. Bu süreçte çok partili hayata geçen Türkiye’de her konuda birbiriyle çatışan Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti komünizm karşıtlığı retoriğinde ortak bir söyleme sahiptir (Papuççular, 2023: s. 93).

Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türk siyasi seçkinlerinin Sovyet baskısını abartarak Türkiye’yi Batı Kampına eklemleme çabasının bulunduğuna yönelik görüşler yer alsa da 1945 ile 1947 arası dönemde Türkiye giderek yalnızlaşmış ve eski dostu Sovyetler Birliği’nden ciddi tehditler almıştır. Bu noktada Batı Kampında yer alma isteği Türk karar verici elitlerinin kendi ideolojileri çerçevesinde büyüttüğü temelsiz bir unsur değildir. Yani Sovyet tehdidinin abartılmış değil yaşanmış bir kriz olduğunu belirtmekte yarar vardır. Elbette bu krizin yaşanması Türkiye’nin uluslararası sistemde Batı Kampı içinde yer alması yönünde teşvik edici bir işlev gördüğü yadsınamaz (Papuççular, 2023: s. 100).

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle Türkiye’nin hızla Batı Kampına dâhil olmasında temelde SSCB’den algılanan tehditler, ABD ve Batı güvenlik şemsiyesi altına girme isteği, uluslararası ilişkilerde yalnız kalma korkusu, ABD’den ekonomik yardımlar alabilme çabaları, Türk ordusunun modernizasyonu ve güçlendirilmesi için duyulan gereksinimler, Batı’nın Türk karar vericileri nezdinde hür dünya olarak görülmesi ve Türkiye siyasetindeki değişim gibi nedenler bulunmaktadır. Soğuk Savaş koşullarında Batı ve ABD yanında saf tutan Türkiye’nin bu tercihi; siyasetini, bürokrasisini, ordusunu, ekonomisini, iş dünyasını, akademisini, toplumsal ve kültürel yapısını büyük ölçüde biçimlendirdi (Doster, 2021: s. 292).

İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği 1945 yılından 1950 yılına kadar olan dönem Türkiye siyaseti ve dış politikası açısından bir geçiş dönemi olarak ifade edilebilir. Bu dönemde Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda uluslararası yalnızlık yaşadı ve bunu Batı Bloğunda yer edinmeye çalışarak çözmeye yöneldi. Yine iç politikada çok partili siyasal hayata geçti. Ekonomik alanda ise devletçiliğin yerine küresel kapitalizme dâhil olma yönünde iktisadi dönüşümler gerçekleştirmeye başladı (Papuççular, 2023: s. 109).

Türkiye’nin inşa ettiği ulusal kimliğin temelinde çağdaş uygarlıklar düzeyine ulaşmak bulunmaktadır. Ancak toplumsal yapının çağdaşlaşması uzun yıllar alacaktır. Bu süreçte Kemalist ideolojinin “öteki”si irtica, komünizm ve ayrılıkçılıktır. Ancak söz konusu dönemde ulusal çıkarlar çok partili demokratik rejime geçilmesini gerektirmektedir. Bu geçiş kontrollü bir biçimde gerçekleştirilirse Kemalist düşüncenin “öteki”si olarak görülen iç düşmanların, rejime yönelik tehditleri bertaraf edilebilir düşüncesi hâkimdir (Çiftçi, 2010: s. 253).

İnönü’ye göre çok partili hayata geçildiğinde kurulacak yeni parti ile CHP arasındaki rekabet, çatışmaya dönüşmemelidir. Aksi halde ulusal güvenlik tehlikeye

düŖebilir. Cumhuriyet devrimlerine sadık olan iki parti arasındaki iktidar değişimleri halkın gözünde bir görev değişimi olarak algılanabilir (Çiftçi, 2010: s. 254).

Demokrat Parti, cumhuriyetin ikinci başbakanı Celal Bayar öncülüğünde 7 Ocak 1946'da kuruldu (Zürcher, 2015: s. 311). Kurulduğu günden iktidara geldiği 1950 yılına kadar her iki partiden üyelerin de birbirini komünizmi desteklemekle ve rejimi tehdit etmekle suçladığı hakaretler içeren konuşmalar gerçekleşti ama daha sonra sertlik yanlıları tasfiye edildi (Zürcher, 2015: s. 312-314). İktidar değişimi demokratik bir şekilde gerçekleşti. 14 Mayıs 1950 seçimlerinden zaferle çıkan Demokrat Parti, komünizme ve irticaya her zaman karşı olacağını beyan etti. Bu noktada Demokrat Parti hükümet programında Batı dünyasının “öteki”si olarak inşa edilen komünizm tehdidine vurgu yapmıştır. Ayrıca gericiliği de bir komünist taktik olarak tarif etmiştir (Çiftçi, 2010: s. 253-255).

Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı bir güvence olarak gördüğü NATO üyeliği aynı zamanda yenedünya düzeninde yalnız kalma korkusunun giderilmesine yardımcı oldu (Çiftçi, 2010: s. 261). Türkiye, Soğuk Savaş döneminde ulusal çıkarını Batı Kampında ve ABD'nin yanında yer almaya endekslemiştir. Bu dönemde Kore Savaşı'na katılmak, İsrail'i tanımak, NATO'ya girmek gibi her fırsatta Batı ile hareket etme arzusu ortaya konulmuştur.

1949 yılında ABD öncülüğünde kurulan NATO'ya bir güvenlik şemsiyesi olarak bakan Türkiye, NATO'yu ulusal güvenliğini korumanın ve ordusunu modernize etmenin önemli bir yolu olarak görmekteydi. Buna ek olarak NATO'ya katılmak Türk devlet adamlarının nazarında cumhuriyetin ilanından beri takip edilen yönelimin bir gereğiydi (Erhan, 2009: s. 543). Ayrıca NATO dışında kalınması halinde ABD tarafından sağlanan ekonomik ve askeri yardımlardan mahrum kalmak önemli bir kaygı oluşturuyordu. Türkiye, NATO üyeliği ile hem mevcut yardımların devamlılığının sağlanacağını hem de yeni yardımların gerçekleşeceğini öngörüyordu. Kamuoyu da NATO'ya katılmanın gerekliliğine inanmıştı (Erhan, 2009: s. 544).

Türkiye, NATO üyeliği için CHP döneminden itibaren gayret gösterdi. İlk resmi başvurusunu CHP iktidarının son günlerinde gerçekleştiren Türkiye, bu başvurudan sonuç alamadı. Türkiye'nin daha sonraki başvuruları ise Demokrat Parti tarafından yapıldı (İşyar, 2021: s. 128).

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Kore, kuzeyde SSCB, güneyde ABD orduları tarafından teslim alındı. Kore'nin siyasal geleceği konusunda uzlaşı gerçekleşmeyince

kuzeyde sosyalist bir Kore, güneyde ise kapitalist bir Kore kuruldu. Kuzey Kore, 25 Haziran 1950’de Güney Kore’ye saldırınca ABD, 27 Haziran 1950’de Kore’ye asker gönderdi. Birleşmiş Milletler’de yapılan çağrıya uygun bir şekilde 15 ülke Kore’ye asker gönderdi (Erhan, 2009: s. 547). Menderes hükümeti, özgür dünya ile birlikte Kore’ye asker gönderilmesini NATO üyeliği için önemli bir fırsat olarak değerlendirdi (Papuççular, 2023: s. 123).

Türk hükümeti 25 Temmuz 1950 tarihinde Kore’ye 4500 asker göndereceğini beyan etti (Erhan, 2009: s. 546). Savaşın ilerleyen aşamalarında Kore’ye gönderilen asker sayısı 6000’i geçti (Erhan, 2009: s. 547). Kore Savaşı, Türkiye’nin Soğuk Savaş döneminde BM gücü olarak uluslararası operasyona gönderdiği tek örnektir (İşyar, 2021: s. 132). Kore’ye asker gönderilmesi kararıyla Soğuk Savaş’taki düşman tanımlaması net olarak komünizm şeklinde belirlendi. Başbakan Adnan Menderes “Bizim çıkar algılamamız, dış politik olarak uzun vadelidir. ABD, hür dünya için savaşıyor, biz de onu yalnız bırakamayız” şeklinde bir yaklaşım gösterdi. Blok siyasetinin bir sonucu olan bu karar sonrasında Sovyetler Birliği Büyükelçisi Lavrişov dönemin başbakan yardımcısı Samet Ağaoğlu’nu “NATO kimseyi korumaz, ona güvenmeyin” şeklinde uyardı. Ayrıca Kore’ye asker gönderilmesi kararı sonrasında Doğu Bloğu ülkeleri de Türkiye’ye tepki ortaya koydu. Örneğin Bulgar hükümeti Türkiye’nin Kore’ye asker gönderme kararı sonrasında Türkiye’yi zor bir duruma düşürmek amacıyla 250 bin Bulgar Türkü’nü göç etmeye zorladı (İşyar, 2021: s. 133). Türkiye’nin Kore Savaşı’na katılması Batı Bloğu içerisinde yer alma arzusuna ek olarak Sovyetler Birliği’nin benzer bir askeri operasyonu başka bölgelerde de yani Türkiye’ye yönelik de tekrarlamasının önüne geçme amacı taşımaktadır (İşyar, 2021: s. 134). Kore Savaşı sonrasında Batı dünyasındaki Türk algısı daha olumlu bir noktaya ulaştı. Ayrıca ABD’den alınan silahlanma yardımları daha da arttı. Türk birliklerinin Kore Savaşı’nda göstermiş olduğu başarı sonrasında NATO içerisinde Türkiye’nin üyeliğine yönelik itirazlar da azalmaya başladı. Türkiye ve Yunanistan 18 Şubat 1952 tarihinde NATO üyesi oldu (İşyar, 2021: s. 139).

NATO’ya katılmanın Türkiye üzerinde kısa ve uzun vadede önemli sonuçları oldu. Birincisi, Türkiye Batı yanlısı dış politikaya kurumsal bir çerçeve kazandırdı. İkincisi, NATO üyeliği cumhuriyetin kuruluşundan beri takip edilen ihtiyatlı tarafsızlık ilkesinin bütünü terk edilmesi anlamına gelmektedir. Üçüncüsü, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği’nden algıladığı tehditler doğrultusunda dış politikasını şekillendiren Türkiye, NATO üyeliği ile birlikte bölgesinde SSCB etkisini ABD lehine engellemeye

yönelik bir dış politika takip etmeye başladı. Dördüncüsü, NATO üyeliği sonrasında SSCB Türkiye'ye yönelik politikasında değişime gitti ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Türkiye'ye yönelik taleplerinden vazgeçti (Balcı, 2017: s. 108-109).

Stalin'in ölümünden sonra 1953 yılında SSCB-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi için adımlar atılmaya başlandı. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği, 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye'ye verdiği notayla savaş sonrası gündeme getirdiği taleplerden vazgeçtiğini bildirdi (Tellal, 2009: s. 511). Türkiye bu adımları memnuniyetle karşıladı ancak yetersiz buldu. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti dış politikasında Amerikancılığın zirvede olduğu bu dönemlerde Türkiye'nin SSCB'nin yakınlaşma politikasına yönelik adımları blok siyasetiyle karşılandı. Böylece iki ülke arasında bir takım sorunlar yaşandı. NATO üyesi olan Türkiye'nin topraklarında kurulan üsler ve askeri tatbikatlar Sovyetler Birliği tarafından tepkiyle karşılandı. Yine Balkan Paktı ve Bağdat Paktı da SSCB nezdinde emperyalistlerin Ortadoğu ve Balkanlarda saldırgan ve yayılmacı amaçları olarak yorumlansa da bu dönemde SSCB Türkiye'ye karşı olumsuz bir tavır takınmamaya çalıştı (Tellal, 2009: s. 514-515).

Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ABD'den askeri ve ekonomik yardımlar alan Türkiye, NATO üyesi olduktan sonra da bu yardımları almaya devam etti. ABD yönetiminin Türkiye'ye dış yardımlar vermesinin bir takım nedenleri bulunmaktadır. Birincisi, ABD Türkiye üzerinden başlayacak olası bir Sovyet saldırısı karşısında Türkiye'nin bu saldırıyı sünger gibi emmesini istiyordu. Bu nedenle NATO'nun zayıf düşmesini engellemek amacıyla Türk ordusunun güçlendirilmesini arzu ediyordu. İkincisi, Soğuk Savaş'ın ilk dönemlerinden itibaren Türkiye'de çok sayıda Amerikan üssü kurulmuş ve söz konusu yardımlar hem bu üslerin korunması için hem de ABD'nin Türkiye'deki askeri varlığına yönelik Türk kamuoyundaki tepkileri azaltmak için gerçekleştirildi. Üçüncüsü, Türkiye'nin Batı Kampı içerisindeki yerinin pekişmesi ve ABD'nin ileriki dönemlerde oluşturacağı Bağdat Paktı gibi girişimlerde yer alması amacıyla ekonomik ve askeri yardımlara devam etti. Eğer Türkiye Bağlantısız ülkelere katılırsa ya da iki kamp arasında tarafsız kalırsa bu ABD'nin bölgedeki çıkarlarını gerçekleştirmesini zorlaştırabilirdi (Erhan, 2009: s. 552). Soğuk Savaş döneminin ilk 15 yılı Türk-Amerikan ilişkilerinin altın çağı olarak nitelendirilmektedir (Kösebalaban, 2014: s. 157).

Soğuk Savaş döneminin en sert yılları olan 1945-1960 arası dönemde Batı Bloğu içerisinde yer alan Türkiye, Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi stratejilerinde yer aldı. Bu

dönemde jeopolitik konumu açısından kritik bir ülke olan Türkiye, Truman ve Marshall yardımları başta olmak üzere pek çok yardım alabildi. NATO üyeliğini elde ederek Batı güvenlik şemsiyesi içerisine girdi ve Batı ile ilişkilerini kurumsal bir zeminde yürütmeye başladı. Bağdat Paktı ve Balkan Paktı gibi bölgesel girişimlerde öncü roller üstlendi (Erol ve Oğuz, 2012: s. 18-19). Tezde takip eden başlıklarda bu güvenlik örgütleri çevre hedefleri açısından incelenmiştir.

Soğuk Savaş'ın yumuşama döneminin başladığı 1960'lı yıllar, Türkiye'nin ulusal güvenliğini yalnızca ABD'ye endekslemesinin sorunlu ve riskli bir dış politika tercihi olduğunun tartışıldığı bir dönemdir.

Küba Füze Krizi ile birlikte ABD ve SSCB, Küba'ya füzelerin yerleştirilmemesi karşılığında Türkiye'ye yerleştirilen füzelerin kaldırılması konusunda uzlaşmaya vardı. Kennedy ve Khrushchev arasındaki 1962 yılındaki uzlaşısı sonrasında 1 Nisan 1963'te Türkiye'ye yerleştirilen 15 Jüpiter füzesi söküldü. Bu olay ABD'nin kendi çıkarları gereğince Türkiye'yi yalnız bırakabileceğini gösteren bir gelişmedir. Böylece Türkiye, ABD ile olan ilişkilerinde daha şüpheci bir yaklaşıma yöneldi (Alkan, 2016: s. 97-98). Türkiye, bu kriz sonrasında blok-içi ve blok-dışı reaksiyonlar gösterdi. Blok-içi reaksiyon ABD'ye yönelik şüpheciliğe karşı Avrupa Ekonomik Topluluğu ile yakınlaşma başladı. Blok-dışı reaksiyon ise kısa bir süreliğine de olsa Doğu Bloğu ile yakınlaşma çabalarına yöneldi (İşyar, 2021: s. 149). Küba Krizi, Türkiye'nin tek yönlü politika takip etmesinin olumsuz sonuçlarının görüldüğü önemli bir örnektir. Böylece Batı Kampı dışındaki bölgelerle de ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği düşüncesi güç kazandı. Bu yönüyle Türkiye dış politikada çok yönlülüğe geçmek noktasında kendi ulusal çıkarlarını önceleyen bir anlayışa geçmeye yönelecektir (Erhan, 2009: s. 684-685). Yani bir anlamda Küba Füze Krizi ve Johnson Mektubu'nun Türk dış politikasını görece bağımsızlaştırdığı söylenebilir. Küba Füze Krizi'ni takip eden yıllarda yaşanan Kıbrıs sorunu konusundaki Johnson Mektubu bu görüşü daha da perçinlemiştir (İşyar, 2021: s. 149).

1960'lı yıllarda Türk-Amerikan ilişkilerinde şüpheciliği artıran bir diğer gelişme de Kıbrıs sorunudur. 1963 yılından itibaren Kıbrıs'ta Türklere yönelik saldırılar artınca Türkiye, blok lideri ABD'ye Rum saldırılarının durdurulmaması halinde elinden geleni yapacağını belirtti ve blok liderini etkilemeye çalıştı. Türkiye kararlılığını göstermek açısından TBMM'de adaya askeri müdahale yetkisini içeren 1964 tarihli bir tezkere

geçirdi. Bu tezkerenin akabinde ABD Başkanı Lyndon Johnson tarafından Türk hükümetine sert bir mektup gönderildi (İşyar, s. 152-153).

Johnson, Türkiye'nin ABD'ye danışmadan Kıbrıs'a müdahalede bulunması halinde aba altından sopa gösterdi. Mektupta, NATO'nun onayı alınmadan gerçekleştirilebilecek bir müdahalenin benzeri Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye yönelik olarak gerçekleştirilirse NATO'nun Türkiye'yi yalnız bırakabileceği şu ifadelerle belirtildi:

“... Bay Başkan, NATO vecibelerine de dikkatinizi çekmek zorundayım... Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale Sovyetler Birliği'nin aynı şekilde bir müdahalesine yol açabilir. NATO müttefiklerimizin tam rıza ve muvafakatları olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim” (Uçarol, 2015: s. 1059).

Ayrıca mektupta ABD tarafından verilen silahların böyle bir müdahalede kullanılmaması konusunda uyarılar bulunmaktadır:

“Türkiye ile aramızda mevcut bulunan askeri yardımın verilmiş maksatlarından gayri gayelerde kullanılması için hükümetinizin Birleşik Devletleri'nin muvafakatini alması icap etmektedir. Hükümetiniz bu şartı tamamen anlamış bulunduğunu muhtelif vesilelerle Birleşik Devletlere bildirmiştir. Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına Birleşik Amerika Devletleri'nin muvafakat edemeyeceğini size bütün samimiyetle ifade etmek isterim...” (Uçarol, 2015: s. 1059).

ABD ve NATO ekseninde yürütülen dış politika Türkiye'nin SSCB tehdidinden korunmasının ve Batılı kimliğini onaylamanın bir aracıydı. Ayrıca buna ek olarak Batı ile yakın ilişki ekonomik açıdan da önemli bir girdi sağlıyordu. Ancak Küba Füze Krizi ve Johnson Mektubu olaylarından sonra Batı ile yürütülen bağımlı ilişkilerde hayal kırıklığı yaşandı.

Johnson Mektubu, Türkiye'nin tek yönlü dış politikasının kırılma noktasını gösterdi. Bu mektup Türkiye'nin Sovyetler Birliği başta olmak üzere Doğu Bloğu ülkeleri ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye yöneltti. Ayrıca Kıbrıs konusunda BM'deki yalnızlık Türkiye'nin yeni kurulan ülkelerle ilişkilerin ihmal edilmesinin bir faturası olarak görüldü. Bu dönemde İslam Konferansı Örgütü üyeleri başta olmak üzere üçüncü dünya ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi gerekliliği görülmeye başlandı (Davutoğlu, 2016: s. 72). Johnson Mektubu sonrasında ilişkileri tek yönlü olarak kurgulamanın tehlikesini fark eden İnönü ve Demirel hükümetleri, hem bağlantısız ülkeler ve Arap dünyasına hem de Sovyetler Birliği'ne yönelik ilişkilerini geliştirmeye yönelse de dış

politika yöneliminin ana unsuru Batı ittifak sistemidir. Çok yönlü dış politika takip etme çabası yine Batı ekseninde gerçekleştirilmiştir (Balcı, 2017: s. 145-146).

Demirel hükümeti, Sovyetler Birliği ve Arap ülkeleri ile ilişkileri geliştirmeye çalıştı. Türkiye ekonomisi üzerinde ABD'nin payının giderek azaldığı bu dönemde Türkiye, Sovyetler Birliği'nden en fazla yardım alan ülkelerden biri oldu (Balcı, 2017: s. 151). Aynı dönemde Türkiye, Arap dünyası ile kurduğu diplomasi ile Arap ülkelerinin güvenini kazandı ve Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs konusunda yaşadığı yalnızlığı gidermeye çalıştı. Bu dönemde Türkiye, İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ) 1969 yılındaki ilk toplantısına dışişleri bakanı düzeyinde katıldı. 1970 yılında ise Bağlantısızlar Konferansı'na katıldı (Balcı, 2017: s. 154).

Bu çok yönlü dış politika denemesinde Arap ülkeleri ile yakınlaşma çabası Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde blok lideri ABD'nin peşine takılma stratejisi dışında hareket ettiği nadir örneklerden biridir. Arap ülkeleri ile yakınlaşma çabası Türkiye'nin çevre hedefleri kapsamında özgün bir dış politika girişimi olarak değerlendirilebilir. Bu yakınlaşma çabası Soğuk Savaş dönemi çevre hedefleri örnek olayları kapsamına İKÖ üzerinden incelenmiştir.

12 Mart 1971 Muhtırası, çok yönlü politikaya yönelmenin sonucunda Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşma çabası izleyen Türkiye'nin dış politikasını kesintiye uğratarak ABD ekseninde yeniden restore etti (Balcı, 2017: s. 154). 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan 1973 yılına kadar geçici ve zayıf hükümetler kuruldu. Bu dönemde ABD'nin talebi olan afyon üretiminin yasaklanması derhal yerine getirildi. Türkiye'nin Johnson Mektubu sonrası süreçte takip ettiği çok yönlü dış politika kapsamında Sovyetler Birliği ve Arap ülkeleri ile yakınlaşma politikası kesintiye uğradı (Kösebalaban, 2014: s. 209).

Türkiye'nin çok yönlü dış politika yönelimi 1973 seçimlerinden sonra devam etti. Bu dönemde 1973 seçimlerinden zaferle çıkan Ecevit'e göre Türkiye'nin yakın tehdit kaynakları önemli ölçüde değişti. Buna paralel olarak da ulusal güvenlik konsepti ve savunma yapısı da değişmelidir. Bu noktada Türkiye'nin askeri teçhizat konusunda sadece ABD'ye bağımlı olması ABD politikalarının ağırlığını artırdığı için dezavantajlı bir durumdur. Bu nedenle Türkiye'nin güvenlik politikasının değiştirilmesi gerektiği kaçınılmaz hale gelmiştir (Ecevit, 1978: s. 203-204).

Bu noktada Ecevit'e göre Türkiye yeni bir ulusal güvenlik konsepti çerçevesinde dış politika izlerken tüm komşularıyla ve bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler ve karşılıklı güven ortamını tesis etmelidir. Ecevit, Türkiye'nin komşularıyla ve bölge ülkeleriyle güven

ortamını tesis etmesinin ulusal güvenlik açısından silahlanmaya önem vermek kadar etkili bir yol olduğuna işaret etmiştir (Ecevit, 1978: s. 205).

Ecevit bu politikasını cumhuriyetin ilk döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün bölgesel barış ve istikrar arayışı politikasına benzeterek şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bir bakımdan bu tutum, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda benimsenen Ortadoğu ve Balkan ülkeleriyle yakın ilişkiler kurarak Türkiye'yi kendi bölgesinde barışçıl bir ülke olarak yerleştirme politikasına geri dönüşün göstergesidir” (Ecevit, 1978: 205).

Ecevit, Türkiye'nin yeni bir ulusal güvenlik konsepti belirlerken Soğuk Savaş'taki yumuşamanın hassas dengesini bozmamaya dikkat etmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Yani yeni ulusal güvenlik politikası NATO ile uyumlu olmalıdır. Ecevit, Türkiye'nin NATO'ya yapacağı katkının NATO'nun Türkiye'nin güvenliğine katkısıyla da orantılı olacağını belirterek Batı ülkelerine bölgede Türkiye'yi göz ardı etmemeleri uyarısında bulunmuştur (Ecevit, 1978: s. 205).

Bülent Ecevit'in bu yaklaşımı 1973 seçimleri sonrasında kurulan CHP-MSP koalisyonunun programında açıkça belirtildi. Türkiye'nin geleneksel, tarihsel ve manevi bağları bulunan komşu ülkelerle ve bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmek bu hükümetin öncelikli politikaları arasındadır. Daha sonra Adalet Partisi'nin öncülük ettiği Milli Cephe hükümetleri de benzer tutumlara sahiptir (Balcı, 2017: s. 160).

1974'teki Kıbrıs Müdahalesi sonrası ABD Kongresi'nin kararı ile ortaya çıkan silah ambargosu ve 1973 yılındaki petrol krizi sonrasında ortaya çıkan Türkiye'nin enerji alanındaki artan dışa bağımlılığı, çok boyutlu dış politika yöneliminin önemli nedenlerini oluşturmaktaydı. Ancak bu yönelim ABD ve NATO ile ilişkilere alternatif olarak düşünülmeyi ve her fırsatta NATO'ya sadakat vurgulandı (Balcı, 2017: s. 160).

1960'lı yılların ortalarından 1980'e kadar olan dönem 1971 Muhtırası akabindeki iki yıl hariç Türk dış politikasında görece özerklik dönemi oldu (Oran, 2009: s. 673). Bu dönem Türkiye'nin Batı'ya olan ekonomik ve siyasi bağımlılığını azaltacak dış politika girişimlerinde bulunduğu bir dönemdir (Oran, 2009: s. 675). Bu dönem Türk dış politikasında '*görece özerklik*' (Oran, 2009: s. 673), '*çok yönlülük*' (Balcı, 2017: s. 132), '*çok boyutlu dış politika*' (Kösebalaban, 2014: s. 219) gibi isimlendirmeler ile anılmaktadır.

1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgali, İran'da ABD müttefiki Şah rejiminin Humeyni Devrimi ile yıkılması ve İran-Irak Savaşı gibi gelişmelere ek olarak Ronald

Reagan yönetiminin Sovyetler Birliği'nin etkili olduğu bölgelerde nüfuzunu kırma stratejisi süper güçler arasındaki rekabeti yeniden ateşledi.

Reagan, Sovyetler Birliği'ni '*şeytan imparatorluğu*' olarak isimlendirdi ve yıkılmasını gerçekleştirmek için anti-Amerikancı yönetimlere karşı sert önlemler aldı. Ayrıca ABD ve NATO ülkelerinin savunma harcamalarının artırılması yönünde politikalar benimsedi (Uzgel, 2008: s. 35).

Soğuk Savaş döneminde Türk siyasi tarihinde onar yıllık periyotlarla gerçekleşen 1960, 1971 ve 1980 müdahale ve darbeleri dış politikada çok boyutlu yönelimi feshederek Türk dış politikasını Amerikan yörüngesine soktu (Kösebalaban, 2014: s. 224). 1980'li yıllardan Soğuk Savaş'ın sona ermesine kadar geçen dönemde Türkiye, ABD'nin '*müttefiki*' rolüne geri dönmüştür. Turgut Özal'ın başbakan olduğu dönemde ise Türkiye'nin Doğu ve Batı arasında '*köprü*' rolü ön plana çıkmıştır (Gülmez ve Dursun, 2021: s. 149). Bu dönemde Türkiye, önceki dönemlere nazaran '*köprü*' rolünü daha etkin bir şekilde üstlenmiştir.

1980 Askeri Darbesi sonrası Türk-Amerikan ilişkileri düzelmeye başladı. Soğuk Savaş dönemindeki yumuşamanın son bulmasıyla çevreleme stratejisi yeniden önem kazandı. Bu dönemde ABD nezdinde Türkiye'nin jeopolitik önemi arttı. Böylece Türkiye bölgede Yeşil Kuşak Projesi'nde önemli bir rol üstlenirken ABD ise Türkiye'ye askeri ve ekonomik açıdan yardımlarını artırdı (İşyar, 2021: s. 170).

Darbeden sonra Türkiye'nin ABD ile ilişkileri düzelirken Batı Avrupa ülkeleri ile ilişkiler içteki uygulamalar yüzünden giderek kötüleşti. Darbe sonrasında Kenan Evren, Bülent Ulusu başbakanlığında bir hükümet kurdu ve Turgut Özal bu hükümette ekonomiden sorumlu bakan olarak görev aldı. Bülent Ulusu hükümeti 18 Kasım 1980 tarihinde Türkiye ve ABD arasındaki Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nı imzaladı (Uzgel, 2008: s. 39). Bu antlaşma sonucunda Türkiye, savunma ve ekonomik konularda ciddi düzeyde yardımlar aldı. 1981 yılında ABD yardımları 350 milyon dolar seviyesindeyken bu rakam sürekli artarak 1985 yılında 900 milyon dolara dayandı. Türkiye, bu dönemde İsrail ve Mısır'dan sonra en çok ABD yardımı alan ülke oldu (Balcı, 2017: s. 190-191). Bu yardımlar Türkiye'nin dış borçlarını ödemesini kolaylaştırdı. Ayrıca ithalat arttı ve tüketim malları sorunu aşıldı. Buna ek olarak hammadde ve ara malların ülkeye girişiyle sanayi üretimi de arttı. Bu gelişmeler darbe sonrasında kurulan hükümetin halk nezdindeki meşruiyetinin artmasına katkı sağladı (Uzgel, 2008: s. 39;).

Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Müdahalesi sonrasında Yunanistan, NATO'nun bu müdahaleyi engelleyemediği gerekçesiyle NATO'nun askeri kanadından çekilmişti. Ege'de komuta kontrol yetkisini kaybeden Yunanistan 1976 yılından itibaren NATO'nun askeri kanadına geri dönmek istedi ancak Türkiye vetosuna takıldı (Uzgel, 2008: s. 40). Ancak 1980 yılındaki askeri darbeden sonra NATO Avrupa Kuvvetleri Başkomutanı Bernard Rogers, Kenan Evren'i ikna etti. Seçimlerle işbaşına gelen hükümetler, üzerlerindeki kamuoyu baskısı nedeniyle böyle ödünler vermeye yanaşmazken darbe ile yönetime gelen askeri yönetimler bu tip dış baskılara daha açıktır (Uzgel, 2008: s. 42-43).

Carter, Ufuk Güldemir'e verdiği röportajda Yunanistan'ın NATO askeri kanadına geri alınması hakkında şu sözleri sarf etmiştir:

"Yunanistan'ın NATO askeri kanadına dönüşü için çok mücadele verdim. Bu meseleyi Rogers hiç beklenmedik bir biçimde ve kolayca çözdü. Şöyle ki; Rogers, Evren'in çok yakın dostuydu. Güçlü bir lider olarak hayranlık duyduğum General Evren'in iyi niyeti olmasaydı bu mesele kesinlikle çözülemezdi. Tüm çaba ve gayretlerimize ve verdiğimiz sözlere rağmen yıllardır bu sorunu çözemiyorduk. 1980 Darbesi olmasaydı, Yunanistan asla NATO'ya giremeyecekti" (Güldemir, 1986: 91).

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, İran'da Humeyni Devrimi, Sovyetler Birliği'nin Suriye, Etiyopya, Güney Yemen ile ilişkilerini geliştirmesi, Mısır'ın Camp David Anlaşması sonrasında bölgesel yalnızlık çekmesi gibi gelişmeler üzerine ABD Ortadoğu'da hareket etkinliğini ve kapasitesini artırmaya yöneldi (Uzgel, 2008: s. 44). Bu noktada Türkiye, ABD'nin bölge politikasında kritik bir öneme sahip oldu. NATO Başkomutanı Alexander Haig, Türkiye ve Pakistan arasında stratejik işbirliği kurulmasına yönelik gayret gösterdi. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesinden memnuniyetsizlik duyan Çin, ABD ile yakınlaşmaya devam etti ve buna paralel olarak Türkiye ve Çin ilişkileri de gelişme gösterdi. Ayrıca Ortadoğu'da Mısır'ın yalnızlığını giderme noktasındaki rol de Türkiye'ye düştü. Darbeden sonra İslam Konferansı Örgütü toplantılarına ilk kez başbakan düzeyinde katılım gösteren Türkiye, Mısır'ın üyeliğe dönmesi noktasında gayret gösterdi. Ayrıca bu dönemde Türkiye, Körfez ülkeleriyle de ekonomik, siyasi ve askeri alandaki işbirliklerini artırdı (Uzgel, 2008: s. 45).

Türkiye'de 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimlerden Anavatan Partisi (ANAP) birinci parti olarak çıktı. ANAP lideri Turgut Özal, siyasi pragmatizm ve ekonomik liberalizm temelinde Türk iç ve dış siyasetini etkiledi (İşyar, 2021: s. 177).

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Türk-Amerikan ilişkileri açısından iki önemli problem alanı ortaya çıktı. Birincisi Ermeni Tehciri konusunda ABD Temsilciler

Meclisi 10 Eylül 1984 tarihinde gerçekleştirdiği oylamada 24 Nisan gününü '*İnsanın İnsana Hunharlık Günü*' olarak kabul etti. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ermeni lobisi bu tarihten sonra her yıl sözde '*Ermeni Soykırımı*' iddialarının tanınması noktasında gayret gösterdi. İkincisi, Türkiye'nin PKK terörüyle mücadele kapsamında TSK'nın doğu ve güneydoğu bölgesindeki faaliyetleri ABD tarafından insan hakları ihlalleri olarak değerlendirildi ve eleştirildi. Bu noktalarda ABD'nin tutumu Türkiye'de anti-Amerikancılığın güçlenmesinin nedenleri arasında görülmektedir (Balcı, 2017: s. 192).

Turgut Özal pragmatik dış politikasıyla ABD ile iyi ilişkilerden faydalanarak Ortadoğu, Balkanlar ve Orta Asya'da etkinliğini artırmak istiyordu (Kösebalaban, 2014: s. 237). Ancak bu dönemde Orta Asya'ya yönelik politikalar SSCB'nin içişlerine karışmak olarak algılanmaması için temkinli yaklaşıldı (İşyar, 2021: s. 180).

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrasında dış politikada Amerikancılık yeniden yükselişe geçti ve Turgut Özal'ın başbakanlığı yıllarında Türk-Amerikan ilişkileri daha da gelişti. Darbe sonrasında Avrupa ile ilişkiler ise olumsuz bir seviyedeyken 1980'li yılların ikinci yarısında Özal hükümeti Avrupa Topluluğu ile ilişkileri geliştirmeye çalıştı. 1983 seçimlerinden sonra Türkiye 1984 yılında Avrupa Topluluğu Komisyonu'na tekrar kabul edildi ve dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Turgut Özal, tam üyelik doğrultusunda çalışılacağını beyan etti. Bu noktada 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulundu. Aynı yıl Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı tanındı. 1989 yılında da Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın zorunlu yargı yetkisi tanındı (Tekin ve Okutan, 2019: s. 215).

Türkiye Cumhuriyeti, iki kutuplu sistemin hâkim olduğu Soğuk Savaş koşullarında uluslararası alandaki sertleşme ve yumuşamaya paralel olarak blok siyaseti takip etti. Soğuk Savaş'ın birinci dönemi güvenlik arayışı temelinde blok siyasetinin en görünür olduğu dönemdir. Bu dönemde Türkiye, ulusal güvenliğini Batı güvenlik şemsiyesi altına girerek sağlamaya çalıştı. Ayrıca bu dönemde Türkiye bölgesel ittifak girişimlerini de Batı Bloğu lideri ABD'nin yönlendirmesi ile yürüttü. Yani Türkiye dış politikasını ABD dış politikasına endeksledi.

Soğuk Savaş dönemindeki yumuşamaya paralel olarak Türkiye-Batı ilişkilerinde yaşanan olumsuzlukların aynı döneme denk gelmesi Türkiye'nin çok boyutlu dış politikaya yönelmesinde etkili oldu. Bu dönemdeki çok boyutlu dış politika yönelimleri hiçbir zaman Batı'ya alternatif olarak düşünülmedi ancak bu yönelimlerde Batı ile yaşanan olumsuz gelişmeler karşısında uluslararası alandaki yalnızlığı giderme arayışı

etkili oldu. Bu arayış, Batı ile gerginliğin arttığı yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan askeri darbe ve müdahalelerle Batı ve ABD lehine hizaya çekildi. Bu ifade elbette Türkiye'de yaşanan askeri darbe ve müdahalelerin ABD tarafından planlandığı şeklindeki komplo teorilerini destekleme anlamı taşımamaktadır. Ancak bu müdahalelerin ardından dış politikada ABD ile ilişkilerde yakınlaşma tespit edilmiş ve ABD'nin Türkiye'den talepleri yerine getirilmiştir.

Soğuk Savaş döneminde yumuşamanın sona erdiği yıllarda ise Türkiye'de 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi gerçekleşti ve gerek darbe yönetimi gerekse 1983 yılındaki seçimlerle işbaşına gelen Özal hükümeti dış politikada ABD ekseninde politikalar takip etti.

Soğuk Savaş döneminde devletler, ulusal güvenlik politikalarını belirlerken iki kutuplu uluslararası sistemin oluşturduğu koşulları dikkate alarak hareket etmek durumunda kalmışlardır. Bu dönemde Türkiye, ulusal güvenlik politikasını SSCB'den algıladığı tehdit doğrultusunda şekillendirdi. Bu tehdit doğrultusunda Batı Kampında yer alan ve 1952 yılında NATO'ya giren Türkiye, Soğuk Savaş boyunca ulusal güvenlik politikasını NATO'ya endeksledi (Kaya, 2005: s. 212-213).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Soğuk Savaş'taki çevre hedefleri analiz edilirken dış politikadaki temel amacın 1923-1945 dönemindeki gibi güvenlik arayışı olduğu görülebilir. Ancak bu dönemde çok boyutlu dış politika yönelimleri hariç bu güvenlik arayışı blok siyaseti temelinde yürütüldü. Bu dönemde çok boyutlu dış politika yönelimleri hariç Türk dış politikası ABD ve NATO ile uyumludur. Bununla birlikte bu dönemdeki dış politika da 1923-1945 dönemindeki gibi bölgesel istikrara önem veren bir dış politika çizgisine sahiptir. Bu dönemde bunun tek istisnası Kıbrıs konusudur. Ancak bu konuda da Türkiye, bölgesel istikrarın bozulmaması amacıyla diplomasiye sonuna kadar başvurmuş ve adaya müdahalesini de 1959 Garanti Antlaşması çerçevesinde gerçekleştirerek uluslararası hukuka uygun hareket etmeye çalışmıştır.

4.1.2.1. İkinci dönemdeki başlıca çevre hedefleri girişimleri

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki Batıcılık ile cumhuriyetin kurulduğu dönemdeki Batıcılık arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. 1923-1945 arası dönemde bağımsız bir Batıcılık görülürken iki kutuplu uluslararası sistem koşullarında bağımlı bir Batıcılıktan söz edilebilir. Ayrıca cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Batı olarak algılanan İngiltere ve Fransa iken Soğuk Savaş koşullarında Batı dünyasının süper gücü Amerika

Birleşik Devletleri olduğundan Batı'ya yönelim ABD ekseninde yürütülmüştür (Yanık, 2012: s. 36).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Soğuk Savaş koşullarının ortaya çıkmasıyla ve Sovyetler Birliği'nden algılanan tehditler neticesinde Türkiye ulusal güvenliğini korumak amacıyla kendisini Batı güvenlik şemsiyesi altına sokmaya çalıştı. Bu dönemde Türkiye'nin iki süper güç arasındaki güç dengesinden faydalanarak Soğuk Savaş'ın dışında kalması mümkün görünmemekteydi. Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta tarafsız kalma politikası tercih etmesini engelleyen ekonomik ve askeri kaynakların yetersizliği başlıca sebepler arasında geliyordu. Türkiye'nin inşa etmeye çalıştığı Batılı kimliği Batı Kampı içinde yer almaya yönlendiren etkenlerden biri olsa da bu dönemde ulusal güvenliğini sağlama noktasındaki çıkarları, Batı Kampı içinde yer alma isteğinin en baskın nedenleri arasında yer alıyordu (Hale, 2003: 109-110). Bu nedenle bu tezde Soğuk Savaş dönemi Türk dış politikası *blok siyaseti temelinde güvenlik arayışı dönemi* olarak ifade edilmiştir. Bu dönemdeki çevre hedefleri girişimlerinin ana yönlendirici saiklerinin çoğu birinci dönemde olduğu gibi realist saiklerdir. Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerindeki örnek olaylar NATO, Bağdat Paktı (CENTO), Balkan Paktı ve İslam Konferansı Örgütü girişimleri üzerinden analiz edilmiştir.

4.1.2.1.1. NATO Üyeliği

Türkiye'nin Soğuk Savaş koşullarında başlıca çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinden ilki NATO üyeliğidir. 4 Nisan 1949 tarihinde NATO kurulduğunda Türkiye ve Yunanistan dışarıda bırakılmıştı. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Necmettin Sadak, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson'a "Ruslar, Türkiye'ye saldırırsa ABD savaşıyor mu?" sorusunu yöneltti. Acheson, ABD'nin Türkiye ile yakından ilgilendiğini ve sırtını dönmediğini belirterek Sadak'ı rahatlatmaya çalıştı. Ancak Türkiye, tatmin olmadı ve ABD ile NATO benzeri bir güvenlik garantisi elde etmek için sıkıştırmaya devam etti (McGhee, 1990: s. 60).

Türkiye, savaş sonrası dönemde tarafsızlık politikası izleyerek ya da büyük güçler arasında denge siyaseti izleyerek ulusal güvenliğini koruyamayabilirdi. Çünkü savaş sonrası dönemde Türkiye'nin batısında Bulgaristan sınırına ve doğusunda Kafkaslara kadar uzanan Sovyetler Birliği güçlenmeye devam ediyordu. Ayrıca 1949 Yunan İç Savaşı'na kadar Yunanistan'da komünistlerin iktidarı ele geçirme ihtimali bulunuyordu.

Nikita Khrushchev, Stalin'in bu dönemdeki politikası hakkında "Türkiye'yi korkutarak Amerikalıların kucağına ittiğini" söyledi (Hale, 2003: s. 121).

Türkiye savaş sonrası dönemde öncelikle siyasi, diplomatik ve askeri yalnızlığını gidermeyi amaçladı. Bunu gerçekleştirirken ekonomik kalkınmayı da bu amaçla uyumlu bir şekilde organize etmek istemektedir. Ayrıca Batılı bir ulus kimliği inşa etmeye çalışan ve Batı uluslar toplumu içinde yer almaya çalışan Türkiye, Batı ile kurumsal işbirliğine yöneldi (Bilge Criss, 2012: s. 13).

Türkiye, NATO üyeliği için ilk başvurusunu CHP iktidarının son günlerinde gerçekleştirdi ancak sonuç elde edemedi. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Hasan Saka, "Türkiye ve ABD çok yakın iki ortaktır; artık, bu ilişki müttefikliğe dönüştürülmelidir" şeklinde açıklamalarda bulundu. İktidarın değişmesinden sonra NATO üyeliği için daha sonraki başvurular Demokrat Parti döneminde gerçekleşti (İşyar, 2021: s. 128). Demokrat Parti döneminin ilk dışişleri bakanı Fuat Köprülü, "Türkiye NATO'suz, NATO da Türkiye'siz olamaz" diyerek NATO üyesi ülkeleri ikna etmek için gayret gösterdi (Saray, 2000: s. 99-100). 16 Eylül 1951 tarihinde gerçekleştirilen NATO Bakanlar Konseyi toplantılarında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya çağrılmalarına karar verildi. 22 Ekim 1951 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmalarını düzenleyen protokol imzalandı ve 18 Şubat 1952 tarihinde onaylanarak Türkiye resmen NATO üyesi oldu.

Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 5. Maddesi üyelerden birine yönelik bir saldırının hepsine yapılmış sayılacağını ve üyelerin birbirine destek vereceğini belirtmektedir:

"Madde 5. Taraflar, içlerinden birine ya da bir kaçına karşı Avrupa'da ya da Kuzey Amerika'da girişilecek silahlı bir saldırının bütün Taraflara yöneltilmiş bir saldırı sayılması ve bunun sonucu olarak, Taraflardan her birinin, böyle bir saldırının ortaya çıkmasında, Birleşmiş Milletler Yasasının 51. Maddesiyle tanınan tek başına ya da topluca meşru savunma hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği yeniden kurup sağlamak için, silahlı kuvvet kullanılması da kapsam içine girmek üzere, gerekli göreceği harekete, tek başına ve öbür Taraflarla anlaşma içinde, hemen girişerek saldırıya uğrayan Taraf ve Taraflara yardım etmesi konusunda anlaşmışlardır..." (Soysal, 2000: s.410).

NATO Antlaşması'nın bu maddesinde "Avrupa ve Kuzey Amerika'da girişilecek" ibaresi bulunmaktadır. Böyle bir durumda Türkiye, NATO'ya katıldığında Avrupa dışındaki topraklarına bir saldırı olursa NATO'nun Türkiye'yi koruyup korumayacağı belirsiz olabilirdi. Bu nedenle Türkiye, 22 Ekim 1951 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'ın

NATO'ya katılmalarını düzenleyen protokol ile NATO Antlaşması'nın beşinci maddesinin uygulanmasını düzenleyen altıncı maddesinde değişiklik yaptırmıştır (Soysal, 2000: s. 412). Böylece NATO Antlaşması'nın 6. Maddesi Türkiye topraklarını da içererek şekilde düzenlenmiştir:

“Madde 6. Beşinci maddenin uygulanmasını gerektiren Taraflardan birine ya da bir kaçına karşı yapılmış silahlı bir saldırıdan anlaşılan:

i. Taraflardan birinin Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki ülkesine ya da Fransa'nın Cezayir illerine, Türkiye ülkesine, ya da Kuzey Atlantik Bölgesinde Yengeç dönencesinin kuzeyinde olup Taraflardan herhangi birinin yetki alanı içinde bulan adalar

ii. Taraflardan herhangi birinin işbu ülkelerde ya da ülkeler üzerinde ya da Avrupa'nın, Andlaşma yürürlüğe girdiği günde, Taraflardan herhangi birinin işgal kuvvetlerinin konaklamış olduğu öbür herhangi bir bölgesinde ya da yengeç dönencesinin kuzeyinde kalan Kuzey Atlantik Bölgesindeki kuvvetlerine gemilerine ya da uçaklarına, yapılan silahlı saldırıdır.” (Soysal, 2000: s. 410).

Türkiye'nin NATO üyeliğini dönemin Zafer Gazetesi “Kore'de dökülen Türk kanları heba olmadı. Türkiye'nin Atlantik Paktı'na kabul edilişi için Ottawa'daki imzacıların mürekkebinde Kore kahramanlarımıza ait kanın onurlu bir payı vardır” ifadeleriyle kamuoyuna duyurdu (İşyar, 2021: s. 139).

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşmasında NATO üyeliğinin temelde askeri güvenlik sağladığını ancak bu üyeliğin ayrıca ekonomik refah ve işbirliği alanlarını da kapsayacak şekilde ehemmiyetli olduğunu şu sözlerle vurguladı:

“...Bu Antlaşmaya taraf olan devletler, içtimai, iktisadi ve fikri sahalarda işbirliği yapmayı; anlaşmazlıklarını daima barış ve adalet yoluyla halletmeye çalışmayı; içlerinden bir tanesinin bile toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını veya emniyetini tehdit eden bir vaziyet hâsıl olursa derhal toplaşıp çaresini düşünmeyi ve nihayet aralarından birine tevcih olunacak silahlı bir tecavüzü hepsine tevcih olunmuş telakki edip ona göre silaha müracaat etmek de dâhil olmak üzere gereken tedbirleri almayı birbirlerine taahhüt etmiş bulunmaktadır. Görüyorsunuz ki, bu antlaşma, silahı ancak mevcudiyetini, mukaddesatını ve kendisi gibi iyi niyetlerini ispat etmiş müttefiklerini müdafaa için kullananların; refahı, saadeti, inkişaf ve terakkiyi ancak barışta, karşılıklı anlaşmada ve samimiyetle işbirliği yapmakta arayanların antlaşmasıdır... Arz ettiğim izahat gösteriyor ki, Atlantik Antlaşması yalnız bir askeri müdafaa vasıtası değil, çok geniş manada maddi ve manevi yükselişi hedef tutan bir dayanışma ve işbirliği antlaşmasıdır. Fakat maalesef yaşamakta olduğumuz çok nazik ve tehlikeli zamanların bir

tecellisi olarak fikirler, bu antlaşmanın daha ziyade askeri mahiyeti üzerinde toplanmaktadır...”(TBMM Tutanak Dergisi, 18.02.1952: s. 314).

Gerek Türk siyasi seçkinleri gerekse kamuoyunu yönlendiren basın Türkiye’nin NATO üyeliğini Türkiye’nin ulusal güvenliği konusunda çok kritik bir adım olarak sundu. Böylece Batı yanlısı dış politik yönelimine kurumsal bir çerçeve kazandıran Türkiye Cumhuriyeti, cumhuriyetin kuruluşundan beri takip ettiği dengencilik politikasını ve İkinci Dünya Savaşı esnasında özenle takip etmeye çalıştığı ihtiyatlı tarafsızlık politikasını Soğuk Savaş koşulları içinde NATO üyeliği ile birlikte büsbütün terk etti. Böylece Soğuk Savaş boyunca dönem dönem çok yönlü dış politika denemeleri gerçekleşse de dış politika bu dönemde NATO’ya ve ABD’ye endekslendi.

Soğuk Savaş döneminde dış politikayı biçimlendiren en önemli unsur ulusal güvenliğe yönelik tehditlerden korunmaktır. Bu nedenle Batı güvenlik şemsiyesi altına girmek isteyen Türkiye, Sovyetler Birliği’nden algılanan tehditlerden bu yol ile korunmayı amaçladı. Ancak NATO üyeliği ile Batı güvenlik şemsiyesi altına giren Türkiye, tek boyutlu Batı’ya dönük dış politika izlemek zorunda kaldı. İki kutuplu uluslararası sistem koşullarında tek boyutlu dış politika bir bağımlılık üretti (Turan, 2023: s. 157). Bu bağlamda rol teorisi açısından ele alındığında cumhuriyetin birinci döneminde dış politika alanında mümkün olduğunca bağımsız adım atmayı ifade eden “*etkin özerklik*” rolünün yerini süper güç ABD ile kurulan bağımlı ilişkiler sonucunda Batı ile “*müttefik*” rolü almıştır. Soğuk Savaş koşullarında 1960’lı yılların ikinci yarısında ve 1970’li yılların ortalarında çok boyutlu dış politika geliştirmek isteyen sivil hükümetler askeri müdahale ve darbelerle hizaya çekilmiş ve ABD ekseninde dış politika yeniden uygulamaya konulmuştur.

Davutoğlu’na (2016: s. 71-72) göre Batı Kampı ile işbirliği yoluyla yakın tehdit olan SSCB’nin dengelenmesi politikasının bir sonucu olan NATO üyeliği Türkiye’nin dış politikada hareket alanını kısıtladı. SSCB tehdidi karşısında Batı güvenlik şemsiyesi içinde yer alma ve Batı Kampı içerisinde diplomatik alanı yine Batı Kampında yer alan bir ülke olan Yunanistan ile yaşanan sorunlara endeksleme Soğuk Savaş dönemi boyunca temel strateji haline geldi.

Türkiye’nin NATO’ya ve Batı Kampına katılma yönündeki stratejik tercihinin en önemli nedeni SSCB tehdidi olsa da bu tercihin ardında Türkiye’nin kendini Batı uluslar toplumu içinde görmesi ve Batılı değerlere inanması yatmaktadır. Yani bu stratejik tercih

Batı ile ilişkilerini kurumsallaştırmak yoluyla Batılı kimliğini tescillemek amacı da taşımaktadır (Kaya, 2005: s. 218).

Türk dış politikasını biçimlendiren faktörlerin başında ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü korumak yani güvenlik kaygısı gelmektedir. Karar vericiler, 1923-1930 yılları arasında Batı'dan kaygı duyduğu için yönetim felsefesi ve rejimi farklı olan SSCB ile Kurtuluş Savaşı esnasında başlayan diplomatik yakınlığı perçinlemeye çalıştı. 1930'lu yıllarda bu kaygıyı revizyonist güçler oluşturmaktadır. İtalyan yayılmacılığı karşısında SSCB ile yakın ilişkilerle yetinilmeyerek İngiltere ve Fransa ile de yakınlaştı. 1939-1945 yılları arasında bağımsızlığı riske atabilecek olan İkinci Dünya Savaşı'na ülkeyi sokmamak dış politika karar vericilerince güvenliği sağlamanın en iyi yolu olarak görüldü. Bu noktada Batılı ülkelerin ve SSCB'nin hoşnutsuzluğu pahasına olsa bile Almanya ile saldırmazlık antlaşması imzalandı. İkinci Dünya Savaşı sona erer ermez SSCB'nin Türkiye'den istekleri bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne yönelik tehditler oluşturduğunda Batı güvenlik şemsiyesi içerisinde yer almak ve NATO üyeliği elde etmek temel politika haline geldi (Ülman, 1968: s. 244-245).

NATO üyeliği Türkiye'nin egemenlik hedefleri açısından bölgesinde yer alan süper güçten algılanan tehdit karşısında bir emniyet sağlayıcı işleve sahiptir. Ayrıca NATO üyeliği 1950'lerin ortalarında açığa çıkacak olan ve Türk dış politikasının temel sorunlarından birine dönüşecek olan Kıbrıs sorunu konusunda da kritik bir öneme sahiptir. Yani Yunanistan'ın NATO üyeliği elde ettiği Türkiye'nin NATO dışında kaldığı bir senaryoda 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirmek dış politika karar vericileri tarafından oldukça riskli bir politika olarak görülebilirdi. Nitekim Türkiye, NATO üyesi bir ülke olmasına rağmen Kıbrıs konusundaki tutumu nedeniyle NATO'nun lideri Amerika Birleşik Devletleri tarafından oldukça sert tepki gördü. Yani NATO'nun Türkiye'yi ittifak dışı bir tehdit olan Sovyetler Birliği'nden korumasının yanı sıra ittifak içindeki güçlerden de koruduğu ileri sürülebilir.

Bununla birlikte NATO'nun Türkiye'nin çevre hedeflerini korumaya ve geliştirmeye yönelik boyutları bulunmaktadır. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün yukarıda da belirtilen "Atlantik Antlaşması yalnız bir askeri müdafaa vasıtası değil, çok geniş manada maddi ve manevi yükselişi hedef tutan bir dayanışma ve işbirliği antlaşmasıdır" sözlerinden de anlaşılacağı üzere çevre hedefleri korumaya ve geliştirmeye yönelik boyutları da bulunmaktadır. Antlaşmanın birinci

maddesi üyelerin birbiriyle olan anlaşmazlıklarını barışçıl yollardan çözmesini öngörmektedir:

“Madde 1. Birleşmiş Milletler Yasasında kararlaştırılmış olduğu üzere, Taraflar, içine girmiş olabilecekleri tüm uluslararası uyuşmazlıkları, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye koymayacak biçimde barışçı yollardan çözmeği ve uluslararası ilişkilerinde Birleşmiş Milletlerin amaçlarıyla herhangi bir yönden bağdaşmayacak tehdit ya da kuvvet kullanımından çekinmeği yükümlenirler” (Soysal, 2000: s.409).

Antlaşmanın ikinci maddesi ise taraflar arasında istikrar, refah, barışçıl ilişkiler ve ekonomik işbirliğini geliştirmeyi teşvik etmektedir:

“Madde 2. Taraflar, kendi kurumlarını, bu kurumların dayandığı ilkelerin daha iyi anlaşılmasını olanaklı kılmak ve istikrar ve gönenci sağlamağa özgü koşulları geliştirmekle uluslararası barışçı ve dostça ilişkilerin gelişmesine yardım edeceklerdir. Taraflar, uluslararası ekonomi politikalarındaki bütün ayrılıkları gidermeğe çalışacaklar ve birbirleri ya da hepsi arasında ekonomik işbirliğini özendireceklerdir” (Soysal, 2000: s. 409).

Çevre hedefleri bağlamında değerlendirildiğinde çatışan çıkarlarına rağmen Türkiye ve Yunanistan’ın NATO içerisinde yer alması; sorunlara diplomatik yollarla çözüm aramaya teşvik etmesinde, sorunların dondurulmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu yönüyle ortak bir tehdit karşısında kendi aralarında çıkarları çatışan ülkelerin aynı ittifakta yer alması durumunda ittifakın en azından kendi aralarındaki sorunların savaşa gitmesini engelleyici bir işleve sahip olması nedeniyle görece bir istikrar yarattığı ileri sürülebilir.

4.1.2.1.2. Balkan Paktı

Türkiye Cumhuriyeti’nin Soğuk Savaş dönemindeki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinden biri de Balkan Paktı’dır. Bu dönemde Türkiye’nin çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri ağırlıklı olarak NATO ekseninde kurulan paktlar çerçevesinde yürütülmektedir. Balkan Paktı da bu örneklerden biridir. Türkiye Cumhuriyeti, NATO üyeliği sonrasında da hem Batılı ülkelerin istek, teşvik ve desteği hem de kendi güvenlik sistemini genişletmek amacıyla Balkan Paktı ve Bağdat Paktı’nın kurulmasında aktif bir rol üstlenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte başlayan Yunan iç savaşının 1949 yılında komünistlerin tasfiyesi ile sona ermesi ve Türkiye’nin Batı Kampı içinde yer alma istekliliği iki ülkenin de ulusal çıkarlarını Batı ile özdeşleştirmeye başladıkları bir sürecin

kapısını araladı (Fırat, 2009: s. 581). Böylece iki ülke de Balkanlar ve Ortadoğu’da Batı Bloğunun temsilcileri rolünü açık bir şekilde üstlenmeye başladı ve bu yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler dostluk zemininde yürütüldü (Fırat, 2009: s. 576).

1950’li yıllarda Türk-Yunan yakınlaşması, 1930’lu yıllardaki yakınlaşmada görüldüğü gibi Balkanlar’da işbirliği ve ittifak girişimlerine kapı açtı. Ancak 1934 tarihli Balkan Antantı çok kutuplu uluslararası sistem koşullarında revizyonist devletlerin bölgeyi tehdit etmesinin bir sonucuydu. 1954 tarihli Balkan Paktı ise Soğuk Savaş koşullarında ABD desteği ile kuruldu (Fırat, 2009: s. 588).

Sovyetler Birliği ile ilişkileri bozulan Tito yönetimindeki Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan ile işbirliği yoluyla Batı savunma sistemi içerisine alınmak istendi. Böylece NATO savunma stratejisinde Atlantik’ten İran’a kadar uzanan askeri savunma hattındaki boşluk doldurulacaktı. Bu noktada ABD Kara Kuvvetleri Müsteşar Yardımcısı Frank Pace, 1952 yılında Atina, Ankara ve Belgrad’a ziyaretler gerçekleştirerek Balkanlar’da kurulabilecek işbirliğine açık bir destek verileceğini belirtti (Fırat, 2009: 588). Menderes hükümetinin de yakın çevreye yönelik temel politikası NATO stratejisiyle uyumlu bir şekilde bölgede ittifaklar kurarak SSCB’nin tehditlerini zayıflatmak ve Türkiye’nin güvenliğini sağlamaktı. Bu yaklaşım Atatürk’ün 1930’lu yıllarda Türkiye’nin yakın çevresinde güvenlik çemberi oluşturmak için ittifaklar kurma politikasıyla benzerlik gösterse de bu dönemdeki politikanın oluşturulmasında Türkiye’nin kendi inisiyatifi değil ABD’nin teşvikinin önemli bir etkisi bulunuyordu (Balcı, 2017: s. 114).

Avrupa’nın, Akdeniz’in, Türkiye’nin ve Ortadoğu’nun güvenliği açısından kritik bir öneme sahip olan Balkan coğrafyası 20.yüzyılın başından beri büyük güçler arasındaki nüfuz mücadelesinin sahnelerinden biri oldu (Tuna Kocaoğlu, 2021: s. 7). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş koşulları içinde iki bloğa ayrılan Balkanlar; bir yanda SSCB tarafından desteklenen sosyalist ülkeler diğer yandan ABD tarafından desteklenen Türkiye ve Yunanistan olmak üzere yeni bir görünüm kazandı. Tito yönetimindeki Yugoslavya’nın Kominform’dan çıkarılmasıyla bu bölünmüşlük yeni bir boyut aldı (Fırat, 2009: s. 588).

NATO üyeliği ile Batı güvenlik şemsiyesi altına giren Türkiye ve Yunanistan 1950’li yılların ilk yarısında Yugoslavya’yı dolaylı yoldan Batı güvenlik sistemi içerisine alacak bir ittifak kurulması noktasında önemli roller üstlendiler. Sovyetler Birliği’nden uzaklaşan Yugoslavya ile yakından ilgilenen Batılı ülkeler her ne kadar rejimi farklı olsa

da Yugoslavya'nın Batı Kampına çekilmesi için gayret gösterdi. Bu noktada NATO'nun yeni üyeleri olan Türkiye ve Yunanistan'ın Yugoslavya ile Balkanlarda bir ittifaka girişmesi bu amacın gerçekleştirilmesi için bir adım olarak düşünüldü. Türkiye ise bölgede Bulgaristan'dan algıladığı tehditler nedeniyle Balkanlarda bir ittifak ortamının tesis edilmesine önem verdi. Bu dönemde Menderes hükümeti ABD'nin teşvikleriyle Ortadoğu bölgesinde aktif bir dış politika takip ederken aynı zamanda SSCB'nin çevrelenmesi noktasında Atlantik'ten Pakistan'a kadar uzanan güvenlik zincirinin tamamlanması noktasında Balkan Paktı'na büyük önem verdi. Benzer şekilde Yunanistan da Bulgar endişesi ve SSCB tarafından desteklenen Arnavutluk endişesi nedeniyle Yugoslavya ve Türkiye ile bölgede bir ittifak kurmak istemektedir (Bulut, 2008: s. 43-45).

Türkiye ve Yunanistan NATO'ya üyelik sürecinde yakınlaştı ve bu dönemde karşılıklı diplomatik ziyaretler arttı. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar, iki ülkenin yalnızca ortak sınırı olan komşu ülkeler olmadığını iki ülke arasındaki dostluğun aktif bir şekilde sürdürülmesinin zaruri hale geldiğini belirtti. Doğu Bloğu etkisinden kurtulan Yugoslavya ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Balkanlar'da kurulacak bir ittifak Türkiye'nin ulusal güvenliğine katkı sağlayacak bir potansiyele sahipti. Balkanlarda bir ittifakın kurulmasının en temel gerekçesi Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın Soğuk Savaş koşullarında Batı-Doğu geriliminden etkilenmeleridir. Buna ek olarak üç ülke de ekonomik kalkınma noktasında ABD yardımlarına gereksinim duymaktaydı. Bu nedenle Balkan Paktı hem Batı güvenlik sistemini güçlendirecek bir pakt hem de bu üç ülkenin askeri ve ekonomik yardımlar almasını kolaylaştıracak bir pakt olarak düşünüldü (Bulut, 2008: s. 45-47).

28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da imzalanan resmi adı "Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan Krallığı ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" 9 Ağustos 1954 tarihinde Yugoslavya'nın Bled kentinde imzalanan 14 maddelik bir antlaşma ile ittifaka dönüştü. Balkan Paktı, Sovyetler Birliği'nden tehdit algılayan Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın Batı Bloğundan aldıkları destekle kurulan bir savunma mekanizması olarak düşünüldü (Fırat, 2009: s. 589-591).

Antlaşmanın birinci maddesi üyeler arasındaki uyuşmazlıkları barışçı yollardan çözmeyi teşvik etmekte ve ikinci maddesi de üyelerden birine yönelik bir saldırı karşısında bir arada hareket etmeyi öngörmektedir:

“Madde 1. Bağıtlı Taraflar içine girebilecekleri tüm uluslararası uyuşmazlıkları, B. M. Andlaşmasının hükümlerine uygun olarak, barışçı yollardan çözmeği ve uluslararası ilişkilerinde B.M. Andlaşmasının amaçlarıyla bağdaşmayacak herhangi bir biçimde tehdit ya da kuvvete başvurmaktan kaçınmağı yükümlenirler.

Madde 2. Bağıtlı Taraflar, içlerinden birine ya da birkaçına karşı, ülkelerinin herhangi bir yerine yönelik olarak girişilecek her silahlı saldırıyı tüm Bağıtlı Taraflara yöneltilmiş bir saldırı saymak ve dolayısıyla, B.M. Andlaşmasının 51. Maddesinde tanınan tek başına ya da ortak meşru savunma hakkını kullanarak, silahlı kuvvet kullanımı da kapsam içine girmek üzere, etkin bir savunma için gerekli görecekları tüm önlemleri birlikte kararlaştırarak almak ve saldırıya uğrayan Taraf ya da Taraflara gecikmesizin tek başına ve ortaklaşa yardım etmek hususunda anlaşmışlardır”(Soysal, 2000: s. 482).

Türkiye’nin egemenlik hedeflerini önceleyerek yapılan bu antlaşma, buna ek olarak çevre hedeflerini geliştirirerek egemenlik hedeflerine de hizmet etmeyi amaçlayan özelliklere de sahiptir. Nitekim antlaşmanın sezikinci maddesinde üyeler, birbirlerinin aleyhindeki antlaşmalara katılmamayı taahhüt etmişlerdir.

“Madde 8. Bağıtlı Taraflar, aralarından birine karşı yönelik her herhangi bir birleşmeye katılmamak ve işbu Andlaşmanın hükümleriyle bağdaşmayacak herhangi bir yükümlülüğe girişmemek konusundaki kararlarını yinelerler”(Soysal, 2000: s. 484).

Bu maddede ‘*yinelerler*’ ifadesiyle 28 Şubat 1953 tarihindeki Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan Krallığı ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması’nın altıncı maddesine gönderme yapılmaktadır. Söz konusu antlaşmada şu şekilde ifade edilmiştir:

“Madde 6. Bağıtlı Taraflar içlerinden birine karşı yöneltilen ya da onun çıkarlarına zarar verebilecek nitelikte olan bir ittifak yapmaktan ya da bir harekete katılmaktan kaçınacaklardır” (Soysal, 2000: s. 477).

Yine 28 Şubat 1953 tarihli antlaşmanın dördüncü maddesinde taraflar arasındaki çeşitli alanlarda işbirliklerinin geliştirilmesine yönelik adımlar atılacağı belirtilmektedir. Bu nedenle antlaşma, egemenlik hedeflerine ulaşmada araç görevi gören çevre hedefleri kapsamındadır.

“Madde 4. Bağıtlı Taraflar, ekonomi, teknik ve kültür alanlarındaki işbirliğini geliştireceklerdir. Gerekğinde ekonomik, teknik ve kültürel sorunların çözümü için uygun görülen anlaşmalar bağtlanacak ve örgütler kurulacaktır”(Soysal, 2000: s. 476).

Bu maddeden de anlaşılacağı üzere realist saiklerle yani güvenlik kaygıları gibi nedenlerle ortaya çıkan bir antlaşmanın taraf ülkeler arasında yeni işbirliği alanlarını

teşvik eden yönleri bulunabilmektedir. Balkan Paktı da bu yönüyle realist saiklerle biçimlendirilen çevre hedefleri kapsamında değerlendirilmiştir.

Türk-Yunan yakınlaşmasının yaşandığı hem 1930'lu yıllar hem de 1950'li yılların ilk yarısı Balkanlarda işbirliği arayışlarının önünü açtı. Ancak bu iki dönemde ortaya çıkan 1934 tarihli Balkan Antantı ve 1954 tarihli Balkan Paktı mahiyeti itibarıyla birbirinden farklıdır. 1934 tarihli Balkan Antantı çok kutuplu bir uluslararası sistem koşullarında revizyonist devletlerden algılanan tehditler karşısında taraf ülkelerin işbirliği yoluyla güçlerini artırma politikasının bir neticesidir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi 1954 tarihli Balkan Paktı iki kutuplu uluslararası sistem koşullarında ABD'nin destek ve teşviki ile NATO'nun askeri stratejileri doğrultusunda kuruldu (İşyar, 2021: s. 406).

Balkan Paktı'nı imzalayan ülkeler, işbirliğini sürekli hale getirmek amacıyla ortak çıkarlarını ilgilendiren tüm problemlerde birbirlerine danışmayı taahhüt ettiler. Ayrıca imzacı devletler barış ve güvenliğin tesisinde işbirliği içinde olmayı ve güvenlik problemlerini birlikte ele almayı taahhüt ettiler. Bu yönüyle 1954 tarihli Balkan Paktı, 1934 tarihli Balkan Antantı'ndan farklı olarak ortak savunma özelliğine sahiptir. Bunlara ek olarak Balkan Paktı, üyeler arasında ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda da işbirliğini öngörmektedir (Fırat, 2009: s. 590).

Balkan Paktı, Sovyetler Birliği'nden tehdit algılayan üç devletin Batı Bloğundan aldıkları destekle kurulan bir savunma mekanizması olarak düşünüldüğü için bu ittifakı ortaya çıkaran koşulların bozulması halinde işlevsiz kalacağı aşikârdı. Nitekim henüz antlaşmanın imzalandığı sıralarda antlaşmayı ortaya çıkaran koşullar değişmeye başladı. Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği dış politikasında yaşanan dönüşümle birlikte SSCB, Yugoslavya'ya uyguladığı ablukayı kaldırdı, diplomatik ilişkilerini düzeltti ve sınır sorunlarını çözdü. Sovyetler Birliği, Yugoslavya'nın Batı Bloğuna yakınlaşmasını engellemek istedi. Böylece Yugoslavya'nın Balkan Paktı'na katılmasını gerektiren nedenler ortadan kaldı ve Yugoslavya 'bağılantısız dış politika' anlayışına yöneldi. Bu gelişmeler Türk-Yunan ilişkilerinin Kıbrıs sorunu dolayısıyla bozulmaya başladığı döneme denk geldi. 1955 yılında Türkiye'nin Kıbrıs sorununa taraf olmasıyla Atina-Ankara ilişkileri olumsuz etkilendi ve Balkan Paktı sadece askeri alanda değil, diğer tüm alanlardaki işbirliği işlevlerini kaybetti. Türk-Yunan dostluğu temelinde doğan Balkan Paktı yine Türk-Yunan anlaşmazlığı sonucunda ortadan kalktı (Fırat, 2009: s. 591).

Balkan Paktı, Türkiye Cumhuriyeti açısından egemenlik hedeflerini korumak amacıyla araç görevi görmesi beklenen bir çevre hedefin bir sonucudur. Tıpkı 1934 tarihli Balkan Antantı gibi realist saiklerle biçimlendirilen bir çevre hedefidir ve Türkiye'nin politik eylemde bulunduğu çevreye yardım etme yoluyla kendine yardım etme felsefesini yansıtmaktadır. Ancak 1934 tarihli Balkan Antantı, Türkiye'nin çevre hedefleri bağlamında özgün ve bağımsız bir politika olarak ortaya çıkmışken 1954 tarihli Balkan Paktı ise Batı güdümünde, desteğinde ve teşvikinde ortaya çıkmıştır. Her ikisinin de ortak özelliği uluslararası alandaki dinamiklerin değişmesi sonucu işlevsiz kalmalarıdır. Ancak Balkan Paktı, NATO'ya endekslenen dış politikanın bir ürünü olsa da Türkiye Cumhuriyeti'nin çevrede barış ve istikrar arayışını gösteren bir girişimdir.

4.1.2.1.3. Bağdat Paktı

Türkiye Cumhuriyeti'nin Soğuk Savaş dönemindeki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinden biri de Bağdat Paktı'dır. 24 Şubat 1955 tarihinde Irak ile imzalanarak kurulan pakta aynı yıl İngiltere, Pakistan ve İran da katılmıştır. Güvenlik ve savunma konularını içeren bu antlaşma iç işlerine karışmama ve anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini öngörmekteydi. Bölge ülkelerinin üyeliği noktasında kapısı açık olan antlaşma yine tıpkı Balkan Paktı gibi Batı Bloğunun teşvik ve desteği ile kurulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Arap ülkeleri ile ilişkileri cumhuriyetin kurulduğu dönemde ve İkinci Dünya Savaşı sırasında görece olarak iyi durumdadır. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti, Arap ulusal bağımsızlık hareketlerini olumlu karşıladı. 1923-1945 yılları arasında genel olarak Ortadoğu coğrafyasına özel olarak da Filistin konusuna tarafsız yaklaşan Türkiye, bu dönemde Filistin'in paylaşılmasına karşıdır. Ancak 1948 yılında İsrail'in kurulması ve Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması Batı'ya yaklaşma politikasının doğal bir sonucu olsa da Arap ülkeleri nezdinde Türkiye'nin imajını olumsuz etkiledi. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin 1952 yılında NATO üyeliği elde etmesi ve Cemal Abdünnasır'ın Arap bağımsızlık ve milliyetçilik hareketlerinin önderi olarak ortaya çıkmasıyla ilişkiler daha da kötüleşti (Karpas, 2022: 191). Türkiye'nin NATO üyeliği sonrasında ABD ve NATO'ya endekslenen dış politikası Türk-Arap ilişkilerini ve Türkiye-İsrail ilişkilerini bu çerçevede bağımlı kıldı. Bu bağımlılık çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu politikası, ABD'nin Ortadoğu'da SSCB ve komünizme karşı bir savunma sistemi oluşturmak yönündeki politikasının bir

uzantısı haline dönüştü. Ayrıca bu Batı yanlısı politika Türkiye'nin kendini kültürel ve ideolojik olarak Batılı tanımlama çabasının bir itici gücü oldu (Karpat, 2022: s. 200).

İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte Ortadoğu stratejik açıdan kuzeyde ABD yanlısı ülkeler ve güneyde Sovyet yanlısı ve Arap milliyetçisi ülkeler olmak üzere iki gruba ayrıldı (Kösebalaban, 2014: s. 163). Bağdat Paktı'na giden süreç NATO'nun Ortadoğu'da Sovyet etkisini önlemeye yönelik politikasının neticesi olarak 1951 yılında bölgesel savunma tasarısı olarak düşünülen Ortadoğu Komutanlığı fikri ile başladı (Armaoğlu, 1995: s. 190). Bu fikrin ortaya çıkmasının temel nedeni Doğu-Batı rekabetidir. İkinci bir neden de İngiltere'nin Ortadoğu bölgesinden ve Süveyş Kanalı'ndan çekilmek istememesidir. Üçüncüsü de 1948 yılında İsrail devletinin kurulması ve Arap-İsrail çekişmesinin bölgede yeni çatışmalara sebep olabileceği düşüncesidir (Armaoğlu, 1995: s. 192).

Bu dönemde Türkiye'nin NATO üyeliğine karşı çıkan İngiltere, bu tutumunu değiştirmek karşılığında Türkiye'nin Ortadoğu'da kurulması tasarlanan Ortadoğu Komutanlığı tasarısına katılmasını istedi. Türkiye bu teklifi pazarlıksız bir şekilde kabul etti (Armaoğlu, 1995: s. 193). Nitekim dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Herbert Morrison, 18 Temmuz 1951 tarihinde Avam Kamarası'ndaki konuşmasında "Türkiye'nin Ortadoğu'nun savunmasında kendisine düşen rolü oynaması üzerinde hassasiyetle duruyoruz. Türk Hükümeti de bu görüşü paylaşmaktadır" (Kürkçüoğlu, 1972: s. 45) ifadelerini kullandı.

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, henüz NATO'ya üye olmadan önce ABD ve Batı yanlısı dış politika yönelimi noktasında Batı'ya şu sözlerle taahhütte bulundu:

"İnanıyoruz ki, Ortadoğu savunması, Avrupa'nın ekonomik ve stratejik savunması için mutlak bir şekilde gereklidir. Bu nedenle Türkiye Atlantik Paktı'na katıldıktan sonra etkin bir şekilde Ortadoğu'daki görevini yerine getirecektir ve gerekli ortak önlemleri üstlenmek amacıyla ilgili taraflarla görüşmelere başlamaya hazır olacaktır" (Karpat, 2022: s. 202).

İngiltere, 18 Ocak 1952'de Ortadoğu Komutanlığı tasarısını Ortadoğu Savunma Örgütü tasarısına dönüştürerek askeri bir komutanlıktan ziyade siyasal niteliklere sahip bir örgüt ortaya çıkarmak istedi. 1952 Ekim ayında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün Londra ziyareti sonrasında Türk-İngiliz ilişkilerinde yakınlaşma başladı. Dönemin Türk hükümeti,

Ortadoğu Savunma Örgütü kurulması fikrine sıcak bakmaktadır ve böyle bir örgüte tüm Arapların da katılmasını, eğer katılmazlarsa bile yinede böyle bir örgütün kurulması gerektiğini düşünmektedir (Armaoğlu, 1995: s. 201-205).

ABD Dışışleri Bakanı John F. Dulles, SSCB karşısında batıda NATO, doğuda SEATO'ya ek olarak Ortadoğu'da da bir savunma örgütüne ihtiyaç duyulduğuna inanmaktadır. Bu nedenle 1953 Mayıs ayında Türkiye'ye ve bölgeye ziyaretler gerçekleştiren Dulles, Ortadoğu'nun kuzey kuşağını oluşturan Türkiye, İran ve Pakistan gibi Arap olmayan ülkelere dayalı bir savunma örgütü düşüncesini benimsedi (Karpat, 2022; s. 203). ABD Dışışleri Bakanı John Dulles, Ortadoğu gezisi sonrası ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nde 1 Temmuz 1953 tarihindeki konuşmasında *Kuzey Kuşağı* (*Northern Tier*) kavramını ortaya attı. Bölgede Sovyet tehdidini en fazla hisseden Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Suriye'nin bulunduğu kuzey kuşakta Ortadoğu savunmasına yönelik bir girişimin gerekliliğine vurgu yaptı. Dulles'a göre diğer Arap ülkeleri İsrail'i birincil tehdit olarak görürken, bu kuzey kuşakta yer alan ülkeler için SSCB tehdidi daha öncelikliydi ve bu oluşturulması planlanan savunma sistemi Batılı ülkeler tarafından zorla kabul ettirilmek yerine bölge ülkelerinin girişiminin bir sonucu olarak kurulmalıydı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 620-621).

1954 sonrasında ekonomik olarak zor durumda olan Demokrat Parti hükümeti, ABD'den daha fazla borç alabilmek amacıyla Batı Kampı'na sadakatini, coğrafi konumunun önemini ve Ortadoğu bölgesiyle olan tarihsel ilişkilerini ön plana çıkararak Ortadoğu'daki bu savunma sistemi için vazgeçilmez olduğunu gösterme fırsatı yakaladı. Nitekim Türkiye, ABD tarafından belirlenen ve Bağdat Paktı ile neticelenen sürecin uygulayıcısı oldu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 621).

Türkiye ve Pakistan 1954 yılının şubat ayında savunma antlaşması imzalayacaklarını beyan etmelerinin üzerine Moskova ve Kahire yönetimleri antlaşmanın diğer devletleri kapsaması halinde bölgeyi tehdit edici bir niteliğe sahip olduğunu belirterek tepki gösterdiler. İran bu antlaşmaya katılmayacağını açıklarken, Irak ise çekimser kaldı. Türkiye ve Pakistan 2 Nisan 1954 tarihinde Karaçi Antlaşması olarak bilinen Dostane İşbirliği Antlaşmasını imzaladı. Antlaşma ortak çıkarları ilgilendiren uluslararası konularda görüş alışverişinde bulunmanın yanı sıra ekonomik, kültürel ve teknik alanlarda işbirliğini artırmayı hedeflemekteydi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 621-622). 1954 yılının ekim ayında Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa Ankara'yı ziyaret etti.

Gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde Ortadoğu’da Türkiye ve Irak bir güvenlik örgütü kurmaya karar verdiğini beyan etti (Uçarol, 2015: s. 1030).

İngiltere ve Mısır arasında imzalanan 27 Temmuz 1954 tarihinde İngiltere’nin Süveyş’ten çekilmesine yönelik antlaşma, ABD ve Türkiye hükümetlerinde Ortadoğu’da kurulması planlanan pakta Arap ülkelerinin de katılabileceğine yönelik bir umut oluşturdu. Bu noktada Türkiye, Mısır ile yakınlaşma adımları attı ancak sonuç alamayınca Irak üzerine yoğunlaştı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 622). Kurulması planlanan pakt bölge içi ve bölge dışından gelebilecek saldırılara karşı işbirliği sağlanmasını içeriyordu. Bölge dışı tehdit Sovyetler Birliği olarak görülürken, Arap ülkelerini rahatlatmak için bölge içi tehdit olarak İsrail kastediliyordu. Nitekim Arapları teşvik etmek amacıyla Birleşmiş Milletler’in Filistin konusunda Arap haklarını koruyan kararlarına uygun davranılacağı da belirtiliyordu. Menderes hükümeti pakta daha geniş katılımı hale getirmek için Suriye ve Lübnan temaslarında bulunmuş olsa da Mısır etkisindeki bu ülkeler bu antlaşmaya yanaşmadı. Mısır’ın tepkisine ek olarak İsrail de bu pakt girişiminden rahatsız oldu ve Türkiye’nin bölgede Arap ülkelere yaklaşacağı endişesine kapıldı. Bu olumsuz tepkilere rağmen Türkiye ve Irak arasında Bağdat’ta 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ile Irak Arasında Karşılıklı İşbirliği Antlaşması imzalandı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 622-623). Antlaşmanın birinci maddesi güvenlik ve savunma konularında işbirliğini öngörmektedir:

“Madde 1. Bağlıklı Taraflar, güvenlik ve savunmaları için B.M. Yasasının 51. Maddesine uygun biçimde işbirliği yapacaklardır. Bu işbirliğinin gerçekleşmesi için almağı kararlaştıracakları önlemler aralarında özel anlaşma konusu olabilir” (Soysal, 2000: s. 502).

Anlaşmanın üçüncü maddesi, tarafların birbirlerinin içişlerine karışmayacağını belirtmekte ve tarafların aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yollardan çözüme kavuşturmasını öngörmektedir:

“Madde 3. Bağlıklı Yüksek Taraflar birbirlerinin içişlerine herhangi bir biçimde karışmamağı yükümlenirler. Taraflar, aralarında çıkacak bütün uyuşmazlıkları B.M. Yasası gereğince barışçı yollardan çözeceklerdir” (Soysal, 2000: s. 502).

Antlaşmanın beşinci maddesinde Arap Birliği ülkelerinin pakta katılmaları için açık kapı bırakılmıştır. Ayrıca bu maddede pakta katılacak bir ülkenin paktın üyeleri tarafından tanınan bir devlet olması şartı bulunduğundan İsrail’in pakta katılma ihtimali engellenmiştir. Çünkü bu tarihlerde Irak, İsrail’i bir devlet olarak tanımamaktadır.

“Madde 5. İşbu Andlaşma Arap Birliği üyesi devletlerden herhangi birisinin ya da bölgenin güvenlik ve barışı ile aktif biçimde ilgili olan ve Taraflarca kesinlikle tanınan herhangi bir devletin katılmasına açık bulunacaktır. Katılma belgesinin ilgili Devlet tarafından Irak Dışişleri Bakanlığına sunulmasıyla katılma gerçekleşmiş sayılır. İşbu Anlaşmaya katılan herhangi bir devlet, Anlaşmaya taraf olan bir ya da daha çok devletle 1. Madde uyarınca özel anlaşmalar yapabilir...” (Soysal, 2000: s. 502).

1955 yılının nisan ayında İngiltere, eylül ayında Pakistan ve kasım ayında İran, Bağdat Paktı’na katıldı. ABD ise pakta doğrudan katılmadı ancak gözlemci üye olarak toplantılara heyet gönderdi. Çünkü en yakın müttefiki İsrail’in rahatsız olduğu pakta katılarak tepkisini çekmek istemedi. Ayrıca Mısır ve Suudi Arabistan gibi Arap Ortadoğu’sunun güçlü ülkeleriyle ilişkilerinin bozulmasını istemedi. Ek olarak ABD yönetimi, pakta katılarak Sovyetler Birliği’nin de bölgede benzer paktlar oluşturmaya neden olmak istemedi (Erhan, 2009: s. 564).

Irak’ta 14 Temmuz 1958 tarihinde kanlı bir devrim ile Kral II. Faysal ve başbakan Nuri Sait Paşa düşürüldü. 24 Mart 1959 tarihinde Irak, Bağdat Paktı’ndan çekildiğini bildirdi (Karpas, 2022: s. 209). Paktın yeni merkezi Ankara oldu ve 1959 yılında Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO) olarak ismi değiştirildi. Kolektif savunma işlevi görmesi beklenen pakt, 1979 yılında önce Pakistan’ın pakta faydalı bulunmayarak çekilmesi ve ardından İran İslam Devrimi sonrasında Humeyni yönetiminin pakta emperyalist çıkarlara hizmet eden bir pakt olarak nitelemesi ve çekilmesiyle fiilen son buldu (Soysal, 1991: s. 221).

Bağdat Paktı, her ne kadar NATO ve SEATO arasındaki boşluğu doldurarak Batı ve Ortadoğu’nun savunmasına katkı sağlamayı hedefleyerek kurulsun da bu beklentiyi karşılamaktan uzak ve gevşek bir yapıya sahip bir pakt oldu. Askeri güç açısından zayıf durumda olan İran, Pakistan ve Irak Sovyet tehdidinden ziyade ABD yardımlarını elde etmek için bu pakt içinde yer aldılar. Bağdat paktı Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu’ya nüfuz etmesini engelleyememesinin aksine Arap dünyasında Sovyet nüfuzunun artmasına neden oldu. Yani bölgede komünizmin yayılmasını önlemek için kurulan pakt, Sovyetler Birliği’nin bölgeye girmesini kolaylaştıran bir etki yarattı. Arap ülkelerinin kendisine karşı örgütlendiği endişesiyle İsrail politikalarını sertleştirdi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 626).

Bağdat Paktı’nın Türkiye açısından da olumsuz sonuçları oldu. Birincisi, 1955 yılında Endonezya’da gerçekleştirilen Bandung Konferansı’da Mısır, Üçüncü Dünya

lkelerinin nderi olarak övgüler alırken Türkiye’nin NATO’ya sıkı bir Şekilde baēlı bir ülke olarak dışlanmasına sebep oldu. İkincisi, Baēdat Paktı Türkiye’nin bölgede Osmanlı geçmişini hatırlatarak yeniden emperyalist politikalar izlemekle suçlanmasına neden oldu. Başta Mısır ve Suriye olmak üzere Ortadoēu lkeleriyle ilişkilerinin bozulmasına sebebiyet verdi. Mısır’ın 1955 yılında Sovyetler Birliēi’nden silah almasına ve Suriye’nin aynı yıl Mısır ile birleşik bir komuta için askeri bir anlaşma imzalamasına neden oldu. Yine Baēdat Paktı, bu savunma örgütünü tehdit olarak algılayan İsrail ile olan ilişkilere zarar verdi. Batı’dan alınan ekonomik yardımların artması beklenirken tam aksine 1955 yılından itibaren ABD yardımlarında azalma görüldü (Fırat ve Krkoēlu, 2009: s. 626).

Yani Baēdat Paktı, kurulma amacının aksine Ortadoēu’da sosyalizm, milliyetçilik ve radikal rejimlerin yükselişini hızlandırdı. Buna ek olarak Cemal Abdünnasır’ın Arap dünyasının lideri olarak ortaya çıkmasını hızlandırdı. İngilizlerin Ortadoēu’dan çekilmesine ve Sovyetler Birliēi’nin bölgeye girmesine zemin hazırladı (Karpas, 2022: s. 210).

Armaoēlu’na (1995: s. 189) göre Baēdat Paktı, Türkiye’nin Arap dünyasındaki mücadele ve rekabete karışmasına ve bunun neticesinde de Arap lkeleri ile ilişkilerinin bozulmasına neden olduēu için Türkiye’ye faydasından çok zararı dokunan bir girişim olarak deēerlendirilmiřtir. Benzer bir Şekilde Karpas (2022: s. 202), Baēdat Paktı’nın işlevsiz, gereksiz ve baēıt taraflara yararından çok zarar verdiēi görüşünü paylaşmaktadır. Baēdat Paktı, bölgede Batı Bloēunun çıkarlarına zarar veren ve Sovyet nüfuzunun Arap dünyasında artmasına neden olmasının yanı sıra radikal ideolojilerin de gelişimini hızlandıran bir etki yaratmıştır. Türkiye açısından da Arap dünyasında Türkiye’nin Batı’nın bir uydusu olarak algılanmasına neden olmuştur (Karpas, 2022: s. 202). Bu tezde Baēdat Paktı, evre hedefleri koruma ve geliştirme girişimi olarak ele alınmaktadır. Ancak nihayetinde Baēdat Paktı başarısız bir girişim olarak deēerlendirilen Balkan Antantı, Sadabad Paktı, Balkan Paktı’nın yanı sıra sadece başarısız bir girişim deēil, evre hedeflerine zarar veren bir girişim olarak deēerlendirilmektedir.

Baēdat Paktı, Soēuk Savaş koşulları içinde tıpkı Balkan Paktı gibi ABD’nin ve NATO’nun talep ve desteēi doērultusunda gerçekleştirilen bir girişim olması hasebiyle evre hedefleri baēlamında özgün bir girişim deēildir. NATO’ya endekslenen dış politikanın Ortadoēu boyutunu oluşturan bu girişim her ne kadar baēımlı bir dış politika girişimi olsa da realist saiklerin ön planda olduēu bir girişimdir. Aslında Soēuk Savaş’ın

birinci döneminde Türkiye'nin bütün çabası NATO üyeliği elde etmek ve NATO üyeliği elde ettikten sonra da SSCB tehdidi karşısında ABD ve NATO'nun tam desteğini kazanmaktır.

Batı dünyasına Batılı kimliğini onaylatmak için büyük bir gayret içinde olan Türkiye, Batılı kimliğini Arap Ortadoğu'suna onaylattı. Arap dünyası, Türkiye'yi '*ABD'nin Truva atı*' (Gülmez ve Dursun, 2021: s. 148), '*Batıdan da Batıcı*' (Papuççular, 2023: s. 145; Yılmaz Şahin, 2023: s. 50), '*ABD'nin bölgedeki maşası*' (Balcı, 2017: s. 153) ve '*Batı'nın gözü kapalı müttefiki*' (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 627) olarak algıladı. Böylece Pakt Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması nedeniyle sahip olduğu olumsuz imajı daha da perçinledi.

Nitekim Türkiye Cumhuriyeti, bu olumsuz imajın etsini 16 Aralık 1965 tarihinde Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs konusunda yapılan oylamada görecektir. ABD ve NATO endeksli dış politikanın sonucunda Türkiye üçüncü dünya ülkeleri tarafından dışlandı. Kıbrıs konusunda ABD'nin de desteği elde edilemeyince tek yönlü dış politikanın uluslararası platformlarda nasıl bir yalnızlığa mâl olduğu görülecektir. Çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimi olan Bağdat Paktı, tam tersi bir şekilde Türkiye'nin çevre hedeflerine zarar veren bir dış politika girişimidir.

4.1.2.1.4. İslam Konferansı Örgütü

Türkiye Cumhuriyeti'nin Soğuk Savaş koşulları içinde güvenlik referanslı olmayan ve Doğu-Batı geriliminden bağımsız çevre hedefleri girişimi Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütü'ne yönelik politikasıdır. İslam Konferansı Örgütü'ne yönelik politika aslında 1960'lı yılların ikinci yarısında ve 1970'li yıllarda muhtıranın etkisi geçtikten sonra Türkiye'nin çok boyutlu ve çok yönlü dış politik yöneliminin Ortadoğu politikalarındaki somut neticesidir. ABD ekseninde tek yönlü politika izlemenin tehlikesini fark eden İnönü ve Demirel hükümetleri, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren hem bağlantısız ülkelerle ve Arap dünyasıyla hem de SSCB ile iyi ilişkiler geliştirmeye yöneldi. Her ne kadar bu dönemde yürütülen çok yönlü dış politika arayışı Batı ekseninden bir sapma olmasa da Türkiye bu yönelimiyle BM'de Kıbrıs konusunda yaşadığı yalnızlığı gidermeye çalıştı.

Türkiye'nin 1960'lı yılların ortalarından itibaren Arap ülkeleri ile ilişkilerini normalleştirme eğilimi göstermesinin iki temel nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki Kıbrıs Sorunu konusunda 17 Aralık 1965 tarihli BM Genel Kurulu'nda

gerçekleştirilen oylamadır. Bu oylamada ABD, Arnavutluk, Pakistan, İran ve Libya Türkiye'nin lehine oy kullanırken 54 ülke çekimser kaldı ve 47 ülke Türkiye'nin aleyhine oy kullandı. Varşova Paktı ülkelerinin çekimser kaldığı oylamada Bağlantısız ülkelerin büyük bir çoğunluğu Türkiye'nin aleyhine oy kullandı. Türkiye lehine oy kullanan Arnavutluk'un Yunan karşıtlığı, ABD'nin ise Türkiye'de Amerikan karşıtlığını körüklemek istememesi göz önüne alındığında Türkiye'nin uluslararası alanda yalnız kaldığı görülmektedir (Sönmezoğlu, 1984: s. 240). Türk hükümeti, Üçüncü Dünya ülkeleriyle ve özellikle Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme yönünde bir sonuç çıkardı ve böylece Türkiye yavaş yavaş İsrail ve Batı karşısında Arap ülkelerini desteklemeye başladı (Sander, 2020: s. 233).

Türkiye'nin bu dönemde Arap ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirme politikasına yönelmesinin bir diğer temel nedeni de yukarıda ifade edildiği gibi tek yönlü dış politikanın tehlikesidir. Nitekim Johnson Mektubu Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz etkiledi ve Soğuk Savaş'ın yumuşama evresine girdiği bir dönemde Türkiye, ABD çıkarlarını kayıtsız şartsız destekleme politikasından sapma göstererek Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye yöneldi (Sander, 2020: s. 234).

1966 yılında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye'nin toplumsal, dinsel, tarihsel ve kültürel bağlarla İslam dünyasına bağlı olduğu yönünde açıklamalarda bulundu. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken de 1966 yılında Mısır ziyaretinde Başbakan Süleyman Demirel'in dostluk mesajını Cemal Abdünnasır'a iletti ve şunları ifade etti:

“Dış politikada bugünkü açık ve samimi tutumumuza devam edersek, Arap âleminde çok iyi ilişkiler kurmamız mümkündür. Bu açık ve samimi dış politikayı takip edersek, etrafımızda emin bir grup, mallarımızı satacak pazarlar ve Birleşmiş Milletler gibi müşterek toplantılarda bizi anlayabilecek dostlar buluruz” (Kösebalaban, 2014: s. 204).

Türkiye, bu dönemde BM'de Arap ülkeleriyle beraber hareket etti ve İsrail'in 1967 öncesindeki sınırlarına çekilmesine yönelik kararı destekledi. Bu dönemde Mısır ve Suriye de dâhil olmak üzere Arap ülkeleri Türkiye'nin tutumunu takdir ettiler (Kösebalaban, 2014: s. 205).

İsrail'in kurulması ve Filistin meselesi Arap dünyasında ulusal bir dava olarak görüldü. Arap-İsrail Savaşlarında Arapların mağlubiyetleri Filistin meselesinin yalnızca Arapların girişimleriyle arzu edilen sonuçlara ulaşmayacağı düşüncesini güçlendirdi.

Böylece diğer Müslüman ülkelerin de desteğinin sağlanması yolları arandı (Ateş, 2017: s. 273).

21 Ağustos 1969 tarihinde El Aksa Cami'sinin aşırı sağcı Avustralyalı Protestan bir turist tarafından ateşe verilmesi başta Arap âlemi olmak üzere dünya Müslümanları tarafından tepkiyle karşılandı ve Ürdün Kralı Hüseyin Arap ülkelerinin devlet başkanlarını bir zirvede toplamayı önerdi (Kösebalaban, 2014: s. 205). Suudi Arabistan ve Fas'ın girişimleriyle 1969 yılının eylül ayında Fas'ın başkenti Rabat'ta bir araya gelen Müslüman ülkelerin temsilcileri bir örgütlenmeye gidilmesi kararı aldılar (Ateş, 2017: s. 274).

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, konferansa davet almış olsa da Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu vurguladı ve katılmayı düşünmediğini belirterek bu noktada hükümetin yetkili olduğunu belirtti. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel ise toplantının dini değil siyasi bir toplantı olduğunu ve laikliğe aykırı olmadığını beyan etti. Türkiye, Fas'ta düzenlenen toplantıya dış işleri bakanı düzeyinde katılma kararı aldı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 792).

Zirvede İsrail ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi önerisi kabul edilmedi. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, zirvedeki konuşmasında Türkiye'nin ortak bildiriye Birleşmiş Milletler çerçevesinde kabul ettiği ve onayladığı kararlara uygunluğu nispetinde destekleyeceğini bildirdi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 792). Bununla birlikte Moritanya, Nijer, Mali, Senegal ile birlikte İran ve Türkiye İsrail ile ilişkileri kesmeyi reddeden ülkeler arasındadır (Sırım, 2019: s. 363).

Türkiye'nin konferansa katılması iç politik alanda zirvenin laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle muhalefet tarafından eleştirildi. Dış politikada ise İsrail ile diplomatik ilişkilerin kesilmesine karşı çıkan ülkeler grubunda yer alması Arap ülkeleri nezdinde Türkiye'nin Batı ülkelerinin sözcülüğünü yapmakla suçlanmasına neden oldu. Türkiye, 1970 yılında Cidde'deki ikinci toplantıya dışişleri bakanlığı genel sekreterliği düzeyinde katıldı. Türkiye, toplantının Türkiye'nin laik devlet ilkesiyle çelişmeyecek kararlarına katılacağını beyan etti (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 792).

Türkiye, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren izlediği çok boyutlu dış politika çerçevesinde Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikasının olumlu çıktılarını gördü. Bağlantısız ülkeler, 1970 yılında Zambiya'nın başkenti Lusaka'da toplandı. Bu toplantıda Makarios'un Kıbrıs konusundaki görüşleri Arap ülkeleri tarafından reddedildi ve

Kıbrıs'ta Türk toplumunun da haklarının korunması gerektiği dile getirildi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 793).

12 Mart 1971 Muhtırası Türkiye'nin Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikasına ket vurdu. Bu noktada Türkiye, 1972 yılında Cidde'de İslam Konferansı Örgütü sözleşmesini laiklik ilkesiyle bağdaşmadığı gerekçesiyle imzalamadı. Ancak Türkiye İslam Konferansı Örgütü'nün toplantılarına fiili üye olarak katılmaya devam etti.

4 Mart 1972 tarihinde Cidde'de yapılan konferans ile İslam Konferansı Örgütü sözleşmesi imzalandı. Sözleşmenin ikinci maddesinde İslam Konferansı'nın amaçları ve ilkeleri belirtilmiştir:

“Madde II. Amaç ve İlkeler

A) Amaçlar: İslam Konferansının amaçları şunlar olacaktır:

1. Üye Devletler arasında İslam dayanışmasını geliştirmek,
2. Ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel ve öbür önemli çalışma alanlarında üye devletler arasında işbirliğini güçlendirmek ve uluslararası örgütlerde, üye devletler arasında danışmalarda bulunmak,
3. Irk ayrımını, ayrım gözetmeği önlemeğe ve sömürgeciliğin her biçimini ortadan kaldırmağa çaba göstermek,
4. Adaletle dayalı bir uluslararası barış ve güvenliği desteklemek için gerekli önlemleri almak,
5. Kutsal Yerlerin korunması için gösterilecek çabalar ve Filistin halkının savunulması için gösterilen destekte uyum sağlamak ve haklarını yeniden kazanmaları ve topraklarını kurtarmaları için Filistin halkına yardım etmek,
6. Bütün Müslüman ulusların onur, bağımsızlık ve ulusal haklarını korumak amacıyla, onların savaşımalarını desteklemek,
7. Üye devletler ve öbür ülkeler arasında işbirliği ve anlayışı geliştirmeğe yararlı bir hava yaratmak,

B) İlkeler: Üye devletler yukarıdaki paragrafta yazılı amaçları gerçekleştirmek üzere, aşağıdaki ilkelerden esinlenmeği ve bunları kılavuz saymağı kararlaştırmışlar ve yükümlenmişlerdir.

1. Üye devletler arasında tam eşitlik,
2. Üye ülkelerin kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ve içişlerine karışmama hakkına saygı,
3. Her üye devletin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı,
4. Ortaya çıkabilecek herhangi bir uyuşmazlığın görüşmeler, arabulucuk, uzlaştırma ya da hakemlik gibi barışçı yollardan çözülmesi,
5. Herhangi bir üye ülkenin toprak bütünlüğü, ulusal birliği ya da siyasal bağımsızlığına karşı tehdit ya da kuvvet kullanmaktan kaçınma” (Soysal, 2000: s.752-753).

1970'li yıllarda Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkileri gelişmeye devam ederken bunun paralelinde İslam Konferansı Örgütü ile ilişkiler de gelişmiştir. Bu noktada Türkiye, 1975 yılında Cidde'deki İKÖ Dışişleri Bakanları Konferansı'na dışişleri bakanlığı genel sekreteri düzeyinde değil dışişleri bakanı düzeyinde katılım göstereceğini

bildirdi. Türkiye'nin bu adımına karşılık olarak aynı toplantıya Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş, devlet bakanı ve Kıbrıs müftüsü konferansa konuk olarak kabul edildi. Rauf Denktaş, Kıbrıs'taki Türk toplumunun problemlerini ve Türk tarafının tezlerini konferansta anlattı. Konferansın sonundaki bildiride; "Türk toplumunun; iki bölgesi, federal, bağımsız, egemen, tarafsız ve yabancı üslerden arınmış bir Kıbrıs Cumhuriyeti çerçevesinde, meşru haklarını ve İslam karakterini korumak için harcadığı çabaların anlayışla karşılandığı" belirtildi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 793).

Türkiye bu toplantıda İKÖ'nün 7. Dışişleri Bakanları Konferansı'nın İstanbul'da toplanması çağrısında bulundu ve teklifi kabul edildi. 12-15 Mayıs 1976 tarihlerinde İKÖ İstanbul'da toplandı. İstanbul'da gerçekleştirilen toplantıda dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün mesajı okundu ve dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel bir konuşma yaptı. Türkiye, Filistin sorunda Arap ülkeleriyle birlikte hareket edeceğini vurguladı. Türk heyetinin girişimiyle kültürel ve bilimsel işbirliğinin tesis edilmesi noktasında iki merkezin kurulmasına karar verildi. 1969 yılındaki ilk konferansa katılıp katılmama tereddütleri yaşayan Türkiye, Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmenin Kıbrıs konusunda uluslararası alandaki yalnızlığı görece olarak giderdiğine inanmaya başladı ve böylece İslam Konferansı Örgütü konusunun laiklikle çelişip çelişmediği tartışmaları gündem dışı kaldı. İslam Konferansı Örgütü'nün 1979 yılında Fas'ta düzenlenen Dışişleri Bakanları Konferansı'nda Kıbrıs Türkleri konuk statüsünden gözlemci statüsüne geçirildi. Ayrıca Rum tarafının ekonomik boykotu nedeniyle zarar gören Türk toplumuna yardım edilmesi çağrısında bulunuldu. 1970'li yıllarda Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütü üyeleri ile ilişkileri giderek gelişti ve bu sayede Kıbrıs konusunda İslam ülkelerinin politikaları değişti (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: s. 794).

Davutoğlu (2016: s. 249), İslam Konferansı Örgütü'nün tepkisel niteliklerle ortaya çıktığını ve geliştiğini öne sürmektedir. İKÖ, Arap ülkeleri açısından Filistin meselesi özelinde önemlidir. Pakistan Hindistan ile olan mücadelesinde, Türkiye Kıbrıs sorunda, Endonezya Doğu Timor meselesinde, Malezya Mindanao meselesinde İslam Konferansı Örgütü'nü stratejik destek unsuru olarak gördüler. Örgüt, her ne kadar İslam dünyası içindeki problemlerde sorun çözücü bir mekanizma görevi göremediyse de üyelerinin İslam dünyası dışındaki meselelerinde ortak tavır geliştirmeyi kolaylaştırıcı bir işleve sahip oldu.

Tepkisel niteliğine rağmen İslam Konferansı Örgütü, Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında etkin bir örgüt olma sürecine girdi. Bu noktada Ticari ve Ekonomik İşbirliği Daimi Komitesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel İşler Komisyonu, İslam Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi-İstanbul, Ekonomik Sosyal ve İstatistiksel Araştırma ve Eğitim Merkezi-Ankara, Ticaret Geliştirme Merkezi- Kazablanka, İslam Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü, İslam Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği-Karaçi, İslam Şehirleri ve Başşehirleri-Mekke, İslam Kalkınma Bankası gibi örgüt bünyesinde ve örgütle bağlantılı yan kuruluşlarla İslam ülkelerinde yatay iletişimi artırıcı rol oynaması sağlanmaya çalışıldı (Davutoğlu, 2016: s. 249).

Türk dış politikasında İslam Konferansı Örgütü bağlamında Arap dünyası ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle yakınlaşma politikası Soğuk Savaş dönemindeki çevre hedefleri girişimleri içinde özgün inisiyatif ile yürütülen bir girişim olarak değerlendirilebilir. Soğuk Savaş döneminde ABD ekseninde dış politika izleyen Türkiye'nin İKÖ bağlamında Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikası, ABD'nin yönlendirici etkisiyle ortaya çıkan bir politika değildir. Bu yönüyle İKÖ girişimi, blok siyaseti odaklı güvenlik arayışı çerçevesinde şekillenen NATO, Balkan Paktı ve Bağdat Paktı girişimlerinden ayrılmaktadır. Belirtmek gerekir ki Türkiye'nin İKÖ ile uyum girişimi Soğuk Savaş'ta 1947-1962 yılları arasındaki karşılıklı meydan okuma döneminde değil, Soğuk Savaş'ın 1962-1979 arasındaki yumuşama döneminde ortaya çıkmış bir politikadır. Bu yönüyle dönemin Türkiye'ye katı blok yapısının bulunduğu döneme nazaran bir esneklik kazandırdığı göz önüne alındığında İKÖ ile uyum girişimi Soğuk Savaş dönemindeki diğer girişimlere nazaran dış politika açısından daha bağımsız bir girişim olarak değerlendirilebilir.

İKÖ çerçevesinde Arap ülkeleriyle yakınlaşma yöneliminin temelde uluslararası alanda yalnızlığı giderme, bölge ülkeleriyle istikrar ve uyum arayışı içinde olma yönleri barındırdığından liberal saiklerin ana yönlendirici saik olduğu söylenebilir. Buna ek olarak ABD ve NATO eksenli tek yönlü dış politikanın uluslararası alanda Türkiye'yi yalnızlaştırdığı görülmüş ve bu nedenle Batı Bloğunun politikalarına uyum sağlarken dengeli bir şekilde Batı Bloğu dışında kalan dünya ile de ilişkilerin geliştirilmesinin önemi fark edilmiştir. Bu yönüyle Küba Füze Krizi, Johnson Mektubu, 17 Aralık 1965 tarihli BM oylaması; Türk dış politikası karar vericilerinin tek yönlü dış politikanın zararlarını görmesini kolaylaştırmıştır.

4.1.2.2. İkinci dönemdeki çevre hedeflerin tipolojisi

Uluslararası alanda İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bölünme iki kutuplu bir dünya oluşturdu ve bu noktada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin notaları neticesinde tehdit algılayan Türkiye, kendisini Batı Bloğunun başat gücü ABD'nin yanında konumlandırdı. Bunun neticesinde Truman Doktrini, Marshall Planı gibi yardımlardan yararlandı ve 1952 yılında NATO üyeliği elde ederek Batı ile yakınlaşmasını kurumsal bir zemine taşıdı. Bu tarihten sonra Soğuk Savaş dönemi boyunca 1960'lı yılların ikinci yarısı ve 1970'li yılların ikinci yarısı hariç ABD ve NATO'ya endekslenen bir dış politik anlayış hâkim oldu. Bu dönem için Türkiye'nin dış politikadaki en baskın rolü Batı ile '*müttefik*' rolüdür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'den algılanan tehditler Türk dış politikası karar verici elitleri üzerinde bir güvensizlik sendromunu tetiklediği için Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki dış politikasında temelde egemenlik hedefleri korunmaya çalışıldı. Bu egemenlik hedeflerini koruma noktasında girişilen çok taraflı antlaşmaların çevre hedeflerini koruma ve geliştirmeye dönük boyutları da bulunmaktadır. Bu nedenle bu dönemdeki çevre hedefleri girişimlerinin büyük bir çoğunluğu blok siyaseti odaklı güvenlik arayışı politikası çerçevesinde şekillenmiştir.

Soysal'a (1991: s. 223) göre İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye, gerek Kore savaşına katılarak, gerekse de NATO'ya girmeden ve girdikten sonra Ortadoğu'da ABD'nin barış ve güvenliğin bölünmezliği anlayışını benimsedi. Soysal (1991: s. 221) Türkiye'nin yaklaşımını "bugün bir başka devlete olan saldırı yarın bana olabilir, başkasına olduğu zaman dayanışmamı göstereyim ki, yarın bana da yardım etsinler" şeklinde özetlemektedir. Yani başkasına yardım ederek kendine yardım etme felsefesini dayanan çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri Türkiye'nin güvenlik öncelikli dış politikası nedeniyle realist saiklerin belirleyici olduğu politikaların içinde gelişti.

Tablo 4. 2. *Türkiye Dış Politikası'nda 1945-1990 Yılları Arasındaki Başlıca Çevre Hedefleri Girişimlerinin Biçimlendirici Saikleri*

	Ana Yönlendirici Saik	Tali Yönlendirici Saikler	
Politik Çıktılar	Realist Saiklerle Biçimlendirilen Çevre Hedefleri	Konstrüktivist Saiklerin Rolü	Liberal Saiklerin Rolü
1952 NATO Üyeliği ve NATO ekseninde dış politika	Türkiye'nin egemenlik hedefleri olan bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve ulusal güvenliğini korumak amacıyla çevredeki tehditlerden sakınmak amacıyla ittifak politikası tercih edilmiştir.	Benimsenen ulusal rol konseptinin bu dönemde Batı ile 'müttefik' bir devlet olarak inşa edilmesi de yakın çevreye yönelik politikaları ABD ve NATO ekseninde biçimlendirici bir etkiye sahiptir.	Bu girişimlerde realist saikler baskın olsa da bölgesel istikrar ve barışın sağlanması noktasında Batı ile ortak tutum geliştirilmesini kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir.
1954 Balkan Paketi	İttifak stratejileriyle gerçekleştirilen çevre hedefleri girişimleri egemenlik hedeflerine katkı sağlama öncelikli olduğu için realist saikler tarafından biçimlendirilmiştir.	Türkiye'nin bu politikaları Batılı kimliğini onaylatmanın da bir aracı konumundadır.	
1955 Bağdat Paketi			
Politik Çıktılar	Liberal Saiklerle Biçimlendirilen Çevre Hedefleri	Konstrüktivist Saiklerin Rolü	Realist Saiklerin Rolü
1969 İKÖ çerçevesinde Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikası	İKÖ çerçevesinde Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikası Kıbrıs sorunu konusundaki uluslararası diplomatik yalnızlığı giderme ve Türkiye'nin uluslararası alanda saygınlığını artırma amaçlarıyla gerçekleştirilmiştir.	Türkiye, bu dönemde etkin özerk rolü inşa etme çabası içindedir. İKÖ çerçevesinde Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikası Türkiye'nin tarihsel, kültürel, dinsel bağların bulunduğu ülkelerle ilişkilerini normalleştirme adımının bir boyutudur.	Bölge ülkeleriyle ilişkileri normalleştirme amacı taşıyan bu girişim egemenlik hedeflerine doğrudan katkı sağlayan bir çevre hedefi girişimi olmasa da dolaylı katkı sağlama potansiyeli barındırmaktadır.

Bu tezde Türkiye'nin Soğuk Soğuk dönemindeki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri konusunda 4 örnek seçilmiştir. Bunlar; NATO, Balkan Paktı, Bağdat Paktı ve İKÖ çerçevesinde Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikalarıdır.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin egemenlik hedeflerini korumayı amaçlayan ittifak politikaları olan NATO, Balkan Paktı ve Bağdat Paktı politikaları aynı zamanda çevre hedeflerini korumayı da içermektedir. NATO üyeliği hem ittifak dışındaki tehdit olan SSCB için bir caydırıcı etki yapmış hem de ittifak içinde yer alan Yunanistan ile sorunların dondurulmasında etkili olmuştur.

Balkan Paktı ise uluslararası politikada koşulların değişmesi neticesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bağdat Paktı ise Ortadoğu bölgesinde Sovyet nüfuzunu engellemeye yönelik bir politika olarak ortaya çıksa da tam tersi sonuçlar doğurmuş ve bölge ülkeleri ile SSCB arasındaki ilişkileri geliştiren bir etki yaratmıştır. Ayrıca bölge ülkeleri nazarında Türkiye'nin imajını zedelemiştir.

Türkiye'nin birinci dönemi ele alındığında Türkiye, Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmak istedi ancak bu dönemde bölge ülkeleri ya İngiliz ve Fransız mandasında ya da büyük oranda İngiltere'nin etki alanı içindeydi. İkinci Dünya Savaşı sonrası ise hem küresel boyutta hem de Ortadoğu'da dengeler değişti. Bu dönemde dünya Batı Bloğu ve Doğu Bloğu temelinde ayrıldı ve Türkiye SSCB'den algıladığı tehditler doğrultusunda Batı güvenlik şemsiyesi altına girme politikası izledi. Ortadoğu'da ise Arap ülkeleri bağımsız ülkeler olarak uluslararası politika sahnesine çıkarken İsrail devleti kuruldu. Türkiye'nin Batı Bloğu içinde bir ülke olarak İsrail'i tanınması bölge ülkeleri ile ilişkilerini olumsuz etkiledi (Yılmaz Şahin, 2023: s. 49-50). Bu dönemde Bağdat Paktı girişimi de bölgedeki Arap ülkelerinin nazarında İsrail'in güvenliği kapsamında bir pakt olarak görüldü ve emperyalist çıkarlar olarak yorumlandı. Türkiye de bu kapsamda Batı'nın bölgedeki müttefiki olarak görüldü. Bu yönüyle Bağdat Paktı girişimi sadece başarısız bir girişim olmanın ötesinde Türkiye'nin çevre hedeflerine zarar veren bir girişim olmuştur.

1960'lı yıllarda ABD-Türkiye ilişkilerinde yaşanan olumsuz gelişmeler neticesinde 1960'lı yılların ikinci yarısında blok siyaseti odaklı ABD ve NATO'ya endeksli politikadan görece olarak bir sapma görülmektedir. Bu dönemde Türkiye, Kıbrıs konusundaki uluslararası yalnızlığı gidermeyi amaçladı ve bölge ülkeleri ile ilişkilerini normalleştirmeye yöneldi. Bu çerçevede İslam Konferansı Örgütü aracılığıyla Kıbrıs

konusunda uluslararası alandaki diplomatik yalnızlık giderilmeye çalışıldı. Bu dönemde genelde güvenlik referanslı olarak realist saiklerle şekillenen çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri göz önüne alındığında İKÖ çerçevesinde Arap ülkeleriyle ilişkileri normalleştirme yönelimi liberal saiklerin baskın olduğu bir girişimdir. Ayrıca İKÖ çerçevesinde Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikası Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin çevre hedefleri koruma ve geliştirme bağlamında blok siyasetinden bağımsız, özgün inisiyatif kullanarak gerçekleştirdiği girişimlerden biridir. İKÖ çerçevesinde İslam ülkeleri ile yakınlaşma politikasının ekonomik, kültürel, teknik alanlarda etkileşimi ve işbirliğini geliştirme boyutları bulunsun da ne ölçüde başarılı olduğu tartışmalıdır. Ancak uluslararası alanda diplomatik yalnızlığı giderme noktasında Türkiye'nin çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri açısından başarılı bir politikadır.

4.1.3. Türk dış politikasında üçüncü dönem (1990-2023)

1980'li yıllarda Doğu Bloğu ülkeleri ekonomik krizlerle boğuşuyorken Sovyetler Birliği liderliğine 1985 yılında Mihail Gorbaçov'un gelmesinden sonra SSCB içerisindeki iç gelişmeler Doğu Bloğunun sonunu getirdi. Gorbaçov, 1987 yılında '*açıklık*'(*glasnost*) ve 1988 yılında da '*yeniden yapılanma*'(*perestroika*) reformlarına yöneldi. Sovyetler Birliği'nin iç yapısında ve dış politikasında ortaya çıkan gelişmeler ve ekonomik krizler Gorbaçov'a karşı muhalefeti güçlendirdi (Uçarol, 2015: s. 1106-1107). Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Başkanı Boris Yeltsin, 10 Mart 1991 tarihinde Gorbaçov'un istifa etmesini istedi. 1991 yılında Sovyetler Birliği içindeki ülkelerin birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeleri neticesinde SSCB dağılma noktasına geldi. 25 Aralık 1991 tarihinde Gorbaçov, Soğuk Savaş döneminin geride kaldığını belirten bir televizyon konuşması yaptı ve 26 Aralık 1991 tarihinde Sovyetler Birliği Parlamentosu SSCB'nin sona erdiğini resmen onayladı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber 15 bağımsız devlet ortaya çıktı (Uçarol, 2015: s. 1111-1112).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte 1990'larda ekonomik, askeri ve siyasi güce küresel anlamda sahip olan tek süper gücün ABD olduğu bir dönem yaşandı. Bununla birlikte Avrupa Birliği ve Japonya bölgesel eksenler olarak ortaya çıktı (Best vd., 2015: s. 516). Soğuk Savaş döneminde dış tehdit algısı bloklar içindeki ayrışmaları baskılayarak içsel bütünlüğün sağlanmasına yardımcı oldu. Ancak Soğuk Savaş koşullarının ortadan kalkması blokların içindeki devletlerin arasında etnik ve bölgesel çatışmaların ortaya çıkmasına neden oldu (Heywood, 2011: s. 219). Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla

beraber komünizm tehdidinin ortadan kalkması ile Soğuk Savaş sona erse de bu yeni dönemde yeni çatışma ve istikrarsızlık konuları ortaya çıktı (Davutoğlu, 2016: s. 76).

Doğu Bloğunun dağılmasıyla birlikte yeni bir Avrasya haritası oluştu. Balkanlarda Yugoslavya'nın dağılmasının akabinde bölge uzun yıllar sürecektir olan istikrarsızlığa gömüldü. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber güney Kafkasya bölgesinde bölge içi çatışmalar yaşandı ancak daha sonra Rusya toparlandı ve bölgede yeniden nüfuzunu göstermeye başladı. Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan Türk devletleri kendi aralarında bölgesel işbirliğini geliştirme noktasında adımlar attı. Ortadoğu'da ise ABD hem Irak'ı hem de İran'ı sınırlandırma politikasına yöneldi (Oran, 2008: s. 211-213).

Soğuk Savaş koşullarının ortadan kalmasıyla birlikte uluslararası alanda yaşanan bu gelişmeler Türk dış politikası üzerinde de etkili oldu. Soğuk Savaş döneminde Türkiye, Batı Bloğu içinde kendisinden beklenen ittifak rolünü oynayarak uluslararası politikadaki konumunu muhafaza etmeye çalıştı. İki kutuplu sistemde Türkiye, yeni açılımlar peşinde koşmaktan ziyade Batı Bloğu ile ittifak ilişkileri çerçevesinde dış politika izledi. 1960'lı ve 1970'li yıllarda çok boyutlu dış politika girişimleri gerçekleştirse de uluslararası sistemin koşulları tamamen bağımsız bir dış politika izlenmesini mümkün kılmadı (Uslu, 2006: s. 9).

Bir ülkenin jeopolitik konumu dış politikası üzerinde belirleyicidir. Her ne kadar küreselleşme coğrafyanın sınırlayıcı etkisini azaltmışsa da coğrafi koşullar bir devletin güvenlik algılamasını ve dış politika yönelimini etkilemektedir. Türkiye'nin yer aldığı coğrafyadaki heterojen yapı, coğrafi konum tanımlamasını zorlaştırmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası alanda yeniden konumlanmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti, bu yeni dönemde yeni istikrarsızlık sorunları yaşayan Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'nun tam ortasında yer almaktadır. Bu yeni dönemde 1991 Körfez Krizi, Kardağ Krizi, Suriye ile PKK Krizi, İkinci Körfez Savaşı, AB ile adaylık sürecinde yaşanan krizler bunlara örnek verilebilir. 1990'lı yıllar ve 2000'li yıllar bu krizler çerçevesinde Türk dış politikasına ve güvenlik stratejilerine yön verdi (Özdemir, 2012: s. 68).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Soğuk Savaş dönemi dış politikası özgün ve bağımsız bir dış politika olmamakla eleştirilmektedir. Genel olarak Türkiye'nin Doğu ile ilişkileri, Batı ile ilişkilerin bir uzantısı olarak yorumlanmaktadır. Örneğin Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine yönelik politikası genel olarak Batı bloğu ile ilişkileri çerçevesinde şekillenmiş ve Batının çıkar algılamaları doğrultusunda bir tavır sergilenmiştir. 1990'lı yıllardan

itibaren ise Soğuk Savaş koşullarının dayattığı dış politika uygulamaları ortadan kalkınca yeni jeopolitik konum çerçevesinde yeni dış politika arayışlarının ortaya çıktığı söylenebilir (Özdemir, 2012: s. 69).

Soğuk Savaş sonrası dünyada ortaya çıkan ve Batılı ülkeleri tehdit eden problemlerin çoğu Türkiye'nin yakın çevresinde ortaya çıktı. Bu dönemde yakın çevrede ortaya çıkan etnik ve dini kökenli çatışmalar Türkiye'nin önemini artırdı (Uslu, 2006: s. 10). Bu dönemin dış politika karar vericileri de Soğuk Savaş dönemindeki belirlenmiş rolden ziyade aktif bir dış politika izlenebileceğini düşündüler. Bu yeni süreçte Türkiye; kültür, dil, din ve tarihsel bağları olan bölgelerde aktif bir dış politika izlemeye yöneldi (Uslu, 2006: s. 11).

Türkiye Cumhuriyeti Soğuk Savaş koşullarının ortadan kalkmasıyla birlikte ikili ve çok taraflı etkin girişimlerde bulunmaya başladı. Bu kapsamda bağımsızlığını kazanan devletlerle ikili ilişkilerini geliştirme yoluna gitti. Avrupa Birliği'nin 1997 yılındaki Lüksemburg Zirvesi'nde aday ülkeler arasında yer almaması sonrasında da Türkiye, Afrika ve Latin Amerika ülkelerine yönelik özel açılımlar planlamaya yöneldi (Bağcı ve Demirel, 2023: s. 505).

Soğuk Savaş sonrası süreçte Türkiye, Balkanlar'da, Orta Asya'da ve Kafkasya'da arabulucu, uzlaştırıcı ve çok taraflılığı öne çıkaran politikalar izlemişse de bu bölgelere yönelik politikaları Batı ile ilişkilerinin önüne geçmedi. Türkiye Ortadoğu'da ise bilhassa Kuzey Irak ve Suriye'ye karşı daha atak politikalara yöneldi (Kaya, 2005: s. 215).

Sovyetler Birliği'nin dağıldığı süreçte Turgut Özal, Türk dış politikasına *yeni-Osmanlıcı* bir karakter kazandırmaya çalıştı ve bu noktada Türkiye'nin yakın çevrede Müslüman nüfus ile aynı tarihsel mirası taşıdığına inandı (Kösebalaban, 2014: s. 239). Ancak bu politik yönelim Batıcılık ilkesinin terkedilmesi anlamı taşımamaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde temkinli politika izleyen Özal, Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik aktif bir politika izlemeyerek bunun Moskova'nın iç meselesi olduğunu belirtti. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kesin gözüyle bakıldığı ve ülkelerin bağımsız devletler olarak ortaya çıktığı 1991 yılından itibaren Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştirmeye yöneldi. 21. Yüzyılın '*Türk yüzyılı*' olacağını beyan eden Özal, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye açısından tarihi bir fırsatın doğduğunu ve bunun kaçırılmaması gerektiğini vurguladı (Balcı, 2017: s. 228-229;).

Soğuk Savaş'ın akabinde Türkiye kendi bölgesinde aktif bir dış politika izlemek istediği için izolasyonizm ve kolektif güvenlik gibi geleneksel politikaların ötesine

geçmek istedi. Dış politika karar vericileri, Batı ile bağları güçlendirirken Doğu ile bağları geliştirme yönünde politikalar izleyerek Türkiye'yi bir Avrasya ülkesi olarak konumlandırmak istedi (Kaya, 2005: s. 221). Türkiye'nin bu yeni dönemde aktif bir politika izlemesi gerektiğini düşünen Özal, Türkiye'nin geleneksel politikası olan Batıcılığın muhafaza edilerek Doğulu ülkelerle iyi ilişkiler geliştirilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Turgut Özal şöyle demiştir:

“Türkiye hem Doğu, hem de Batı için vazgeçilmez ülke olmalı. Bu da ancak, hareketli, aktif, dürüst dış politika uygulamakla mümkündür. İstikametini her an değiştirmeyen, hedefleri iyi tespit edilmiş, her an zigzag yapmayan bir politika... Öfkelere, komplekslere, saplantılara dayalı, zigzaglar içindeki bir politika olmamalı bu... Ben bu çerçevedeki bir aktif politikayı her zaman doğru buluyorum...” (Barlas, 2000: s. 129).

Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin güvenlik kaygıları terörizm, irtica, bölgesel çatışmalar ve kitle imha silahlarının yayılması gibi tehditlerdir. Türkiye bu tehditlerle mücadelede bölgesel barış ve istikrara katkıda bulunmak, bölgesel bir güç olmak, bölgede denge unsuru oluşturmak ve bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler ve işbirliğini geliştirmek gibi hedefler benimsedi (Kaya, 2005: s. 215-216).

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ve Türkiye arasındaki geçmiş sorunlar aynı şekilde devam etti. Bu sorunlar arasında ekonomik ve askeri yardımlar konusu, Kıbrıs meselesi, Ermeni karar tasarısı meselesi sayılabilir. Kuzey Irak'taki gelişmeler ve ABD yönetiminin Kürt meselesine yaklaşımı da iki ülke arasındaki sorun alanlarındandır. Yine de Soğuk Savaş sonrası dönemde 1990'lı yıllarda Türk-Amerikan ittifakı yakın bir biçimde sürdü. Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye ve ABD ilişkilerinde Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya'da yeni işbirliği alanları ortaya çıktı. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye, yakın çevreye yönelik aktif dış politikasını ABD'ye rağmen değil ABD işbirliği ile yürüttü (Uzgel, 2008: s. 243-244).

Soğuk Savaş sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'ya yönelik politika öncelikleri arasında İsrail'in güvenliği, petrol kaynaklarının kontrolü ve dünya pazarına ulaştırılması, fundamentalist İslamcılığın sınırlandırılması, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, Irak ve İran'ın çevrelenmesi bulunmaktadır (Uzgel, 2008: s. 254).

2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'in Irak'ın bir vilayeti olduğunu öne sürerek Kuveyt'i işgal eden Saddam Hüseyin yönetimi, BM Güvenlik Konseyinin Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi kararına uymadı. Bunun üzerine ABD liderliğinde müttefik kuvvetler Irak'ı Kuveyt'ten çıkardı (Turan, 2016: 189).

Bu dönemde dış politika kararları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a göre Türkiye bölgede aktif bir dış politika izlemeli ve ABD için stratejik önemde bir ülke olduğunu kanıtlamalıdır. Askeri ve siyasi elitler Irak'a müdahaleyi riskli bir politika olarak değerlendirirken Turgut Özal, Irak'ın Kuveyt'i işgalini Türkiye'nin yeni dönemde de jeostratejik önemini kanıtlamanın bir yolu olarak değerlendirdi (Sayarı, 2000: s. 171). Özal'a göre Türkiye bu oynadığı rol ile ABD'den ekonomik yardımlar almaya devam edecek ve Ortadoğu'nun yeniden yapılanmasında önemli aktörlerden biri konumuna gelecektir. Bu kapsamda Türkiye, BM'nin Irak'a yönelik ambargo kararına uydu. Ayrıca Türkiye'deki üslerin hava harekâtı için kullandırılması ve Irak'ın Kuveyt cephesindeki askerlerinin bir kısmını çekmek amacıyla Türkiye'nin Irak sınırına askeri birlikler kaydırması gibi ABD'nin Türkiye'den istekleri yerine getirildi. Ancak ABD'nin Türkiye'den istekleri arasında olan müttefik kuvvetlere birlik gönderilmesi Turgut Özal'ın ısrarına rağmen Türk Silahlı Kuvvetleri'nin karşı çıkmasıyla gerçekleştirilemedi (Uzgel, 2008: s. 254-255).

Körfez Savaşı'nın Türkiye üzerinde önemli sonuçları oldu. İlk olarak Türkiye, ABD'den ve Körfez ülkelerinden ekonomik yardımlar alsa da Irak'a uygulanan ambargo nedeniyle büyük ekonomik zarara uğradı (Uzgel, 2008: s. 257-258). İkincisi, İran-Irak Savaşı sonrası Saddam yönetimindeki Irak güçlenerek Türkiye'yi bölgede rahatsız eden bir güç haline gelirken bu savaş sonrasında bölgesel bir rakip olmaktan çıktı (Balcı, 2017: s. 223). Üçüncüsü, savaş sonrasında Irak'ta güç boşluğunun doğması PKK terör örgütüne bir alan açtı. Terör örgütü Irak'ın kuzeyini bir üs olarak kullanmaya başladı (Turan, 2016: s. 196). Dördüncüsü, Güneydoğu Anadolu bölgesinde sınır ticaretinin azalması ile işsizliğin yükselmesi ve Kuzey Irak'ta PKK terör örgütünün etkinliğini artırması PKK'nın işine geldi ve Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde etkisini artırması açısından sosyal bir zemin yarattı (Balcı, 2017: s. 224).

ABD'nin Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra uluslararası alanda kendisiyle uyuşmayan devletleri haydut devletler olarak ilan etmesinin ve bu ülkeleri baskı altına almasının bir sonucu olan *çifte çevreleme (dual containment)* politikası, Irak ve İran'ın tecrit edilme, çevreleme ve baskı altına alınma politikasıdır (Uzgel, 2008: s. 269).

Türkiye Cumhuriyeti, ABD'nin Ortadoğu'daki çifte çevreleme politikasında önemli bir ülkedir. Bu noktada Türkiye çifte çevreleme politikasından ekonomik açıdan zarar görse de ABD politikalarına uyum sağlamak zorunda kaldı (Uzgel, 2008: s. 270). Bunun sonucunda Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya'da kendisine rakip olarak beliren

İran'ın çevrelenmesi Türkiye'nin bu bölgelerde rekabet imkânını artırdı. Nitekim İran'ın İslami fundamentalizmi dış politik bir araç haline getirmesi Türkiye ile sorunlarının temelini oluşturmaktadır. Diğer yandan Irak ile ilişkiler kötüleşti ve Türkiye, Irak füzelerini tehdit olarak algıladığı için ABD'den Patriot füzelerini temin etti. Bu dönemde ABD politikalarına bağlı olması komşularıyla ilişkilerini istediği şekilde geliştirmesini engelledi (Uzgel, 2008: s. 272-273).

Uluslararası alanda 1990'lı yıllarda yaşanan istikrarsızlığa paralel olarak Türkiye iç siyasetinde de Özal'ın ölümünden sonra istikrarsız bir dönem yaşandı. Özal döneminin akabinde Türkiye Cumhuriyeti üst üste ekonomik krizlerle boğuşurken siyaset alanında da çalkantılı koalisyonların kurulduğu bir kaos görünümü hakimdir (Oran, 2008: s. 219). Milli Güvenlik Kurulu tarafından bölücülük ve irtica en önemli tehdit olarak değerlendirilirken 1990'lı yıllarda İslamcılığın ve Türk milliyetçiliğinin güçlendiği bir dönem yaşandı. Ayrıca bu dönemde faili meçhul cinayetler ve mafya, Türkiye'nin politik gündemine damga vuran bir sorun olarak ön plana çıkmaktadır (Oran, 2008: s. 220-222). Özal sonrası dönemde iç tehdit algılamaları ulusal güvenlik politikasının üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bölücü terör örgütleri ve siyasal İslam'ın yükselişe geçmesinin oluşturduğu kaygılar, iç güvenlik tehditlerinin ön plana çıkmasını sağladı ve dış politikayı etkiledi (Kaya, 2005: s. 233).

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde yeni cumhuriyetin almış olduğu bazı sorunlu miraslar bulunmaktadır. Bunlardan biri komşu ülkelerle ve yabancı devletlerle ilgili acı hatıralar ve o ülkeler ya da halkları hakkında Türk toplumundaki algılamalardır. Bu sorunlu miras da Türkiye'de sürekli bir şüphecilik ve bir güvenlik sendromu oluşturmaktadır (Aydın, 2003: s. 165). 1990'lı yıllarda Türkiye'nin tehdit algılaması önemli oranda değişti. Bu dönemde iç tehditlerin ağırlığı giderek artarken dış tehditler Türkiye'nin güney komşuları ve ülkenin batısındaki Yunanistan oldu (Kaya, 2005: s. 222).

Özal'ın ölümünden sonraki süreçte yakın komşuların yeniden tehdit kategorisi içine alınması ile Özal'ın yeni-Osmanlıcılık politikası rafa kaldırılırken iç ve dış tehditlere odaklı güvenlik refleksleri yeniden harekete geçti. Sevr Sendromu olarak ifade edilen parçalanma korkusu, dönemin dış politikasına etki etmiştir. Bu korkuyu Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ Milliyet gazetesinde 2-4 Aralık 1994 tarihindeki yazısında '*İki Buçuk Savaş Stratejisi*' ile somutlaştırdı. Elekdağ, Türkiye'nin Suriye ve Yunanistan tarafından dışarıdan, PKK terör örgütü tarafından içeriden tehdit edildiği ve buna yönelik

bir güvenlik politikası geliştirmesi gerektiğini ifade etti (Uzgel, 2008: s. 236). Bu dönemde yeniden güvenlik vurgusuna dönüş dış politikayı biçimlendiren en önemli unsur haline geldi. PKK terörü de Türkiye'nin hem dış politikasının hem de güvenlik politikasının temel odağını oluşturmaya başladı. Bu dönemdeki koalisyon hükümetlerinin politika üretmekteki yetersizliği nedeniyle oluşan güç boşluğunu da ordu doldurdu ve TSK dış politika alanında etkin olabildi (Papuççular, 2023: s. 297).

1993 yılında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümünden 1997 yılında İsmail Cem dış işleri bakanı olana kadar güvenlik paranoyasının hissedildiği dönemlerde sık aralıklarla hükümetler değişti ve çok sayıda dışişleri bakanı değişti. Siyasal istikrarsızlık döneminde vizyoner aktif bir dış politika takip edilemedi.

Irak ve Suriye'nin PKK terör örgütüne destek verdiğine inanan Türkiye'de, Özal sonrası dönemde Irak ve Suriye politikaları başta olmak üzere Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında ordunun doğrudan belirleyici olduğu bir dönem yaşandı. Bu noktada Kuzey Irak'ta askeri operasyonlar ve Suriye sınırına askeri birliklerin sevk edilmesi ikili ilişkileri daha da gerginleştirdi. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin bu iki ülke ile ilişkilerini PKK terör örgütüyle mücadele unsuru şekillendirdi (Balcı, 2017: s. 245-246).

Suriye ile ilişkileri terör meselesi nedeniyle kötü olan Türkiye, bölgede İsrail ile yakınlaşmaya yöneldi. Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeni ve Rum lobileri karşısında Yahudi lobisinin desteğini isteyen Türkiye, Özal döneminde İsrail ile ticari ve diplomatik ilişkilerini geliştirmek istedi (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2008: s. 568-569). Türkiye'nin Suriye'den duyduğu rahatsızlık 1990'lı yılların ikinci yarısında daha da artmaya başlayınca Türkiye-İsrail yakınlaşması ivme kazandı (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2008: s. 571).

1990'lı yıllarda Türk-Yunan ilişkileri de gerilimli bir şekilde seyretti. Bu dönemde Kıbrıs sorunu, Ege Denizi'ndeki anlaşmazlıklar ve Yunanistan'ın PKK'ya destek verdiği iddiaları Türk-Yunan ilişkilerinin düşmanlık temelinde seyretmesinin temel nedenleri arasındadır (Balcı, 2017: s. 242).

1993 yılında Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi 'Ortak Savunma Doktrini' adıyla bir askeri doktrin benimsedi ve Kıbrıs, Yunanistan'ın savunma alanına dâhil edildi. Ayrıca söz konusu doktrin iki ülke hükümetlerinin uluslararası alanda birlikte hareket etmesini öngörmektedir. Bu askeri doktrin Türkiye tarafından tepkiyle karşılanırken bazı Yunanistan milletvekillerinin Türkiye'deki bölücü yaklaşımları destekleyen beyanları Türk karar vericileri tarafından kaygı verici olarak tanımlandı ve

Yunanistan'ın Ankara büyükelçisi Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı'na çağrılarak uyarıldı (Fırat, 2008: s. 459).

1999 yılından itibaren Türkiye'nin tehdit algılaması azaldı ve Avrupalılaşıma iç ve dış politikanın en önemli unsuru haline gelmeye başladı. Yunanistan tarafında ise Costas Smitis hükümeti, 1996 yılından itibaren Türkiye ile sorunlu alanları, dışlayıcı bir zeminde yürütme politikası izlemek istemedi. Ayrıca Avrupa Birliği'nin 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü verildi. Bu dönemde Yunanistan Dışışleri Bakanı Yorgo Papandreu ve Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanı İsmail Cem'in yapıcı tutumları ilişkilerin normalleşmesine katkı sağladı. Öyle ki bu dönemde Yunanistan, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği noktasında destekçi ülkelerden biri haline geldi. İki ülke arasındaki sorunlardan biri olan Ege Denizi anlaşmazlıkları AB düzleminde ele alınmaya başlanırken iki ülke arasında ticaret, turizm, kültür, eğitim ve terörle mücadele konularında yakın işbirliği geliştirilmesi fikri güç kazandı (Balcı, 2017: s. 269-270).

1990'lı yıllarda Ortadoğu'daki İslam ülkeleri ile uzaklaşan ve İsrail ile yakın ilişkiler geliştiren Türkiye, 1999 sonrası süreçte bölge ülkeleriyle ve komşularıyla işbirliğini geliştirmeye yöneldi. Avrupalılaşıma politikasının bir uzantısı olarak ekonomik öncelikler, güvenlik algılamalarının yerini almaya başlamıştır. Yunanistan ile ilişkilerin düzelmeye başladığı bu dönemde PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve Refah Partisi'nin kapatılmasıyla terör ve irtica tehditlerinin ikinci plana düşmesi Türkiye'nin tehdit ve güvenlik odaklı dış politikasının değişmesinin nedenleri arasındadır (Balcı, 2017: s. 275-276). Ancak vurgulanmalıdır ki bu dönemde irtica tehdidi olarak görülen İslamcılar, iktidar deneyimi yaşadıklarında Türk dış politikasında radikal bir değişiklik görülmedi (Uslu, 2006: s.50-51). Refah Partisi'nin iktidar deneyiminin kısa süreli olması ve Türkiye'de siyaset kurumu üzerinde TSK'nın etkin olması bunun nedenleri arasındadır. Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi, 1995 yılındaki genel seçimlerden birinci parti olarak çıktı ve 1996 Haziranında Doğru Yol Partisi ile kurduğu koalisyon ile iktidara geldi ve 1997 Haziranına kadar iktidarda kaldı.

Bu süreçte İsrail ile iyi ilişkilerin sürdürüldüğü ve İncirlik üssüne yerleştirilmiş müttefik kuvvetlerin süresinin uzatıldığı görülmektedir. Bu noktada Refah Partisi'nin de küresel güçlerle ve ABD ile onaylanmış statüko çerçevesinde ilişkilerini sürdürdüğü söylenebilir (Uslu, 2006: s.50-51).

Güvenlik ve tehdit algılamaları doğrultusunda inşa edilen dış politika 1999 yılından itibaren AB'ye adaylık süreci ve Avrupalılık üzerinden şekillendirildi. AB, Türkiye'nin

barış, refah, istikrar ve demokratikleşmeye odaklanmasını ve diğer ülkelerle ilişkilerinde uluslararası hukuka bağlı bir şekilde sorunlu konuların çözümü noktasında her türlü gayreti göstermesini talep etti. Bu dönemde temel öncelik komşularla iyi ilişkiler geliştirilmesidir. Bu kapsamda dış politikada yakın komşular ile yaşanan politik sorunların çözülmesine odaklanıldı.

Bu dönemde dışişleri bakanlığı görevini yürüten İsmail Cem, dış politikada Türkiye'nin tarihsel ve kültürel bağlarından faydalanılmadığını ancak bunların çok önemli güç unsurları olduğunu ileri sürdü. Bu noktada tarihsel bağlar bulunan ülkelerle inşa edilecek iyi ilişkiler Batı ile ilişkilere zarar vermeden geliştirildiğinde Ortadoğu, Kuzey Afrika, Doğu ülkeleri ve Afrika ülkeleri Türkiye'ye çok geniş bir alan açabilir (Uslu, 2006: s.37-38).

“Geleceğe yönelik vizyonumuzu yönlendiren iki ana hedef bulunmaktadır. İlk hedef Türkiye'yi Avrupa entegrasyon sürecinin ayrılmaz bir parçası haline getirmektir. Tarihsel, coğrafi ve ekonomik olarak Türkiye zaten bir Avrupa ülkesidir. Bu nedenle Avrupa Birliği'ne en kısa zamanda tam üye olması son derece doğaldır. Helsinki Zirvesi'nden bu yana Avrupa Birliği ile ilişkilerimizde kaydettiğimiz önemli ilerleme ve Laeken'deki son zirvenin sonuçları bu konuda bize daha fazla iyimserlik vermektedir...”

Aynı derecede önemli olan ikinci hedefimiz ise Türkiye'yi Avrasya dediğimiz geniş coğrafyanın merkezinde yer alan önemli ve müreffeh bir ülkeye dönüştürmektir. Türkiye hâlihazırda Avrasya'nın en çeşitlendirilmiş sanayi tabanına sahip, en iyi eğitilmiş ve donanımlı ordusuna sahip ve Balkanlar ile Orta Asya arasındaki birkaç köklü demokrasiden biri. Türkiye'nin başlattığı ve farklı bölgeleri kapsayan siyasi, ekonomik ve güvenlik girişimleri de bu hedefe ulaşılmasında etkili olacaktır. Etrafında sürekli büyüyen bir istikrar ve refah alanı yaratabilen çok daha güçlü bir Türkiye kesinlikle herkesin yararına. Bu iki hedef hiç de birbiriyle çelişkili değildir; hatta birbirlerini tamamlamakta ve güçlendirmektedir. Bunlar aynı zamanda Türkiye'nin tarihi ve kültürel varlıklarını kalkınmasının bir eksenini olarak kullanarak ulaşabileceği gerçekçi hedeflerdir...” (Cem, 2002: s.4)

İsmail Cem'e göre Türkiye, terör örgütleri ile ilgili endişelerinin uluslararası toplum tarafından anlaşılmasını sağlamaya, bölgesel işbirliği ve ittifaklara dâhil olmaya, İsrail ile iyi ilişkiler yürütürken Arap ülkeleri ile de yakınlaşmanın bir yolunu bulmaya çalışmalıdır. Ayrıca bağımsızlığını kazanan Türk devletleriyle daha kapsamlı ilişkiler yürütmeli, Afrika ülkeleriyle dostluk ilişkilerini kurmalıdır (Uslu, 2006: s.53-54). İsmail Cem, Türkiye'nin bölgesel istikrar ve barış için elinden gelen gayreti gösteren bir ülke olduğunu şu ifadelerle ortaya koymuştur.

“Türkiye Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya'dan oluşan üçgende barış, güvenlik ve istikrarın korunmasına yardımcı olmak için elinden geleni yapmaktadır. Bosna-Hersek ve

Makedonya'dan Gürcistan'a kadar uzanan bir dizi bölgede diplomatik girişimler, askerler ve gözlemciler aracılığıyla çatışmaların önlenmesi ve çözümüne yönelik çabaları güçlü bir şekilde destekliyoruz. Balkanlar için Çok Uluslu Barışı Koruma Gücü ve Karadeniz için Deniz Görev Gücü oluşturulması gibi Türkiye'nin öncülük ettiği girişimler hâlihazırda hayata geçirilmiştir. Güney Kafkasya'daki çözülmemiş çatışmaları yakından izliyoruz ve bölge için bir İstikrar Paketi önerdik. Orta Doğu Barış Sürecine de kolaylaştırıcı olarak önemli katkılarda bulunduk" (Cem, 2002: s. 3).

21. yüzyılın başında uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler ve Türkiye'deki ekonomik kriz sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi Türkiye'nin hem iç hem dış politikasında önemli etkiler yarattı.

1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın sona ermesinin bir neticesi olarak Batı sisteminin rakipsiz kaldığı ve ABD'nin tek kutuplu anı olarak nitelendirilen bir dönem yaşandı. Bu dönemde ABD açısından Batı sisteminin "öteki"si İslami fundamentalizm olarak belirlendi (Oran, 2017: s. 14). 1979 İran İslam Devrimi ile ortaya çıkan ve Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu'da güçlenen radikal dini anlayış Batı'nın İslam ülkelerini sömürdüğüne ve yozlaştırdığına yönelik düşüncelerle kendi "öteki"sini Batı sistemi ve ABD olarak kurguluyordu (Hook ve Spanier, 2009: s. 269-270). 21.yüzyılın hemen başında 11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki Dünya Ticaret Merkezi ve Washington'daki Pentagon binası Usame Bin Ladin liderliğindeki El-Kaide terör örgütü tarafından hedef alındı. El-Kaide lideri Taliban kontrolündeki Afganistan'da barınmaktaydı. Saldırıların akabinde ABD önderliğinde Taliban'ı ve El-Kaide'yi yok etmek için kararlı bir savaş başlatıldı. NATO, tarihinde ilk kez ittifak sözleşmesinin 5. Maddesini işletti ve ABD'ye destek verildi (Best vd., 2015: s. 561).

11 Eylül 2001'deki saldırıların akabinde ulusal ve uluslararası güvenlik yaklaşımını değiştiren ABD, muhtemel güvenlik tehditlerini bertaraf etmek için 'önleyici müdahale' doktrinini ilan etti. Bu dönemde George Walker Bush, Kuzey Kore, Irak ve İran'ı dünya barışını tehdit eden şer eksen olarak tanımladı. ABD yönetimi, El-Kaide'ye destek verdiği ve kitle imha silahlarına sahip olduğu gerekçesiyle Irak'a askeri müdahaleyi BM Güvenlik Konseyi'nde kabul ettirmeye çalıştı. Rusya ve Fransa'nın vetosu sonucunda bu girişimden sonuç alamayan ABD, gönüllüler koalisyonu ile 20 Mart 2003 tarihinde 'Irak'a Özgürlük Operasyonu' başlattı. Kısa süre içinde Saddam rejimini deviren ABD'nin bu dönemdeki uygulamaları nedeniyle dünyadaki imajı zarar gördü (Erşen, 2017: s. 68-69).

Afganistan ve Irak savaşları ABD ekonomisine büyük bir yük getirirken dünya genelinde Amerikan karşıtlığının güçlenmesine neden oldu. ABD'nin müttefikleri de dâhil olmak üzere bir grup ülke, ABD hegemonyası karşısında diplomatik koalisyonlar oluşturmaya çalıştı. ABD'nin tek taraflı anlayışına bir itiraz olan bu yaklaşım literatürde '*yumuşak dengeleme*' olarak ifade edilmektedir (Erşen, 2017: s. 69).

Bir ülkenin dış politikasının belirlenmesinde iç ve dış dinamikler etkili olmaktadır. Uluslararası alanda ABD'nin tek taraflılığına yönelik eleştirilerin ve Amerikan müdahalelerinin yaşandığı bu dönemde Türkiye'de siyasal İslamcı bir gelenekten ayrılanlar tarafından kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara geldi. Seçimlerden önce izleyeceği politikada dinin rolünün olmayacağını beyan eden Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye'de merkez sağ siyasetin mirasını yüklenmek istedi. 3 Kasım 2002 tarihindeki genel seçimlerde %34,28 oy oranıyla Adalet ve Kalkınma Partisi tek başına iktidara geldi. Necmettin Erbakan çizgisinden ayrılanlar tarafından kurulan partinin iktidarındaki ilk döneminde dış politikadaki önceliği Avrupa Birliği oldu.

Fuat Keyman (2017: s. 58-65) AK Parti dönemi Türk dış politikasını üç ana döneme ayırmaktadır. Birinci dönem 2002-2010 arasında yumuşak güç ve küreselleşme ile şekillenen dönemdir. Bu dönem dış politikadaki entelektüel zihin olan Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik konsepti çerçevesinde şekillenmiştir. 2010 yılında Arap Baharı gösterilerinin başlaması sonrası bölge için bir rol model olma iddiası taşıyan Türkiye, ikinci dönem olarak ifade edilen 2010-2015 arasında çeşitli iç ve dış krizlerle karşı karşıya kalmıştır. 2015 sonrasını ifade eden üçüncü dönemde ise proaktif dış politika yeniden yapılandırılmıştır. Bu dönemde ulusal güvenlik ve ulusal çıkarlar çerçevesinde realist bir tutum yeniden ön plana çıkarken insani değerlere dayalı yaklaşım da savunulmaya devam etmiştir.

AK Parti dönemi dış politikasının arkasındaki entelektüel ve danışman Ahmet Davutoğlu, AK Parti'nin iktidarının hemen öncesinde Stratejik Derinlik isimli bir kitap yayınladı. Davutoğlu bu eserde cumhuriyetin Osmanlı Devleti'nin etkisini kullanmayışını ve "İslam kimliği" rolünü terk etmesi sonucunda tarihsel miras imkânlarını kullanamayan bir dış politika tavrı geliştirdiğini belirtmektedir (Davutoğlu, 2016: s.70). Davutoğlu, Türkiye'nin kendi kimliği ve siyasi kültürü üzerine dış politika inşa edilmesini savunmaktadır (Davutoğlu, 2016: s. 58). Türkiye'nin savunma psikolojisinden kurtularak komşu ülkelerle problemlerini çözmesi ve bir istikrar adası olmasıyla Türkiye'nin

bölgesel ve küresel ölçekte etkinliğini artıracığını belirten Davutoğlu bu konuyu şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“Türkiye’nin bölgesel anlamda daha büyük ölçekli dış politika ufuklarına açılması öncelikle yakın kara havzası ile irtibatını sağlayan sınır komşuları ile olan ilişkilerini yeniden düzenlemesine bağlıdır. Yakın sınır komşuları ile sürekli bunalımlar yaşayan bir ülkenin bu sınırları aşan bölgesel ve küresel politikalar üretebilmesi imkânsızdır. Mesela aynı anda hem Bulgaristan hem de Yunanistan ile bunalımlar yaşayan Türkiye’nin etkin bir Balkanlar politikası üretmesi çok zordur. Aynı şekilde hem Gürcistan, hem Ermenistan hem de İran ile gergin ilişkiler içinde olunması da değişik alternatiflere açık bir Kafkaslar politikası takip edilmesini güçleştirir. Ortadoğu için de durum farklı değildir. İran, Suriye ve Irak ile sürekli çatışan bir dış politika konjonktürünün getireceği zararları dengeleyecek hiçbir alternatif ittifak politikası yoktur... Sınır boylarının ötesinde kurulan ittifaklar bu sınırlar üzerinde etkin bir faktör olarak devreye sokulabildiği ölçüde değerlidir. Türkiye’nin Bosna ve Arnavutluk ile girdiği ittifak ilişkileri Bulgaristan ve Yunanistan’ın bir karşı blok oluşturmalarının önüne geçilebildiği takdirde etkin bir tarzda yürütebilir. Aynı şekilde Azerbaycan ile girilen ittifak ilişkisi Rusya, Ermenistan ve İran arasında bir karşı denge ittifakının önüne geçebilecek bir dış politika opsiyonları devreye sokulabildiği ölçüde geniş kapsamlı bir petrol politikasının temelini dokuyabilir. Bunun gerçekleşmemesi sonucudur ki iyi niyet dolu bütün demeçlere rağmen Azerbaycan’ın Türkiye ile Rusya arasında sürekli bir denge politikası gözeten yaklaşımının önüne geçilememiştir. İsrail ile girilen sınır ötesi ittifakın gerekçesi ne olursa olsun sonucu itibariyle Türkiye’yi güney ve doğudaki yakın komşularının tümüyle aynı anda bunalımlı ilişkilere itmiş olması da sınır boyları ile sınır ötesi ittifak arayışları arasındaki denge faktörünün tipik yansımasıdır. Komşu ülkelerle ilişkilerde yaşanan bu gerilimleri aşabilmek için yapılması gereken şey bu ülkelerle ilişkileri rejimler ve bürokratlar arasındaki uzun ve çetin süreçlerden çıkararak toplumlararası ilişkilerin yoğunlaştığı ekonomik ve kültürel unsurların ağırlık taşıdığı daha geniş bir zemine yaymaktır” (Davutoğlu, 2016: s. 143-144).

AK Parti dönemi dış politikasının Davutoğlu etkisi altında olduğu dönemde karşıtlıklar üzerine inşa edilen bir doktrinden söz edilebilir. Bu noktada eski ve yeni üzerinden kurulan karşıtlıklar temelinde bir söylem geliştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Birincisi, Osmanlı tarihsel geçmişindeki başarılar vurgulanırken Kemalist seküler ulus devlet anlatısı yabancı olarak gösterilmektedir. İkincisi 20.yüzyılda Türkiye’nin politikaları pasif ve savunmacı olarak nitelenirken 21.yüzyılda vizyoner ve proaktif bir dış politika izleneceği vurgusu yapılmaktadır. Üçüncüsü Türkiye’nin önceki dönemleri Ortadoğu’ya arkasını dönmüş ve kimlik bunalımında bir ülke olarak gösterilirken artık Ortadoğu ile yakın ilişkiler kuran bir bölgesel güç olduğu imajı oluşturulmaya çalışıldı. Son olarak Türkiye önceki dönemlerde güvenlik paranoyası içine sıkışmış bir ülke olarak

betimlenirken artık yumuşak güce dayanan bir hareket tarzı benimsediği iddia edilmektedir (Papuççular, 2023: s. 339).

2000’li yıllarda Türkiye, genelde Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelik politikalar geliştirdi. Çünkü 1990’lı yıllarda Balkanlar ve Orta Asya’ya yönelik ilgisi bulunan Türkiye, Balkanlarda Avrupa Birliği’nin egemen olmasıyla Orta Asya’da ise Rusya’nın yeniden güçlenerek bölgedeki nüfuzunu yeniden hissettirmesiyle bu ilgiyi Ortadoğu ve Kuzey Afrika’ya çevirdi. Türkiye’nin ihracatının dörtte birini oluşturan bölgeye Türkiye İslam kimliği ile yakınlaştı (Oran, 2017: s. 131-132).

Soğuk Savaş ile birlikte Türkiye-ABD ilişkileri temelde güvenlik ittifakı temelinde derin askeri bağlarla şekillense de ikili ilişkiler ABD’nin İngiltere, İsrail ve Suudi Arabistan ile kurduğu özel ilişki statüsüne hiçbir zaman ulaşmadı (Kösebalaban, 2014: s. 313).

11 Eylül 2001’den sonra ABD, Irak’a yönelik planladığı saldırının problemsiz bir şekilde gerçekleşmesi için kuzeyden bir cephe açılmasını istemekteydi. Bu noktada Türkiye’nin topraklarını kullanmak istedi. Ancak Türkiye, topraklarının böyle bir savaşta kullanılması hususunda tereddüt içindeydi. TBMM’de 1 Mart 2003 tarihinde gerçekleştirilen oylamada 264 kabul, 250 ret ve 19 çekimser oy çıktı. Meclis içtüzüğüne göre 267 kabul oyu sağlanamadı ve tezkere kabul edilmedi.

ABD, Türkiye gibi bir müttefikinin desteğini alamadı ve Türkiye’deki ABD eski büyükelçisi Mark Grossman, Irak’ın geleceğinde Türkiye’nin rol alma şansını kaybettiğini belirtti. Ayrıca Türkiye’ye verilmesi planlanan 6 milyar dolarlık kredi iptal edildi. Tezkere olayı sonrasında Türkiye, ABD nazarındaki romantik imajını kaybetmeye başladı (İşyar, 2021: s. 198-199).

Türk-Amerikan ilişkilerinin düzelmesi noktasında Türkiye, 20 Mart 2003 tarihinde Amerikan ve İngiliz uçaklarının Türkiye hava sahasını kullanmasına izin veren tezkereyi kabul etse de Türk-Amerikan ilişkilerinin düzelmesi için yeterli bir adım olarak görülmedi (Arı ve Pirinççi, 2010: s. 21). Türk-Amerikan ilişkilerinde gerginliğin sürdüğü bu dönemde ABD askerleri 4 Temmuz 2003 tarihinde bölgedeki Türk askerlerinin yasadışı faaliyetler içinde bulunduğunu ileri sürerek on bir Türk askerini tutukladı. İkili ilişkilerde Çuval Krizi olarak adlandırılan bu olay dönemin Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök’e göre Türk-Amerikan ilişkilerindeki en büyük kriz olarak ifade edildi (İnat ve Duran, 2005: s. 27).

Irak Savaşı'nın Türkiye açısından birtakım olumsuz sonuçları oldu. Birincisi, ABD Irak'ın yeniden inşasında Kürtlere ayrıcalıklı bir rol verdi ve Kürt özerk yönetiminin güçlenmesi Türkiye tarafından tehdit olarak algılandı. İkincisi, bu savaş İran'ın bölgede güçlenmesine yol açtı. Bu dönemde ABD tarafından İran ve Suriye dışlanırken Türkiye'nin bu ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmesi ABD'yi rahatsız etti. Üçüncüsü, Türk-Rus ilişkilerinin de gelişmesi ABD tarafından rahatsız edici bulundu. Son olarak Irak Savaşı, Türk kamuoyunda Amerikan karşıtlığını güçlendirdi. Ancak bu sorunlu alanlara rağmen Türk-Amerikan işbirliği Afganistan ve Balkanlarda sürerken ABD, Türkiye'nin AB üyeliğine destek verdiğini her fırsatta belirtti (Balcı, 2017: s. 295-296).

Türk-Amerikan ilişkileri 2004 yılının ortalarından itibaren düzelme eğilimi içine girdi. 2005 yılında İncirlik Üssü, Irak ve Afganistan'a yönelik kargo transferlerinde merkez üsse dönüştü. 2007 yılında ABD yönetimi PKK'ya karşı ABD, Türkiye ve Irak'ın üçlü mekanizma kurmasını kabul etti. Aynı yıl iki ülke arasındaki anlaşmaya göre PKK ile mücadele ABD, Türkiye'ye istihbarat desteği sağlayacaktır. 2008 yılının ocak ayında ABD'yi ziyaret eden dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, ikili ilişkilerdeki problemlerin geçmişte kaldığını ve güven ikliminin oluştuğunu belirtti (Balcı, 2017: s. 296).

AK Parti iktidara geldiği yıllarda AB üyeliği konusunda önemli reformlar gerçekleştirdi. 2002-2004 arası dönemde 5 farklı uyum paketi ve iki anayasa değişikliği geçiren Türkiye, üyelik müzakerelerinin başlaması noktasında AB'yi ikna etmeye çalıştı. 16-17 Aralık 2004 yılındaki Brüksel Zirvesi'nde AB, 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile üyelik müzakerelerini başlatma kararı aldı.

Bu dönemde BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Kıbrıs'ta siyasi çözüm sağlanması için iki devletten oluşan federatif bir yapı öneren bir çözüm önerisi ortaya koydu. KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş bu önerinin karşısında bir pozisyon aldı. Türkiye'de ise AK Parti hükümeti Annan Planı'nı desteklerken Türk Silahlı Kuvvetleri ve cumhurbaşkanlığı da Rauf Denktaş'ın tutumunu destekledi.

Annan Planı 24 Nisan 2004 tarihinde hem Rum tarafına hem de Türk tarafına referandum ile sunuldu ve Türk tarafında %65 kabul oyu çıkarken Rum tarafında %34 kabul oyu çıktı. Annan Planı'nın kabul edilmemesinin Türkiye açısından bir takım sonuçları oldu. Birincisi, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi 1 Mayıs 2004 tarihinde tüm adayı temsilen Avrupa Birliği üyesi oldu. İkincisi, Rum kesiminin AB üyeliği sonrasında Kıbrıs konusunda Türkiye'nin temel muhatabı artık Avrupa Birliği oldu. Üçüncüsü ise Batı

kamuoyunda Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs konusunda çözümünden yana olduğu imajı güçlendi (Balcı, 2017: s. 298).

3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye'nin AB üyelik müzakereleri başla da AK Parti iktidarının ilk yıllarındaki AB üyeliği noktasındaki isteklilik azalma eğilimine girdi. Bunun nedenleri arasında Fransa ve Almanya'da iktidara gelen partilerin, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine mesafeli bir tutuma sahip olması önemli bir etkindir. Ayrıca AB'nin yeni üyesi Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Türkiye'nin müzakere sürecini sürekli olarak engellemeye çalışmaktadır (Balcı, 2017: s. 301).

Enerjide dışa bağımlı olan Türkiye, jeopolitik konumunu enerji açısından bir transit ülke olarak kullanmak istedi. AK Parti iktidarının ilk yıllarında komşu ülkelerle ve bölge ülkeleriyle çeşitli enerji anlaşmaları imzalandı. Ayrıca 2000'li yıllarda 1990'lı yıllardaki enerji transfer projeleri hayata geçirildi. Böylece Türk dış politikasında Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran ile ilişkiler daha önemli hale geldi.

Önceki hükümet döneminde başlayan Suriye ve İran ile iyi ilişkiler geliştirme politikası AK Parti iktidarının ilk dönemlerinde de sürdürüldü. Türkiye ve Suriye arasında karşılıklı ziyaretler ve anlaşmalar gerçekleştirildi. Ekonomik temeldeki ilişkiler diplomatik ve kültürlerarası etkileşim alanlarında da yakınlaşmayı doğurdu. Bu dönemde Türkiye-İran ilişkileri ekonomik ilişkiler temelinde sürdürülürken bunun yanı sıra güvenlik konularında da yakınlaşma zemini oluştu. 2004 yılında İran, PKK'yı terör örgütü olarak ilan etti ve terörle mücadeleye başladı. Türkiye ise ABD'nin İran'ı ekonomik ve siyasi olarak tecrit etme politikasına katılmayarak İran'a yönelik yaptırımların hafiflemesini sağlamaya çalıştı. Türkiye bu dönemde sadece İran ve Suriye ile değil Ortadoğu'daki bütün bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler ve yakınlaşma politikası izlemeye başladı.

20.yüzyılda Türk dış politikasında Afrika ile pek fazla ilgilenilmedi. 1990'lı yılların sonunda dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı İsmail Cem, 1998 yılının temmuz ayında Afrika'ya Açılım Eylem Planı açıklayarak bölge ile ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri geliştirmek ve Türkiye ekonomisi için yeni pazarlar oluşturmak istedi. Fakat İsmail Cem döneminde bu politika etkin bir şekilde uygulanma imkânı bulamadı. 2000'li yıllarda AK Parti iktidarı ile birlikte Afrika'ya yönelik ilgi arttı. Bu dönemde Türkiye, bölgeye yönelik ikinci bir açılım süreci başlattı. TİKA'nın faaliyet alanları da Afrika'ya yönelik genişletildi. 2008 yılına gelindiğinde Afrika Birliği'nin stratejik ortaklarından biri olarak kabul edilen Türkiye, Afrika Kalkınma Fonu'na ve Afrika

Kalkınma Bankası'na üye oldu. Bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye'nin Sahra Altı Afrika bölgesine yönelik ticaret hacmi giderek arttı.

2008 yılı Türkiye'de Afrika Yılı ilan edildi ve 18-21 Ağustos 2008 tarihlerinde İstanbul'da elli Afrika ülkesinin temsilcilerinin katılımıyla 1. Türkiye- Afrika Zirvesi gerçekleştirildi. Bu zirvede Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyeliği için Afrika ülkelerinin desteğini sağlamaya çalıştı. 17 Ekim 2008 tarihinde Afrika ülkelerinin büyük bir çoğunluğunun desteği neticesinde Türkiye, BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçildi.

2009 yılında AK Parti dış politikasını yönlendiren Ahmet Davutoğlu dış işleri bakanı olarak görev yapmaya başladı. Komşularla Sıfır Sorun politikası çerçevesinde komşu ülkelerle ve bölge ile iyi ilişkiler geliştiren Türkiye, merkez ülke olmak istemektedir (Papuççular, 2023: s. 308). Türkiye'nin bölgenin coğrafi ve kültürel açıdan merkezi olduğu varsayımından hareketle bölgesel politikayı şekillendirebilen ve bölgede sözü dinlenen bir ülke olması ve bölgesel krizler ortaya çıkmadan bu krizleri öngören ve çözüm üreten bir akıl ülke konumuna gelmesi hedeflendi (Balcı, 2017: s. 315-316).

2009 yılından itibaren bölge ülkeleri ve komşu ülkelerle yaşanan krizler neticesinde daha önce bölgede kurulan iyi ilişkiler ve olumlu imaj zamanla bozulmaya başlayacaktır. Öncelikle 2009 yılında Davos Krizi, Ermenistan ile başlayan yakınlaşma çabalarının başarısızlıkla neticelenmesi ve 2010 yılının sonunda Arap Baharı'nın patlak vermesiyle Suriye ve İran başta olmak üzere birer birer Ortadoğu ülkeleriyle ve ABD ile ilişkiler bozuldu. Bu dönemde PKK'nın Suriye uzantısı olan PYD'nin Türkiye sınırı boyunca güçlenmeye başlaması Türkiye'yi yeniden ulusal güvenliği önceleyen bir çizgiye getirecektir.

2010 yılının sonunda Tunuslu bir işportacı Muhammed Buazizi'nin kendini yakması sonrası önce Tunus'ta başlayan kitlesel protestolar kısa süre içinde Kuzey Afrika ülkelerine ve Ortadoğu ülkelerine sıçradı. Bölgedeki iktidarlara yönelik halk hareketleri, literatürde Arap kışı, Arap sonbaharı, Arap uyanışı, Arap ayaklanmaları gibi isimlendirmelerle anılsa da literatürde Arap Baharı olarak kabul görmüştür (Duran ve Ardıç, 2017: s. 681). Tunus'ta Zeynel Abidin bin Ali ve Mısır'da Hüsnü Mübarek kitlesel gösteriler sonrasında iktidarı bıraktı. Yemen'de Ali Abdullah Salih ve Libya'da Muammer Kaddafi ise bir yıl içinde iktidardan uzaklaştırıldı. Arap Baharı bölgede otoriter yönetimlerin birer birer devrileceği ve demokrasi dalgası yaşanacağı beklentisi oluşturdu.

Arap Baharı sürecinde Türkiye, bölge halklarının gösterilerini demokrasi talepleri olarak gördü. Ayrıca Türkiye kendi ulusal güvenliği ve ekonomik çıkarları doğrultusunda bir konum elde etmek istedi. Bu noktada yeni kurulacak rejimlere model ülke olmayı amaçladı. Tunus'ta seçimlerden zafer ile çıkan en-Nahda, Türkiye'yi model aldığını açıkladı. Mısır'da ise Mübarek yönetiminin ortadan kalkması sonrası seçimle işbaşına gelen Müslüman Kardeşler ve Muhammed Mursi ile iyi ilişkiler geliştirildi. Ancak Mursi yönetimi 2013 yılının Temmuz ayında askeri darbe ile devrildi ve Mısır ile ilişkiler kötüleşti. Libya'da ise ekonomik çıkarları gereği Kaddafi üzerinden çözüm üretmeye çalışan Türkiye, Kaddafi yönetiminin devrileceğine inandıktan sonra Kaddafi'ye çekilme çağrısında bulundu. Bir süre sonra Kaddafi de dış müdahale ile yönetimden uzaklaştırıldı (İşyar, 2021: s.507).

Arap Baharı öncesinde Türkiye-Suriye ikili ilişkileri tarihinin en iyi dönemi yaşandı. Mart 2011'de Arap Baharı protesto hareketlerinin Suriye'ye sıçraması Türkiye-Suriye ilişkilerini etkiledi. Suriye'de halk gösterileri ortaya çıktığında Türk hükümeti Beşar Esad'a halkın reform taleplerine kulak vermesi çağrısında bulundu. Ancak hem Suriye yönetiminin gösterileri sert bir şekilde bastırma politikası izlemesi hem de Türkiye'nin Arap Baharı sürecinde diktatörlüklerin yıkılacağı varsayımı ile birleşince 2011 yılının yaz aylarından itibaren Türkiye Cumhuriyeti, Suriye muhaliflerini desteklemeye yöneldi. Suriye muhalefetinin oluşturduğu Suriye Ulusal Konseyi'ni desteklemeye yönelen Türk hükümeti bu yolla Esad sonrası Suriye'de kontrol kapasitesini artırmayı hedefledi (İşyar, 2021: s.507-508).

Türk hükümeti, 2011 yılının eylül ayında NATO'nun Suriye'ye yönelik silah ambargosuna katıldı. 2011 yılının sonundan itibaren Suriye'ye ekonomik yaptırım uygulamaya başlayan Türkiye, 26 Mart 2012 tarihinde Şam büyükelçisini geri çağırdı ve Suriye yönetimi ile diplomatik ilişkileri kesti.

Arap Baharı sonrasında Türk hükümetinin Suriye politikasını değiştirmesinin bazı sonuçları ortaya çıktı. İlk olarak Suriye'nin kuzeyinde PKK terör örgütünün bir uzantısı olan Demokratik Birlik Partisi (PYD) kontrolü ele geçirerek otonom bir güç haline geldi. İkincisi, Türkiye'nin Esad karşıtı pozisyonu bu dönemde Türkiye'nin Rusya ve İran ile ilişkilerini olumsuz etkiledi. Üçüncüsü, Türkiye-Suriye ilişkilerinin bozulması sonrası Türkiye, dış ticaret fazlası verdiği bir ülkeyi kaybetti. Ayrıca iç savaştan kaçan Suriyeliler Türkiye'ye göç etti ve ekonomik açıdan ciddi bir yük oluşturmaya başladı (Balcı, 2017: s. 339).

Türkiye'nin Arap Baharı ile birlikte bölgede otoriter yönetimler karşısında muhalif hareketleri desteklemeye yönelmesi, bölgede o güne kadar izlediği bölgesel istikrar ve ekonomik çıkarlar temelinde otoriter yönetimlerle iyi ilişkiler yürütme politikasının terki anlamına gelmektedir. 2012 yılında Ortadoğu'da Türkiye lehine bir konjonktür görünmektedir. Tunus ve Mısır başta olmak üzere yeni yönetimler Türkiye'yi model aldıklarını açıkladı. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin düzen kurucu bir role sahip olduğunu ve bölgede düzenin öncüsü olacağını belirtti. Türkiye bu rolü bağlamında somut adımlar attı. Bu kapsamda Libya'da yeni kurulan hükümete 300 milyon dolar dış yardım sağlayan Türkiye, Mısır'ın yeniden kalkınması için 2012 yılında 2 milyar dolar dış yardımda bulundu (Balcı, 2017: s.340-341).

Türkiye Cumhuriyeti 1990'ların başında yer aldığı coğrafyadaki bölge ülkeleriyle ilişkilerinde ağırlıklı olarak transatlantik dünyanın temsilcisi rolüyle hareket etti. Ancak 2000'li yıllardan itibaren dış politikasında daha özerk bir rol arayışı içinde oldu. Özellikle 2010'lu yıllardan itibaren bu özerk dış politika yönelimi ABD ve AB'nin Türkiye'ye dönük şüphecilğini güçlendirdi. ABD ile ilişkilerin rekabetçi bir karakter kazanması ve AB ülkelerinin Türkiye'ye yönelik tutumları Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir faktör oldu (Ulusoy, 2022: s. 15).

2010'lu yılların ilk yarısında iç siyaset alanındaki gelişmeler Türkiye'nin dış politikasında etkili oldu. 2012 yılının şubat ayında o dönemki adı Gülen Cemaati olan Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ), MİT müsteşarını tasfiye etmeye çalıştı. Ayrıca 2013 yılında muhalif kitlelerin organize ettiği Gezi Parkı protestoları ile karşılaşıldı. Aynı yılın son aylarında ise FETÖ, hükümet yetkililerine yönelik yolsuzluk kampanyası başlattı. İç politikada bu krizlerle mücadele eden Türk hükümeti dış politik alanda da dengelerin değişmesi sonrası bir takım krizlerle baş başa kaldı.

2010'lu yıllarla birlikte küresel düzeyde Batı sonrası dünya düzeninin tartışılması, bölgesel düzeyde Arap Baharı ve Ortadoğu'daki değişimler, PKK ile mücadelenin yeniden öncelikli bir mesele haline gelmesi, FETÖ kaynaklı darbe girişimi ve siyasi sistem tartışmaları yaşandı. Doğal olarak küresel düzeyde, bölgesel düzeyde ve iç politikadaki gelişmeler Türk dış politikasını da etkiledi (Papuççular, 2023: s. 351).

2014 yılında Irak Şam İslam Devleti (İŞİD), Musul'u ele geçirdi ve bu tarihten sonra Batılı ülkelerin öncelikli politikası Esad yönetiminin devrilmesinden ziyade bu radikal örgütün etkisiz hale getirilmesi oldu. İŞİD'in PKK'nın Suriye uzantısı PYD

kontrolündeki Kobane'ye yönelmesi sonrasında Batılı ülkeler için IŞİD ile mücadelede PYD bir müttefik haline geldi. Bu da Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde bir kırılmaya daha neden oldu.

Batı medyası tarafından Türk hükümetinin IŞİD'i destekleyen bir ülke olarak sunulması hükümeti savunmacı bir pozisyon almaya zorladı. Mısır'da 2013'te Muhammed Mursi'nin darbe ile yönetimden uzaklaştırılması sonrası Arap Baharının tersine dönmeye başladığı süreçte bölgede nüfuz elde etmeye çalışan Türkiye'nin bölgedeki gelişmelere bakışı Batı ülkelerinden farklılaşmaktadır. ABD başta olmak üzere Batılı ülkeler Mısır'daki Sisi yönetimini meşru bir aktör olarak kabul ederken Türkiye açısından bu dönemden itibaren İbrahim Kalın'ın ifadesiyle "değerli yalnızlık" dönemi başladı. 1 Ağustos 2013 tarihinde İbrahim Kalın "Türkiye Ortadoğu'da yalnız kaldı" iddiası doğru değil ama eğer bu bir eleştiri ise o zaman söylemek gerekir: Bu, değerli bir yalnızlıktır" şeklinde bir açıklama yaptı. İbrahim Kalın, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde askeri darbe ve otoriter yönetimler karşısında Arap halklarının yanında yer alma politikasında yalnız bırakıldığını ve bu yalnızlığın değerli bir yalnızlık olduğunu belirtmektedir (Balcı, 2017: s.347).

2014 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin Suriye'deki gelişmeler bağlamında üç önceliği ortaya çıkmıştır. Birincisi, Suriye'nin kuzeyinde PKK'nın uzantısı olan PYD'nin kontrolünde bir Kürt devletinin kurulmasının önlenmesidir. İkincisi, IŞİD'in Türkiye-Suriye sınırında kontrol sağlamasının önlenmesidir. Üçüncüsü de Suriye iç savaşı sonrası Türkiye'de hızla artan Suriyeli geçici sığınmacı ve kaçaklar sorunudur. İlk iki sorun karşısında savunmacı bir pozisyon alan Türkiye Cumhuriyeti, 2016 yılından itibaren sınır ötesi operasyonlara başvurdu. Üçüncü sorunu da bu kapsamda Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölgeler oluşturma ve Suriyelilerin bu bölgeye geri dönüşünü sağlama politikasıyla çözmeyi hedeflemektedir (Balcı, 2017: s.351-352).

2015'te bir yandan PKK ile çatışmalar, diğer yandan IŞİD ile mücadele diğer taraftan o dönemki adıyla Paralel Devlet Yapılanması olan FETÖ ile mücadele sürdürülürken 24 Kasım 2015 tarihinde Türk hava sahasını ihlal eden Rus uçağı angajman kuralları gereği düşürüldü. Bütün bu krizler Türk hükümetinin Arap Baharı ile başlayan riskli dış politikadan vazgeçmesinde ve Türkiye'nin ulusal çıkarlar temelinde askeri güç ve kapasitenin artırılmasını öncelikli hale getiren bir yaklaşımı benimsemesinde etkili oldu.

Keyman’a (2017: s. 55-56) göre, Türkiye 2015 yılından itibaren dış politikasını ahlaki realizm (moral realizm) çerçevesinde şekillendirmektedir. Yani Türkiye hem bölgesel istikrarsızlık ve güvenlik tehditleri nedeniyle askeri güç ve kapasitesini artırma yoluna giderken hem de insani normları destekleyen bir ülke iddiasındadır. Yani Ahmet Davutoğlu ve anlayışının iktidardan uzaklaşmasıyla birlikte Türkiye, proaktif dış politikasında yumuşak güç ve medeniyete dayalı çok taraflılıktan vazgeçti. Proaktif politikasını yine insani normları önceleyen ve ahlaki sorumluluğu teşvik eden yönleriyle sürdürmeye devam etse de güvenlik tehditlerine sert güç yoluyla karşı koymaya yöneldi. Örneğin Türkiye, hem Suriye iç savaşı sonrasında yerinden edilen Suriyeliler için insani yaklaşımını sürdürmekte hem de PYD ve IŞİD karşısında askeri yöntemlere başvurarak tehditleri bertaraf etmeye çalışmaktadır. Bu yönüyle insani ve realist yaklaşımı birleştiren bir anlayış ortaya koymaktadır.

ABD ve Türkiye’nin Arap Baharı sürecindeki bakış açılarının değişmesi ikili ilişkileri etkileyen faktörlerden biri oldu. Bu noktada ilk görüş ayrılığı Mısır’da gerçekleşen askeri darbe sonrasında ortaya çıksa da bu yıllarda Suriye’de desteklenen grupların farklılığı ikili ilişkileri olumsuz etkiledi. Türkiye Cumhuriyeti, Suriye’de Sünni gruplardan oluşan muhalifleri destekleyerek bu grupları tek çatı haline getirmek isterken ABD yönetimi ise IŞİD karşısında Kürt grupları desteklemeye yöneldi. Türkiye’nin önceliği bölgede Esad yönetiminin iktidardan uzaklaştırılması ve Suriye’nin kuzeyinde PYD kontrolünde bir Kürt devletinin kurulmasının önlenmesi iken ABD yönetimi bölgede İsrail’in güvenliğini incelemekte bu nedenle Rusya ve İran’ın güçlenmesini önlemeyi amaçlamakta ayrıca IŞİD ile mücadelede Kürt grupları desteklemektedir. PYD’nin desteklenmesi ise Türkiye tarafında rahatsızlığa sebep olmaktadır (Örmeci, 2020: s.78-79).

Son dönemde Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz etkileyen nedenler arasında ABD’nin İran’a yönelik uyguladığı ambargonun Türkiye tarafından Reza Zerrab üzerinden Halk Bankası aracılığıyla delindiği iddiası bulunmaktadır. Buna ek olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin 15 Temmuz 2016 tarihindeki askeri darbe teşebbüsünün sorumlusu olan Gülen’in iadesini talep etmesi ve ABD yönetiminin bu talebi karşılamaması da ikili ilişkileri olumsuz etkiledi. Türkiye’nin ABD’li Rahip Brunson’u siyasi ve askeri casusluk suçlarıyla yargılaması ve ABD’nin Rahip Brunson’un serbest kalması talebini ilk başta reddetmesi de ikili ilişkilerdeki krizlerden biridir.

Türk-Amerikan ikili ilişkilerindeki bir diğer kriz ise S-400 ve F35 krizidir. Türkiye 2016 yılındaki darbe girişimi sonrasında Rusya'dan aldığı destekten sonra Türk-Rus ikili ilişkileri ivme kazandı. Ekonomik işbirliğini ilerleten iki ülke enerji alanında da işbirliğini derinleştirmeye yöneldi. Türk-Rus ikili ilişkilerini geliştirmenin yollarından biri de Rus savunma sistemi olan S-400'lerin satın alınmasıdır. Ayrıca 2013 yılında NATO kapsamında Türkiye'ye konuşlandırılan Patriot savunma sisteminin 2015 yılında geri çekilmesi kararı sonrası Türkiye, Suriye'den gelebilecek tehditler karşısında hava savunma sistemi tercihini S-400'lerden yana kullanmaya karar verdi. Ancak ABD bu duruma şiddetle itiraz etti ve sert uyarılarda bulundu. Bu kapsamda Türkiye'nin de üreticileri arasında bulunduğu F-35 projesinden Türkiye'yi çıkarmaya karar verdi (Örmeci, 2020: s.80).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk-Rus ilişkileri ise ağırlıklı olarak ekonomik ve ticari ilişkiler çerçevesinde sürdürüldü. Son dönemde de bölgesel sorunlarda bazen çıkar çatışmaları yaşanmasına rağmen iki ülkenin rekabet ve işbirliği süreçlerini dengeli bir şekilde sürdürdüğü ifade edilebilir.

2000'li yıllardan itibaren Türk-Rus ilişkileri Avrasya bölgesinde ağırlıklı olarak işbirliği çerçevesinde sürdürüldü. Bu dönemde 2008 yılındaki kısa süreli Güney Osetya Krizi'nde ABD, Türkiye'nin sahip olduğu boğazları kullanarak Gürcistan'a savaş gemileriyle destek olmak istediye de Türkiye bunun Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı olacağını beyan etti. Türkiye'nin bu tutumu Rusların nezdinde Türkiye'ye itibar kazandırdı. Benzer bir şekilde 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesini uluslararası hukuka aykırı bularak bu ilhakı reddeden Türkiye, yine Montreux Boğazlar Sözleşmesi çerçevesine sadık kalarak Batı'dan gelen talepleri reddetti (Özer, 2023: s.158-159).

Türk-Rus ilişkilerinde çıkarların çatıştığı alanlardan biri Suriye meselesidir. Moskova, Suriye politikasında Esad rejiminin yanında yer alırken Türkiye ise Esad karşıtı bir politika ile Sünni muhalif grupları desteklemektedir. Bu noktada 24 Kasım 2015 tarihinde Türk hava sahasını ihlal ettiği ve uyarıları dikkate almadığı gerekçesiyle bir Rus uçağının düşürülmesi ikili ilişkilerde Soğuk Savaş sonrası dönemdeki en önemli krizlerden biri oldu. Rusya, bu hadiseden sonra Türkiye'ye ekonomik yaptırımlar uygulamaya yöneldi ve iki ülke ekonomisi de bu yaptırımlardan olumsuz etkilendi (Özer, 2023: s.160). Türkiye ve Rusya arasında 2015 yılındaki ticaret hacmi 31 milyar dolar seviyesindeyken 2016 yılının ilk altı ayında 8,5 milyar dolara geriledi. Bu ticaretin büyük bir bölümünü enerji ticareti oluşturmaktaydı ve iki ülke arasında karşılıklı bağımlılık

oluşturduğu için iki ülke de daha uzun vadede bu ticareti riske atmaya hazır değildi. 2016 yılının haziran ayında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya ile ilişkileri düzeltmeye hazır olduğunu beyan etti ve ikili ilişkiler düzelme eğimine girdi (Cheterian, 2023: s.1276).

Son dönemde Türk-Amerikan ikili ilişkilerinin kötüye gitmesine paralel olarak özellikle 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişimi sonrasında Türk-Rus ilişkilerindeki çıkar çatışmaları bir kenara bırakılarak iki ülke arasında bir yakınlaşma meydana geldi. Suriye ve Libya’da çatışan çıkarlarına rağmen enerji, ekonomi ve güvenlik alanında iki ülke ilişkileri gelişme kat etti (Oktav, 2022: s.17).

Türk-Rus ilişkilerinde çıkarların çatıştığı bir diğer konu ise Libya meselesidir. Türkiye, BM tarafından meşru aktör olarak kabul edilen Ulusal Mutabakat Hükümeti tarafında bir politika takip ederken Rusya ise Halife Hafter tarafında politika takip etmektedir. İki ülkenin Libya konusundaki strateji ve politikaları farklı olsa da ikili ilişkileri geliştirmeye devam etmeleri, Libya meselesindeki sorunları diplomasi ve diyalog kanalları ile çözme noktasında ortak tutuma sahip olmaları tarafları karşı karşıya getirmemektedir (Özer, 2023: s.161).

24 Şubat 2022 tarihinde başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı, bölgede güvensizliği ve istikrarsızlığı artırdı. Türkiye de bölgede istikrarsızlığın sona ermesi, kendi ulusal güvenliği ve ekonomik çıkarları gereği bu savaşın son bulmasını istemektedir. Rusya-Ukrayna Savaşı, Batı ülkeleri ve Rusya arasındaki kutuplaşmayı derinleştirdi ve Batılı ülkeler, Ukrayna’yı destekleyen bir pozisyon alarak Rusya’ya yönelik ekonomik yaptırımlar uygulamaya yöneldi. Batılı ülkeler Rusya’yı siyasi ve ekonomik açıdan izole etmeye çalışırken Rusya da Batı’ya ekonomik yaptırımlar uygulamaya yöneldi. Ukrayna’dan tahıl sevkiyatının durma noktasına gelmesi üzerine Ukrayna’dan tahıl ithal eden ülkeler zor durumda kaldı. Türkiye’nin öncülüğünde Tahıl Koridoru Anlaşması imzalandı ve küresel gıda krizinin önüne geçilmeye çalışıldı. Yapıcı ve insani bir tutum ile meseleye yaklaşan Türkiye, Rusya’nın ilhakına karşı çıkarak Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü savunurken ayrıca Rusya’nın da güvenlik endişelerini anladığını belirten bir pozisyon aldı. Batının da kışkırtıcı politikalarını eleştiren Türkiye, savaşan taraflar arasında tek arabulucu olarak ön plana çıkmaktadır (Cheterian, 2023: s.1282-1284).

Rusya-Ukrayna Savaşı Türkiye açısından fırsatların ve krizlerin bir arada olduğu bir durum yarattı. Ukrayna’nın Batı ile yakınlaşmasının kurumsal bir aşamaya ilerlemesinden rahatsız olan Rusya açısından Ukrayna meselesi birinci öncelik haline

geldi. Bu savaş Rusya'nın Libya ve Suriye'den ziyade kendi yakın çevresine önem vermesine neden oldu. Türkiye açısından bir diğer fırsat ise doğalgaz konusunda Rusya'ya bağımlı olmak istemeyen Avrupa'nın İsrail doğalgazını Türkiye üzerinden temin etme konusunun yeniden gündeme gelmesidir. Böylece Türkiye, İsrail ile ilişkilerini düzenleme ve Doğu Akdeniz'de münhasır ekonomik bölge tartışmalarından dışlanmama fırsatı yakaladı (Oktav, 2022: s.18-19).

Türkiye, ulusal güvenlik ve çıkarları önceleyen bir politika ile bir yandan 2017 yılında Rusya ve İran ile başlattığı Astana sürecindeki diyalogu sürdürmeye diğer taraftan ise Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunarak uluslararası hukuka uygun davranış geliştiren bir bölge ülkesi olarak kalmaya çalışmaktadır (Oktav, 2022: s.21-22).

4.1.3.1. Üçüncü dönemdeki başlıca çevre hedefleri girişimleri

1990'lı yıllarda kimlik konusu küresel açıdan gündeme oturan bir konuydu. Bu dönemde Türkiye'nin de kimliği hem ulusal hem de uluslararası alanda tartışılmıştır. Ancak bu tartışmalar sonucunda tek bir Türkiye panoraması belirlemek oldukça güçtür. Bu dönemde Türkiye'nin öne çıkarılan kimliği kısa aralıklarla değişime uğramıştır (Papuççular, 2023: s. 302).

1990'lı yıllarda Türkiye'de Turgut Özal, Necmettin Erbakan, İsmail Cem ve ordu mensuplarının vesayetinde Kemalist yaklaşım olmak üzere çeşitli dış politika yönelimleri ortaya çıktı. Bu yaklaşımlar yenedünya düzeninde Türk dış politikasının nasıl şekilleneceği konusunda rakip yaklaşımlardır.

Tablo 4. 3. Soğuk Savaş Sonrası Rakip Dış Politika Yönelimleri (1990'lar) (Kösebalaban, 2014: s.265)

	Özal/ Liberal	Ordu/ Kemalist	Erbakan/ İslamcı	İsmail cem/ Liberal
ANAHTAR	ABD	İsrail	İslam Dünyası	AB
UYGARLIK ODAĞI VE SÖYLEM	Türkçü/ Osmanlıcı	Batıcı/Laik	İslam birliği	Uygarlıklar arası köprü
AB ÜYELİK SÜRECİ	Destekler	Reform sürecine şiddetle karşı	Karşı	Destekler

Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte yeni cumhuriyet dış politikada izole bir yaklaşım benimsedi. Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde ulus inşa sürecine odaklandı. Karar vericiler dış politikada ise yeni cumhuriyetin güvenliğini sağlayacak politikalara ve uluslararası alanda saygınlığını artıracak girişimlere öncelik verdi. Bu dönemde Türk dünyası ise Sovyetler Birliği etkisi altına girdi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Türkiye, SSCB tehdidi neticesinde Batı Bloğu içinde yer almaya yöneldi ve dış politikada uzunca bir dönem blok siyaseti temelinde güvenlik arayışı temel politika haline geldi.

Uzunca bir dönem Türkiye'nin tek yönlü dış politikası alternatif senaryolara açık, esnek ve çok yönlü dış politika izlemesini kısıtladı (Davutoğlu, 2016: s.91). Uluslararası sistemik koşullar Türkiye'yi blok siyaseti temelinde bir dış politikaya mecbur bıraktı. Ancak SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaş koşulları ortadan kalktı ve Türkiye'nin edilgen değil etken bir dış politika izleyebilmesi için elverişli şartlar oluşmaya başladı. Davutoğlu, bu noktada Türkiye'nin yeni bir rol ve vizyona sahip olmasını belirtirken şu ifadeleri kullandı:

“...köprü rolünü kendine saygı ve güvenden yoksun bir psikoloji ile sadece pragmatik sathilik içinde gören toplumlar medeniyet tarihinde yoğun kimlik bunalımları ve bu bunalımların yol açtığı iç siyasi çatışmalarla yer almıştır. Türk toplumu gerçekten böyle bir köprü rolünü yeni bir medeniyet açılımına döndürebilecekse öncelikle kendi kimliğini, psikolojisini ve siyasi kültürünü yeniden inşa etmek zorundadır. Bu psikolojik yenilenmenin dış politika oluşumundaki uzantısı kendi hinterlandını (etki alanı- arka bahçe) tanımlamak olacaktır. Kendisini başkalarının etki alanı olarak görmeye alışmış bir zihniyetin bağımsız

bir etki alanı oluşturması mümkün değildir. Böyle bir alan tanımlaması stratejik bir yöneliş ifade eder. Yoksa bu alan dışında kalanları mutlak düşman olarak görmek ve onları stratejik ve taktik anlaşma ve pazarlıkların dışında tutmak demek değildir. Kültürel evre, ekonomik ve siyasi etki alanı bu stratejik yöneliş temeli üzerine kurulur. Türkiye artık içine kapalı bir sistem oluşturarak dünya siyasi coğrafyasının sıradan bir birimi şeklinde varlığını idame ettirme şansına sahip değildir. Ya bu stratejik yönelişin getireceği etin güçlükleri göze alarak dinamik bir medeniyet eksenini oluşturma çabasına girişecektir ya da başkaları tarafından oluşturulmuş bir medeniyet ekseninin edilgen evre unsuru olarak bütün şahsiyet ve itibarını yitirecektir” (Davutoğlu, 2016: s. 92-93).

Bu tezde birinci dönem olarak ifade edilen 1923-1945 arası dönem ve ikinci dönem olarak ifade edilen 1945-1990 arası dönem Türkiye’nin temelde güvenlik kaygısının ne çıktığı dönemler olarak ifade edilmiştir. Birinci dönemde statü kazanma arayışı ve güvenlik ihtiyacı temelinde ittifaklar ve tarafsızlık politikası takip edilmiştir. İkinci dönemde ise blok siyaseti temelinde güvenlik temin edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’nin güvenlik arayışları egemenlik hedeflerini korumaya dönük politikalar üretmesini zorunlu kılmıştır. Bu dönemlerde evre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri de ağırlıklı olarak bu egemenlik hedeflerini korumaya dönük politikaların içinde gelişmiştir. Bu yönüyle bu dönemlerdeki evre hedefleri egemenlik hedefleri için bir araç konumundadır ve genelde realist saiklerin etkili olduğu görülmektedir. Ancak nc dönem olarak ifade edilen 1990 sonrası dönem sistemik koşulların da değişmesine paralel olarak Türk dış politikasında yeni arayışların kapısını aralamıştır. Bu nedenle Türkiye, yeni bir statü arayışı, rol arayışı ve yn arayışı içerisine girmiştir. Davutoğlu’nun yukarıda ifade edilen görüşleri de Türkiye’nin yakın çevresini düşman olarak kodlamasının Türkiye’yi kısıtladığına ve yeni bir rol arayışı temelinde de tarihsel ve kültürel mirasına dayanması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Hakan Mehmetçik ve Emel Parlar Dal, Soğuk Savaş sonrası süreçte Türkiye’nin dış politikada daha geniş bir hareket alanına kavuştuğunu şu ifadelerle belirtmektedir:

“Soğuk Savaşın iki kutupluluktan kaynaklı sınırlandırıcı yapısının Soğuk Savaş sonrası çok taraflı ve çok aktörlü bir uluslararası sisteme dönüşümü Türkiye gibi bölgesel ve yükselen güçlerin kendi dış politika önceliklerini ve gündemlerini oluşturmak için daha geniş bir hareket alanına kavuşmalarına izin vermiştir. Bu sistemik unsurlara ek olarak taşımacılık ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, sermayenin, yatırımın ve ticaretin küreselleşmesi gibi olgular da yükselen güçlerin dış politika etkinlik alanlarını geleneksel sınırlarının ötesine taşımalarına yardımcı oldu. Benzer bir şekilde Türkiye’nin yaşadığı dönüşümü demokratikleşme, ekonomik büyüme, AB yelik süreci, Ortadoğu/ Balkanlar/ Afrika gibi

bölgelerle kurulan yapıcı ve çok yönlü ilişkilerin bir yansıması olarak ele almak da mümkündür.” (Mehmetcik ve Parlar Dal, 2021: s.28)

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye’nin çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri ele alındığında önceki dönemlere nazaran liberal ve sosyal inşacı saiklerin daha ön planda olduğu görülecektir. Türkiye bu dönemde Türk dünyası, İslam dünyası, Avrupa Birliği, kuzey yönelimini oluşturan Karadeniz bölgesi ve Afrika yönelimi olmak üzere temelde beş farklı bölgeye yönelik çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinde bulunmuştur. Bu tezde bu dönemin başlıca çevre hedefleri girişimleri de *Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletleri Teşkilatı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, İslam dünyası ile yakınlaşma ve D-8 Projesi, Afrika Açılımı ve Avrupa Birliği tam üyelik süreci* olmak üzere bu beş bölge çerçevesinde değerlendirilmiştir.

4.1.3.1.1. Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletleri Teşkilatı

Türkiye Cumhuriyeti’nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinden biri Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletler Teşkilatı girişimidir. Türk Devletleri Teşkilatı 2021 yılında ortaya çıkan bir kurum olsa da Türkiye’nin Türk dünyası ile yakınlaşma politikası Sovyetler Birliği’nin dağılması neticesinde bağımsız Türk devletlerinin kurulmasıyla başladı.

Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya bölgesine yönelimi belirli ana hatlara ayrılabilir. 1989-1991 arası dönemde bölgedeki gelişmelerin nasıl ilerleyeceği belirsiz olduğundan Türkiye, bölgeye yönelik geleneksel politikasını sürdürdü. Bu dönemde bölgeye nüfuz etmekten kaçındı ve ilişkilerini Moskova ekseninde yürüttü. 1991-1993 arası dönemde bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri sonrasında Türkiye bu devletleri ilk tanıyan ülkedir. Bu dönemde bölgeye yönelik aktif bir yaklaşım sergiledi. Türkiye bu yıllarda bölgeye model ve lider olmayı hedefledi ve Rus etkisini kırmaya yöneldi (Aydın, 2008: s. 371). Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla beraber Orta Asya ve Kafkasya’da bağımsızlığını kazanan devletlerin ortaya çıkmasıyla Türk dünyası jeopolitiği yükselişe geçti. Bu süreçte Türkiye, bölgesel bir güç olmak istediği için kimlik temelinde bu coğrafyaya yönelik politikalar geliştirmeye çalıştı (Çelik, 2023: s.226).

Bu dönemde Türkiye’nin ABD nezdinde Batı ve SSCB arasındaki bir sınır ülkesi konumu sona erdi. Türkiye’nin bu dönemdeki jeopolitik önemi, Avrupa ile enerji kaynakları bakımından zengin olan Hazar havzası arasında yer almasıdır. Ayrıca Türkiye’nin bu bölgede bağımsızlığını kazanan Türk devletleri ile tarihsel ve kültürel

bağları bulunmaktadır. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal, bu yeni durumu bir fırsat olarak nitelendirdi ve atılgan bir dış politika izlenmesi gerektiğini belirtti (Kösebalaban, 2014: s.241-242). Turgut Özal, Türkiye dış politika geleneğindeki sinik, pasif anlayışı şu sözlerle eleştirdi:

“Dışişlerine göre, politika tespit edilirken, önce etrafı gözlemlemek geliyor. Herkes ne yapıyorsa onun ortalamasını almak, en başarılı sayılıyor. Herkesin peşinden gitmek akıllı olmak zannediliyor. İsmet İnönü'nün devrinden kalan korkunç temenni, bizim dışişlerinin hâkim çizgisi. Herkese uzun uzun anlatmaya çalıştım. Türk dış politikasında iki çizgi var. Biri Atatürk'ün, biri İsmet Paşa'nın çizgisidir. Atatürk, şartlar elverince, Hatay'ı alıyor, Boğazlar rejimini Montrö'de değiştiriyor. İtalya'ya ve Almanya'ya karşı, İngiltere ve Fransa'nın yanına geçiyor. Fakat İnönü'nün çizgisi fevkalade tutucudur. Sadece statükoyu devam ettiriyor. Alınabilecek şeyleri de almaya çekiniyor. Şimdi herkes Atatürkçülükten bahseder, Atatürk'ü göklere çıkartır. Ama bürokrasi, bütün çizgisi ile İnönü çizgisindedir. Atatürk çizgisinde asla değildir. İsmet İnönü, bir nevi son Osmanlı Paşasıdır. Atatürk ise, statükoyu değiştirmeye çalışan reformcudur hep. Askeri, sivil, hariciyesi, dâhiliyesi ile Türk bürokrasisi Atatürk'ün değil, İsmet İnönü'nün çizgisindedir...” (Barlas, 2000: s. 121).

Orta Asya ve Kafkasya'da birer birer bağımsız devletler ortaya çıkınca Türk dış politikasının gündemine bağımsız Türk cumhuriyetleri ile ilişkiler geliştirilmesi yerleşti. Bu dönemde karşılıklı diplomatik ziyaretler hız kazandı. Turgut Özal, bu gelişmeleri bir fırsat olarak değerlendirdi ve şu ifadeleri kullandı:

“...Balkanlardan ta Orta Asya'ya kadar Müslüman ve yahut Türk toplulukları ile meskûn geniş bir saha önümüze açılmıştır...400 seneden beri milletimizin önüne açılmış önemli bir fırsattır. Gerçekten de herhangi bir millet veya memleketin birkaç asırda bir elde edebileceği türden bir fırsat ve nimettir. Bugün açılan ‘hacet kapıları’ndan giremezsek bu tarihi fırsatı kaçırmış oluruz” (Kurt, 2018: s.167).

Bu dönemde Nazarbayev gibi Turgut Özal da 21. Yüzyılın ‘*Türk Yüzyılı*’ olacağını dillendirmeye başladı. Bu noktada Türkiye bölgeye yönelik dört ayaklı bir politika izlemeye başladı. Birincisi, 1992 yılında kurulan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) aracılığıyla bölgeye yönelik yardımların organize edilmesidir (Balcı, 2017: s.229). Bu dönemde TİKA, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının uygulayıcısı konumuna geldi. Yine 1992 yılında Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi gerçekleştirildi. İkincisi, bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla bölge ülkelerindeki öğrencilerin Türkiye’de eğitim görmelerinin sağlanması ve burslar verilmesidir. Üçüncüsü, bölge ülkeleri ile işbirliği örgütleri kurarak ve çeşitli işbirliği antlaşmaları imzalayarak dış politika alanında ortak zeminler yaratmaya çalışmaktır

(Balçı, 2017: s. 229). Sonuncusu ise TRT Avrasya'nın 1992'den itibaren bölgede yayın yapmaya başlaması ve Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'nın bölge için tarih ve edebiyat kitapları hazırlaması gibi bölgeye yönelik propaganda faaliyetleridir (Papuççular, 2023: s. 277).

1993-1995 arası dönemde Rusya Federasyonu'nun bölgedeki boşluğu dolduracağı anlaşıldı ve Özal'ın ölümü sonrasında bölgeye yönelik ilgi azaldı (Aydın, 2008: s.372). Orta Asya'da yeni bağımsızlık kazanan ülkelere karşı Türkiye'nin "biz sizin ağabeyiniz" yaklaşımı bölge ülkeleriyle ilişkilerde problemlere neden oldu. Bu nedenle bölge ülkelerinin nezdinde Türkiye'nin yaklaşımı Batı Avrupa tipi emperyalist yaklaşımlara benzetildi (İşyar, 2021: s.41-42). Bu yeni dönemde Türkiye'nin Avrasya yaklaşımı pragmatik bir tarzda ilerledi ve süreklilik içeren bir yönelim olamadı (İşyar, 2021: s.43). Rusya Federasyonu'nun yakın çevre doktrini çerçevesine bölgeyi arka bahçesi ilan etmesiyle Türkiye bölgede bu dönemde etkin olmayacağını kavradı. Bölgede yeniden Rus hegemonyası tesis edildi ve Türkiye'nin romantik, hızlı ve kontrolsüz girişimleri başarılı sonuçlar üretmedi (Şahin ve Argalı, 2022: s.26).

1995 sonrası süreçte Türkiye Cumhuriyeti bölgeye Rusya'yı dikkate alan, dengeli ve gerçekçi bir politika ile yaklaşmaya başladı ve ilişkilerin geliştirilmesini sürece yaydı (Aydın, 2008: s.372). 2000'lerde Türkiye'nin Türk dünyasına yönelimi durağan bir seyir izledi. Bu dönemde bölgeyle ilişkileri geliştirmek için kurulan TİKA'nın faaliyet alanı büyük ölçüde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya kaydı. Türkiye'nin yeniden Türk cumhuriyetleriyle ilişkileri 2009 yılından itibaren yükselişe geçti. Bu dönemde Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi yani Türk Keneşi kuruldu. Türk Keneşi ile Türk dünyasının kapsamlı bir işbirliği sürecine girmesi hedeflendi (Şahin ve Argalı, 2022: s.27). Nahcivan Anlaşması ile 2 Ekim 2009'da kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, 2010 yılında İstanbul'daki devlet başkanları zirvesiyle resmi olarak ilan edildi ve yol haritası ortaya konuldu. Böylece 1992'den itibaren gerçekleştirilen zirveler Türk Keneşi bünyesine dâhil edildi ve Türk Konseyi Zirveleri olarak isimlendirildi (Erol ve Çelik, 2017: s.21).

2010 sonrası Türkiye, Türk dünyası ile ilişkilerini geliştirmeye yöneldi ve özellikle 2016 yılından sonra enerji ve ekonomi konuları başta olmak üzere bölgeyle ikili ve çok taraflı işbirliği alanları oluştu ve Türkiye resmi makamlarınca 'Türk' kimliği vurgulanmaya başlandı. 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişimi sonrasında Rusya ile

ilişkilerin düzelmesinde Kazakistan'ın arabuluculuğu ve Özbekistan'da İslam Kerimov sonrası Şevket Mirziyoyev'in yönetime gelmesi Türkiye'yi bölgeye yakınlaştıran faktörler arasındadır. Buna ek olarak Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dört Gün Savaşları'nda Türkiye'nin Azerbaycan tarafında tavır alması da Türk dünyası yöneliminde önemli olmuştur (Şahin ve Argalı, 2022: s.27-28).

Türkiye'nin Türk dünyası yönelimi göstergelerinden biri de 2019 yılındaki 11. Büyükelçiler Konferansı'nda 'Yeniden Asya' açılımıdır. Bu dönemde Türkiye'nin öğrenci bursları yeniden Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine kaymaya başladı (Şahin ve Argalı, 2022: s.28). 2020 yılında Türk dünyası Covid-19 Pandemisi ile mücadelede ortak politikalar geliştirmeye yöneldi ve yardımlaştı. Aynı yıl İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye, askeri açıdan Azerbaycan'a destek verdi ve bu noktada diğer Türk cumhuriyetleri de destekte bulundu (Akçapa, 2023: s.481-482).

2021 yılının Mart ayında Covid-19 Pandemisi nedeniyle çevrimiçi olarak gerçekleştirilen Türk Keneşi zirvesinde, konseyin uluslararası örgüt haline gelmesi gerektiği gündeme geldi. Toplantıya onursal başkan olarak katılan Nursultan Nazarbayev, Türk Keneşi'nin adının Türk Devletler Birliği olarak değiştirilmesi önerisinde bulundu ve 2021 yılının Kasım ayında İstanbul'da gerçekleştirilen Türk Keneşi zirvesinde yapının ismi Türk Devletleri Teşkilatı oldu. Türk dünyasının daha entegre bir şekilde hareket edebilmesi noktasında Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi onaylandı (Şahin ve Argalı, 2022: s.29-30).

Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi'nde üyelerin gereksinimleri doğrultusunda karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayı artıracak, işbirliğini geliştirecek temel yapı olan Türk Devletleri Teşkilatı'nın etkisinin giderek artırılması hedeflendi. Türk Devletleri Teşkilatı, bu vizyon belgesi ile üye ülkelerin daha önce uluslararası taahhütlerine halel getirmeden üyelerini bir grup olarak daha güçlü hale getirmeyi amaçlayan bir strateji yaklaşımı ortaya koymaktadır. Üyeler arasında kardeşlik bağının vurgulandığı belgede karşılıklı güven ve saygı esasının gözetileceği belirtildi. Ayrıca Türk Devletleri Teşkilatı'nın üçüncü taraflarla da iyi ilişkiler kurulması noktasında bir araç olacağı vurgulandı. Türk Devletleri Teşkilatı, üye ülkelerin tarihsel, dilsel, kültürel ve geleneksel bağlarına dayalı olarak Türk dünyası arasında işbirliğini ve dayanışmayı geliştirme

konusunda üyeleri arasındaki diyalog ve istişareyi pekiştirmeyi hedefleyen bir kurum olarak rolü güçlendirilecektir (Türk Devletleri Teşkilatı [TDT], 2021: s. 1-3).

Türk dünyasında siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliğini güçlendirmeyi vaat eden vizyon belgesi, siyasal alanda ortak çıkarlar konusunda uluslararası ve bölgesel meselelerde istişare ve dayanışmanın güçlendirilmesini vurgulamaktadır. Radikalleşme, aşırılık, İslamofobi, yabancı düşmanlığı, terör, ulus ötesi suçlar gibi tehditlerle mücadelede ve sınır güvenliği konusunda üyeler arasında etkin işbirliği ve istişarenin güçlendirilmesini hedeflemektedir. Ekonomik işbirliği alanında da gelecekte ekonomik entegrasyonu sağlayamaya yönelik sermaye, hizmet, teknoloji ve insanların serbest dolaşımının sağlanmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirmeyi hedefleri arasında saymıştır. Kültürel işbirliği noktasında Türk dünyasındaki ortak bağları daha fazla keşfetmeye ve birlik duygusunu pekiştirmeye yönelik olarak üyelerin ilgili kurumlarınca ortak kültürel, sosyal ve eğitim faaliyetleri geliştirmeyi vurgulamıştır. Vizyon belgesi, Türk Devletleri Teşkilatı'nın diğer uluslararası kuruluşlarla işbirliği noktasında ortaklıklar geliştirme yoluyla güvenilir bir uluslararası aktör olarak etkisini artırmayı amaçladığını ortaya koymuştur. (TDT, 2021: s. 6-17).

Türkiye'nin son dönemdeki Türk dünyası yönelimi 1990'lardakine nazaran iddialı, romantik ve hamasi söylemlerden uzak bir şekilde ilerlemektedir (Tekir, 2023: s.1094). Türkiye bu dönemde bölgenin gerçeklerine riayet ederek ortak çıkarlar temelinde ilişkiler geliştirme yoluna gitmesi halinde işbirliği ilişkilerini geliştirerek sürdürülebilir hale getirecektir. Ayrıca Rusya ve Çin'i karşısına almadan bölgeye yaklaşma politikası Türkiye ve bölge ülkeleri açısından daha olumlu sonuçlar doğuracaktır (Şahin ve Argalı, 2022: s.30). Günümüzde çok kutuplu bir uluslararası sistemin ortaya çıkması göz önüne alındığında Türk Devletleri Teşkilatı'nın büyük bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Ekonomik ve siyasi işbirliği başta olmak üzere örgütün hedeflerinin somut çıktılara dönüşmesi üyeler arasında güçlü bir entegrasyon meydana getirebilir (Akçapa, 2023: s.488). Bu noktada Emeklier vd., (2022: s.75) Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurumsal açıdan güçlenmesinin yolunun sektör odaklı bir yaklaşımla belirli alanları öncelikli hale getirmesi olduğunu belirtmektedir. Tıpkı Avrupa Birliği'nin kömür ve çelik sektörünün katalizör işlevi görmesi ve zamanla entegrasyon sürecinin diğer alanlara genişlemesi örneğinde olduğu gibi Türk Devletleri Teşkilatı da savunma, enerji ve tarım alanlarını

öncelikli hale getirmeli ve bu üç sektör üyeler arasındaki bütünleşme sürecinde bir kaldıraç işlevi görmelidir.

Bu tezde de Türk Devletleri Teşkilatı'nın işlevsel bir örgüt olarak üyelere katkı sağlaması noktasında öncelikli sektörler belirleme yaklaşımı fikri paylaşılmaktadır. Çünkü ilk ortaya çıkışından itibaren her şeyi kapsayan çok taraflı girişimler genelde uzmanlaşma konusunda büyük eksikler taşımakta ve devletlerin bir niyet deklarasyonundan öteye geçmemektedir. Bu nedenle ilk planda her şeyi kapsayan girişimler somut çıktılar üretmekte zorlandığı için üyelerin çok taraflı girişime isteksizliği neticesinde işlevsiz kalmaktadır. Bu noktada Türkiye'nin çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri bağlamında önemli bir araç olma potansiyeli taşıyan Türk Devletleri Teşkilatı, gelecek on yıllarda belirli alanlarda üyelere somut çıktılar sağlayabilirse entegrasyon diğer alanlara genişleme gösterecektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletleri Teşkilatı girişimi, koşulları ulusal sınırların ötesinde şekillendirerek çevreyi istikrarlı hale getirmeye yönelik bir çevre hedefleri girişimidir. Bu çevre hedefin inşasında ortak tarih, kültür, kimlik bağları önemli rol oynamaktadır. Bu yönüyle eleştirel jeopolitik bir bakış açısıyla Türk dış politika karar vericilerinin Türk cumhuriyetleri coğrafyasına yönelik tahayyülü bu bölgeye yönelik çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinde bulunmasının temel nedenlerindenidir. Türkiye'nin bölgeye yönelik bölgesel lider rolü benimsemesi de bu yönelimde etkili olmuştur. Yani Türk dünyasıyla yakınlaşma politikası ve Türk Devletleri Teşkilatı girişiminde sosyal inşacı faktörlerin rolü önem arz etmektedir.

Türk dünyası ile yakınlaşma politikası ve Türk Devletleri Teşkilatı girişiminde temel motivasyon refah sağlamaktır. Bu yönüyle bu politika ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine ve entegrasyon süreçlerine kapı aralayan bir çevre hedefleri girişimidir. Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletleri Teşkilatı girişimi ayrıca bölgede bir barış adacığı tesis etme yönüyle barış ve istikrara katkı sunma potansiyeli olan bir girişim olduğu için de liberal saikler önem arz etmektedir. Ayrıca Türk Devletleri Teşkilatı, uluslararası alanda üyelerin birbirlerini diplomatik alanda destekleyeceği zeminler oluşturması yönüyle de liberal saiklerin etkili olduğu bir çevre hedefleri girişimidir.

Son olarak her ne kadar liberal saikler Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletleri Teşkilatı girişiminin ana yönlendirici saikleri olsa da realist saiklerin de bu

politik yönelimde etkili olduğu söylenebilir. Ulusal güvenlik konularında ülkelerin birbirlerini desteklemesini sağlayan bir araç olarak düşünüldüğünde egemenlik hedefleri için bir araç görevi de görmektedir. Savunma konularında üyeler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi yoluyla ulusal güvenliğe de katkı sağlayacak bir araç olarak düşünülebilir.

Türkiye'nin çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinden olan Türk dünyası ile yakınlaşma politikası ve Türk Devletleri Teşkilatı, Soğuk Savaş sonrası dönemde özgün ve bağımsız girişimlerden biridir. Türkiye, herhangi bir büyük gücün isteği, desteği ve zorlamasıyla değil kendi ulusal çıkar hesaplamaları doğrultusunda bu politika yönelimini gerçekleştirmektedir. Bu yönüyle bu girişim, Soğuk Savaş koşullarında ortaya çıkan ABD ve Batılı ülkelerin zorlamasıyla şekillenen Balkan Paktı ve Bağdat Paktı gibi çevre hedefleri girişimlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca Türk Devletleri Teşkilatı, Türkiye'nin öncülüğünde gerçekleştirilen girişimlerden biridir.

4.1.3.1.2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

Türkiye Cumhuriyeti'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinden biri de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'dür. Karadeniz Ekonomik İşbirliği, 25 Haziran 1992'de İstanbul Deklarasyonu ile Türkiye, Rusya, Yunanistan, Bulgaristan, Ukrayna, Arnavutluk, Romanya, Moldova, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan tarafından oluşturuldu. Üye ülkeler arasında ekonomik, ticari, kültürel ve bilimsel alanlardaki işbirliğinin geliştirilmesini hedefleyen platform, 1998 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Şartı'nın (KEİÖ) imzalanması ile kurumsallaştı. Merkezi İstanbul'da olan örgütün temel karar alma organı Dışişleri Bakanları Konseyidir. KEİÖ, Türkiye'nin bölgede yeni bir entegrasyon hareketi başlatarak ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirme arzusuyla gerçekleştirdiği girişimler neticesinde ortaya çıktı (Ateş, 2017: s. 311). 5 Haziran 1998 yılında Yalta'da imzalanan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Şartı'nın üçüncü maddesi örgütün amaçlarını ortaya koymaktadır:

“Madde 3 - Prensipler ve Amaçlar

Çeşitli düzeylerdeki KEİ faaliyetleri yoluyla aşağıdaki ilkeler ve amaçlar izlenecektir.

- a) Dostluk ve iyi komşuluk ruhuyla hareket etmek ve üye devletler arasındaki karşılıklı saygı, güven, diyalog ve işbirliğini sağlamlaştırmak;
- b) İkili ve çok taraflı işbirliğini uluslararası hukuk kuralları ve ilkeleri temeli üzerinde daha fazla geliştirmek ve çeşitlendirmek;
- c) İş yaşamını geliştirmek ve ekonomik işbirliği sürecine doğrudan katılan şirket ve kuruluşların ferdi ve kolektif girişimlerini teşvik etmek;

d) Ekonomik işbirliğini, üye devletlerin uluslararası örgütlere ya da kuruluşlara tam veya diğer nitelikteki üyeliklerinden kaynaklanan uluslararası yükümlülükleriyle çelişmeyecek ve üçüncü ülkelerle ilişkilerini geliştirmelerini engellemeyecek tarzda geliştirmek,

e) İlgili üye devletlerin özel ekonomik koşullarını ve menfaatlerini dikkate almak,

f) Diğer ilgili devletlerin, uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlarla şirket ve teşebbüslerin KEİ sürecine katılımlarını teşvik etmek” (Resmî Gazete, 25.6.1999 -Sayı: 23736: s.44).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü büyük ölçüde belirlenen amaçları gerçekleştiremeyen bir girişim olarak kaldı. Üyelerin belirlenen hedefleri gerçekleştirmeye noktasında isteksiz davrandıkları gevşek bir örgütlenme olarak kaldı. Üye ülkeler çalışma grubu toplantılarına yetki sahibi olmayan yetkililer gönderdiler. Üye ülkelerin hem iç politikalarındaki sorunlar hem de komşu devletlerle yaşadıkları sorunlar girişimin etkili olamamasının nedenleri arasındadır (Uzgel, 2008: s. 521-522).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü her ne kadar etkisiz bir örgüt olarak kalsa da Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikası için önem arz etmektedir. Çünkü Türkiye, Soğuk Savaş öncesi dönemdeki gibi özgün ve bağımsız bir inisiyatifle yani Batılı ülkelerin teşvik, destek ve isteği olmadan bölgesel refah ve güvenliğe katkı sunmayı amaçlayan bir girişimin öncülüğünü üstlenmiştir.

KEİÖ girişimi, nihai olarak etkisiz bir girişim ve çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri açısından başarısız bir girişim olarak değerlendirilse de özgün bir politika olduğunu belirtmek gerekir. Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgesel örgütlenme süreçlerinde özgün ve bağımsız bir şekilde aktif girişimlerde bulunması bölge ülkeleriyle karşılıklı güven ilişkilerinin geliştirilmesine ve işbirliği süreçlerine katılma motivasyonunun artmasına zemin hazırlayabilirdi. Bu yönüyle Soğuk Savaş dönemindeki Bağdat Paktı gibi yine Türkiye’nin öncülüğünde gerçekleştirilen ancak Batılı ülkelerin istekleri ve destekleriyle kurulan örgütlenmeler Türkiye’ye karşı güvensizliği artırdı. Ancak KEİÖ gibi özgün ve bağımsız girişimlerin öncülüğünü yürütmek, Türkiye’nin bölgede gerçekten işbirliğini, istikrarı ve karşılıklı güveni pekiştirme niyetinin bölgede kabul görmesini kolaylaştırabilirdi. Nitekim Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Şartı’nın imzalandığı dönemde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Türkiye’nin bölgede barışa, refaha, istikrara katkı sunmaya çalışan bir rolü olduğunu şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“...ekonomik işbirliğinin, bölgesel diyalogu arttırmanın ve siyasi sorunların uzun vadeli çözümünün önünü açmanın etkili bir yolu olabileceğine inanıyoruz. Bu nedenle Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi gibi başarılı işbirliği çabalarına öncülük ettik. Avrupa ve Asya arasındaki merkezi konumumuz, bölgeler arası girişimleri başlatmamızı sağlayan önemli bir

değerdir. Geçici ekonomik zorluklarımıza rağmen, daha az şanslı ulusların sıkıntılarını hafifletmek için de elimizden geleni yapıyoruz. GSMH'ye oranla Türkiye, küresel ölçekte insani ve kalkınma yardımlarının önde gelen bağışçıları arasında yer almaktadır” (Cem, 2002: s. 3).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü girişimi ile Türkiye, kuzey bölgesinde ekonomik işbirliğini tesis etmeyi ve refahına katkı sağlamayı hedefledi. Bu yönüyle bu çevre hedefleri girişiminde ana yönlendirici saik liberal saiklerdir.

4.1.3.1.3. İslam dünyası ile yakınlaşma ve D-8 Projesi

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye Cumhuriyeti’nin çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinden biri de İslam ülkeleri ile çok taraflı ilişkileri geliştirmek amacıyla oluşturulan D-8 girişimidir. D-8 girişimi ile bölgede tarihsel, kültürel, dini açılardan bağları olan ülkelerin arasında temelde ekonomi odaklı işbirliği ve kalkınma süreçleriyle Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına katkı sunmak ve diplomatik alanda destek kanallarını geliştirmek hedeflendi. Bu yönüyle önemli bir girişim olsa da nihayetinde işlevsiz kaldığı için başarısız bir çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimi olarak değerlendirilebilir.

Soğuk Savaş koşullarında Sovyetler Birliği’nden algılanan tehditler, Türkiye’yi tek yönlü dış politika izlemeye mahkûm ediyordu ve alternatif dış politika açılımlarının önünde bir engel oluşturuyordu. Soğuk Savaş koşullarının ortadan kalkmasıyla birlikte Batı yönlü dış politika sürdürülürken bir yandan da doğu, kuzey ve güney yönlerine yönelik de dış politikalar geliştirme imkânı doğdu (Davutoğlu, 2016: s.281). Bu noktada Turgut Özal’ın Soğuk Savaş sonrası dış politikadaki çok boyutlu anlayışının Necmettin Erbakan’ın başbakan olduğu dönemde de geçerli olduğu söylenebilir. Bu noktada Erbakan, İslam dünyası ile ilişkilere Özal’dan daha açık ve Batı bağlantısı Özal’a göre daha mesafeliydi (Kösebalaban, 2014: s. 264).

Necmettin Erbakan, Türkiye için “bölgesel lider” rolünü benimsemekte ve ‘şahsiyetli dış politika’ söylemini öne çıkarmaktadır. Bu noktada Batıyı emperyalist olarak niteleyen Erbakan, dış politikada İslam ülkeleri ile yakınlaşmayı öncelikli politika olarak gören bir anlayışa sahipti. Ayrıca Erbakan, İslam ülkeleri arasında oluşturulan uluslararası örgütlerde Türkiye’nin söz sahibi bir konuma gelmesini hedeflemekteydi. Ancak siyasal söylem ve yaklaşımının aksine hükümet programında Batı ülkeleriyle ve

İsrail ile ilişkilerde radikal bir değişikliğin olmayacağı vurgulanarak kamuoyuna bir güven verilmeye çalışıldı (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2008: s. 560-561).

1996 Haziranında Refah-Yol koalisyonu ile başbakan olan Necmettin Erbakan, ilk yurt dışı gezisinde sırasıyla İran, Pakistan, Malezya ve Endonezya'yı ziyaret etti. Akabinde Mısır, Libya ve Nijerya'ya resmi ziyaretler gerçekleştirdi. Erbakan, G-7 (Grup of Seven) karşısında bir alternatif olarak M-8 adında Müslüman ülkeler arasında bir dayanışma grubu kurmak için girişimlere başladı. Ancak projenin adı tepki toplayınca '*Gelişmekte Olan Ülkeler 8*' (*Developing 8*) olarak değiştirildi. 22 Ekim 1996 tarihinde Kalkınmada İşbirliği Konferansı'nı izleyen bir dizi hazırlık toplantıları gerçekleştirildi. 4 Ocak 1997 tarihinde D-8 Dışişleri Bakanları Toplantısı gerçekleştirildi. 15 Haziran 1997 tarihinde de İstanbul'da "D-8 Gelişmekte Olan Ülkeler Teşkilatı" kuruldu (Uçarol, 2015: s.1420).

Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya tarafından kurulan D-8, üyeler arasında işbirliğini ve sosyal etkileşimleri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda işbirliğini geliştirme noktasında D-8; ticaret, sanayi, tarımsal kalkınma, finans ve bankacılık, bilgi ve iletişim, teknoloji, enerji, çevre, sağlık, kültür, turizm ve yoksullukla mücadele konularını öncelikli alanlar olarak belirledi (Uçarol, 2015: s.1421).

Erbakan'ın inisiyatifiyle Türkiye'nin öncülüğünde kurulan D-8, proje olarak ortaya atıldığı günden itibaren hem Türk kamuoyunda hem de Arap ülkelerinde tepki gördü. D-8 kurulduktan sonra da herhangi bir etkinlik gösteremedi. Refah-Yol hükümetinin 18 Haziran 1997 tarihinde iktidardan düşmesi sonrasında da D-8 varlığını sürdürmeye devam etti. İki yılda bir toplanan devlet başkanları zirvelerinde D-8'i etkin hale getirmeye yönelik konuşmalar yapılsa da teşkilat atıl ve etkisiz bir girişim olarak kaldı (Uçarol, 2015: s.1421). Üyeler arasındaki coğrafi uzaklık, ekonomik yetersizlikler, üyeler arasındaki işbirliğini teşvik edecek motiflerin eksikliği, üyelerin birbiririni siyasi, ekonomik ve güvenlik açılarından tatmin edememesi örgütün işlevsiz kalmasının nedenleri arasındadır (Şahin, 2012: s.214). D-8 girişimi de bu dönemde ortaya çıkan pek çok girişim gibi rasyonel bir zeminde yürütülemedi ve kısa dönemli krizlerin de etkisiyle motivasyonunu kaybetti. Nitekim D-8 iç politikadaki çekişmelerin gölgesinde daha gün yüzüne çıkmadan atıl hale geldi (Davutoğlu, 2016: s. 282).

Refah-Yol hükümetinin ilk 8 ayında başbakanlık görevini yürüten Necmettin Erbakan, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının uydu değil bağımsız olması gerektiğini düşünmektedir ve bu noktada '*köprü*' rolü yerine '*inancın savunucusu*' rolünü yerleştirmeye çalıştı (Süleymanoğlu Kürüm, 2019: s. 690). Ancak gerek Türkiye Cumhuriyeti devlet ve toplum yapısı gerekse Erbakan'ın iktidarda uzun süre kalamaması dış politikanın yön ve rol değiştirecek bir boyuta ulaşmasını mümkün kılmadı. D-8 girişimi bu kapsamda yeni bir rol inşa etme çabasının politik bir çıktısı olarak değerlendirilebilirse de başarısız bir girişim oldu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin İslam dünyası ile yakınlaşma ve D-8 projesi kapsamındaki çevre hedefleri girişimi de koşulları ulusal sınırların ötesinde şekillendirerek istikrar arayışı içeren bir girişimdir. Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletleri Teşkilatı girişimi gibi İslam dünyası ile yakınlaşma ve D-8 projesi girişimi de kimlik temelinde bir politikadır ve tarihsel ve kültürel bağlar önemli rol oynamaktadır. Yine Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletleri Teşkilatı girişiminde Türk dünyasına yönelik ülkelerin etkili olduğu gibi bu girişim esnasındaki Türk dış politika karar vericilerinin İslam coğrafyasına yönelik tahayyülü bu girişimi doğuran nedenlerin başında gelmektedir. Bu dönemde Necmettin Erbakan başbakanlığındaki Refah-Yol hükümeti, Türkiye'yi İslam dünyası açısından bir lider olarak algılamaktadır. Yani İslam dünyası ile yakınlaşma ve D-8 projesi yönünde bir çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişiminde sosyal inşacı faktörlerin rolü önem arz etmektedir.

İslam dünyası ile yakınlaşma ve D-8 projesi de tıpkı Türk dünyası ile yakınlaşma politikası ve Türk Devletleri Teşkilatı girişimindeki gibi temel motivasyonu refah sağlamak olan bir girişimdir. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Necmettin Erbakan, bu proje ile Türkiye'nin ve İslam dünyasındaki ülkelerin kalkınacağına inanmıştı. Bu nedenle temelde ekonomik odaklı olan bu girişim yine Erbakan'a göre diplomatik alanda da Türkiye'nin destek kanallarını geliştirebilecek bir projedir. Bu yönüyle ele alındığında İslam dünyası ile yakınlaşma ve D-8 projesinin de ana yönlendiricisi liberal saiklerdir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi D-8'in atıl ve işlevsiz kalması nedeniyle Refah-Yol hükümeti tarafından başlatılan İslam dünyası ile yakınlaşma ve D-8 projesi Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki başarısız çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinden biridir.

4.1.3.1.4. Afrika Açılımı

Türkiye Cumhuriyeti'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinden biri de Afrika Açılımıdır. 1998 yılında İsmail Cem'in girişimiyle Afrika Eylem Planı'nın hazırlanmasıyla başlayan bu girişim Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle oluşturduğu bir uluslararası örgüt ortaya çıkarmasa da Türkiye'nin 2005 yılında Afrika Birliği'ne gözlemci üye olması ve 2008 yılında stratejik ortak haline gelmesiyle gelişti. Ayrıca Türkiye, Afrika Kalkınma Bankası ve Afrika Kalkınma Fonu'na katıldı. Türkiye'nin yumuşak güç çerçevesinde bölgeyle ilişkilerini geliştirmesi çevre hedefleri kapsamında ele alınmıştır.

Türk dış politikasının Afrika ile ilişkileri cumhuriyet öncesi döneme dayanmaktadır. Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika ve Sahra-altı Afrika bölgesinde önemli bir aktör oldu. Buna ek olarak Afrika'nın güneyinde ise İslam dinini yaymaya yönelik faaliyetler izledi. Bu dönemlerde kıtadaki güçlerle barışçıl temelde siyasi ve ticari ilişkiler sürdürdü. Cumhuriyetin kurulduğu dönemde ise Afrika kıtasının büyük bir bölümü sömürge konumunda olduğundan ilişkiler düşük bir seviyede kaldı. Soğuk Savaş döneminde ise uluslararası sistemin iki kutuplu yapısı Türkiye'nin Afrika'ya yönelik bağımsız politikalar geliştirmesini mümkün kılmadı. Türkiye Cumhuriyeti, 1950'li yıllardan sonra bağımsızlığını kazanmaya başlayan Afrika ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerine desteğini açıkladı ve resmi olarak tanıdı (Halistoprak, 2021: s. 291-292). Bunun tek istisnası Cezayir'in bağımsızlığı noktasında BM Genel Kurulu'nda 1958 yılında çekimser oy kullanmasıdır. Türkiye bu noktada Batı Bloğu ülkesi olan Fransa'nın tezine destek verdi (Turhan, 2023: s. 213). Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Afrika ile ilişkilerini belirleyen temel unsur Türkiye'nin Batı Bloğunda yer alan bir ülke olarak politikalarının blok siyaseti temelinde şekillenmesidir (Halistoprak, 2021: s.293).

1998'de dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Afrika'ya yönelik politikayı gözden geçirerek yeni bir dış politika anlayışı ortaya koydu. 1998'de Afrika Eylem Planı kaleme alındı ve Türkiye'nin Afrika'da aktif, çok katmanlı ve katkı verici politikalar geliştirme stratejisi ortaya konuldu (Halistoprak, 2021: s. 281-282). Bu eylem planıyla Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile ekonomik, siyasi, kültürel ve diplomatik ilişkilerinin zaman içerisinde geliştirilmesi temel amaç olarak belirlendi (Halistoprak, 2021: s. 283). Bu noktada Türkiye'nin bölgede alt yapı yatırımlarına ekonomik ve teknik

destek sunması ve bölgede insani gelişmişlik düzeyine katkıda bulunması hedeflendi (Halistoprak, 2021: s. 289).

İsmail Cem'in başlattığı bu yönelim Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılında iktidara gelmesinden sonra da devam etti (Halistoprak, 2021: s.282). Bu noktada Türkiye, Afrika ülkeleriyle ilişkilerini uluslararası hukuka saygı, demokrasi, insan hakları, silahsızlanma, terörizmle mücadele, sosyal adaletin tesisi, yoksullukla mücadele gibi ilkeler çerçevesinde sürdürdü (Efegil, 2012: s.251). Türk dış politikasında Soğuk Savaş sonrasında yeni aktivizm arayışları çerçevesinde Afrika ülkelerine yönelimde ticari ilişkileri geliştirme ve bölgesel işbirliği alanlarını artırma gözetilmektedir (Halistoprak, 2021: s.283). AK Parti döneminin dış politikasını şekillendiren Ahmet Davutoğlu, Soğuk Savaş koşullarında Afrika politikasının ihmal edilmesinin diplomatik yalnızlığın nedenlerinden biri olduğunu ve Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin bu bölgeye yönelik etkinliğini artırması gerektiğini şu cümlelerle ifade etti:

“Soğuk Savaş şartlarının ortadan kalkması Türkiye'nin Afrika'ya yönelik politikasını yeniden gözden geçirmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Afrika'daki gelişmelere tümüyle ilgisiz kalmak veya bütün sömürgeci birikime rağmen hala bakir kaynaklara sahip olan bu kıtayı geri kalmış ülkeler topluluğu olarak görüp küçümsemek Türkiye ölçeğinde tarihi ve coğrafi faktörlere sahip bir bölgesel güç için mazur görülemez bir zaaf oluşturmaktadır. Türkiye'nin Afrika ülkelerinin ağırlıklarını hissettirdiği BM Genel Kurulu'ndaki ilgili her kararda ciddi bir yalnızlık yaşaması bu zaafın bir sonucudur. Karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin gittikçe artacağı önümüzdeki yüzyıl içinde ülkelerin güçleri küresel ölçekli bütün etkinlik alanlarındaki özgül ağırlıklarının toplamı ile ölçülecektir. Dolayısıyla bir ülkenin gücü sadece kendi çevresindeki fiili gücü ile değil, değişik havzalardaki ekonomik, kültürel ve diplomatik etkinliği ile değer bulacaktır. Türkiye bu çetin etkileşim yarışında geri kalmak istemiyorsa başta Afrika olmak üzere şu ana kadar yeterince ilgi kuramadığı bölgelere bakış açısını değiştirmek zorundadır. Nasıl ki Afrika ile hiçbir doğrudan bağlantısı bulunmayan Japonya'nın küresel ekonomik etkinliğinde Afrika pazarının da ciddi bir payı olmuşsa, küresel etkinliğini artırma hedefini gözetecek bir Türkiye'nin de uluslararası ekonomi-politik rekabetteki önemli havzaları yakından takip etmesi gerekmektedir. İlk safhada Afrika açılımı için her şeyden önce dış politika yapım psikolojisinde bir yenilik yaşanmak zorundadır” (Davutoğlu, 2016: s.208).

2005'te Türkiye, Afrika Birliği'ne gözlemci statüsüyle kabul edildi ve 2005 yılı Türkiye tarafından 'Afrika Yılı' ilan edildi. 2008 yılının başında ise Afrika Birliği tarafından Türkiye 'stratejik ortak' ilan edildi. Bu gelişmelerin neticesinde Türkiye, kıta dışında bir ülke olarak Afrika Kalkınma Bankası'na ve Afrika Kalkınma Fonu'na üye

oldu (Türk ve Gaytancıoğlu, 2012: s. 308). Türk dış politikasında Afrika'ya yönelik aktif politika 'Türkiye'nin Afrika Açılımı' olarak ifade edilmektedir.

Türkiye'nin Afrika ülkelerine yönelik politikası rol teorisi bağlamında değerlendirildiğinde '*kalkındırıcı*' rolünün benimsendiği görülebilir. Dış politika kararvericileri tarafından Türkiye'nin '*iyileştirici*' ve '*kalkındırıcı*' rolünün altı çizilmektedir. 2008 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen Türkiye-Afrika İşbirliği Zirvesinde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Türkiye'yi Afrika kıtasında barışa, güvenliğe ve kalkınmaya katkı sağlayan en önemli ülkelere biri olarak zikretmiştir (Halistoprak, 2021: s.283). 2014 yılında Ekvator'da gerçekleştirilen 2. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'nde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da Türkiye'nin Afrika'ya hiçbir zaman sömürgeci bir bakışla bakmadığını ve insani bir yaklaşımı benimsediğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Selçuklu Devleti, Asya kıtası üzerinde geniş bir coğrafyaya hükmetmiştir. Osmanlı Devleti ise Asya, Avrupa ve Afrika olmak üzere üç kıta üzerinde hüküm sürmüştür. Atalarımız, selefimiz olan bu iki büyük devlet de ne bölgelerindeki ülkelere ne de Afrika'ya asla ve asla ırkçı, köleleştirici ya da sömürgeci nazarla bakmadı. Biz Afrika halklarını her zaman gönüldaşlarımız, kader arkadaşlarımız olarak gördük. Dillerimiz, değerlerimiz, etnik kökenlerimiz ve harici görünümümüz farklı olsa biz kendimizi Afrika ile aynı geminin yolcuları olarak hissettik. Afrika kıtasının kadim medeniyetine her zaman takdirle baktık. Afrika'nın yaşadığı acılara politik, stratejik, çıkar odaklı bakanlardan olmadık. Her zaman insani, vicdani nazarla yaklaştık. Aynı şekilde Afrika'nın sevincini, başarılarını da hep kendi sevincimiz, başarılarımız olarak gördük ve bununla da iftihar ettik” (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2014).

Rol teorisi bağlamında kendisini kalkındırıcı rolü ile inşa eden bir ülke; bölgede kalkınma odaklı projeler geliştirmeye, altyapıyı geliştirmeye, insani yardımlar ve ekonomik yardımlar sağlayamaya ve bölgeyle ilişkilerinde aktif politikalar izlemeye yönelir. Türkiye'nin Afrika Açılımı çerçevesindeki politikaları kalkındırıcı rol ile açıklanabilir (Halistoprak, 2021: s.288). Türkiye, bu dönemde Afrika ile ilişkilerini yumuşak güç çerçevesinde yürüttü ve kıtaya yönelik önemli kamu diplomasisi politikaları geliştirdi. Bu noktada eğitim bursları, kalkınma yardımları, TİKA başta olmak üzere kurumların faaliyetleri ve medya bu politikalarda öncü rol oynadı. Örneğin 1998 yılında Türkiye'de 204 Afrikalı öğrenci burslu eğitim görürken 2022 yılında 48 bine yakın Afrikalı öğrenci Türkiye'de eğitim aldı. Ayrıca Türkiye, Afrika'da Maarif Vakfı Okullarında 2023 yılı itibarıyla 51 farklı ülkede 50 binin üzerinde öğrenciye eğitim

hizmeti sağlamaktadır (Turhan, 2023: s. 218-219). Türkiye, diplomatik ikili ilişkiler, ticari ilişkiler, kültürel etkileşimler ve güvenlik alanlarında da 1998 yılındaki Afrika Eylem Planından 2023'e kadar kayda değer ilerlemeler kat etti. Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa ve Ortadoğu politikalarında inişli çıkışlı bir politik seyir görünümü hâkimken 1998 sonrası dönemde Afrika politikasında bir istikrar ve süreklilik göze çarpmaktadır (Turhan, 2023: s. 219-221).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Afrika Açılımı kapsamındaki girişimi koşulları ulusal sınırların ötesinde şekillendirerek çevreyi istikrarlı hale getirmeye yönelik bir çevre hedefleri girişimidir. Bu çevre hedeflerin inşasında tarihsel, kültürel ve kimlik bağları önemli rol oynamaktadır. Türkiye'nin bölgeye yönelik kalkındırıcı ve iyileştirici rolü benimsemesi ve yumuşak güç çerçevesinde politikalar izlemesi çevre hedeflerin inşasında başarılı sonuçlar ortaya çıkmasının nedenlerinden biridir. Ayrıca Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında Türk dünyasına yaklaşırken iddialı, hamasi ve üst perdeden yaklaşımının bu bölgedeki çevre hedeflerin inşasını geciktirdiği tecrübe edilmişti. Afrika ülkelerine yaklaşımda anti-empyralist ve eşit bir düzlemde yaklaşım benimsenmesi ve ilişkilerin gelişiminin sürece yayılarak dengeli bir seyir izlemesi Afrika Açılımı olarak ifade edilen çevre hedeflerin başarılı olmasında etkili oldu.

Ayrıca Türkiye, bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmak ve bölgeyle ticari ilişkilerini geliştirmek yoluyla başkalarına yardım ederek kendine yardım etme felsefesini sürdürmektedir. Çünkü İsmail Cem ile başlayan ve AK Parti döneminde de devam eden bu politikanın temel motivasyonlarından biri refah sağlamaktır. Ayrıca Türkiye bölge ülkeleri ile diplomatik alanda yakın ilişkiler geliştirerek Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin uluslararası platformlarda diplomatik yalnızlık yaşaması tecrübesinden hareketle bölge ülkelerinin diplomatik desteğini arkasına almayı amaçlamaktadır. Nitekim 2009-2010 döneminde BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliği için aday olan Türkiye, BM üyesi ülkelerin 151'inin oyunu alarak seçildi. Bu oylamada Türkiye'nin Türk dünyası yönelimi ve Afrika yöneliminin sonuçları ortaya çıktı ve bu bölge ülkelerinin neredeyse tamamının desteğini aldı. Dolayısıyla 1965 yılında Kıbrıs konusundaki oylamada yaşanan yalnızlık, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin çok boyutlu, çok yönlü, karşılıklı çıkarları geliştirmeyi amaçlayan dış politikası sayesinde aşıldı. Afrika Açılımı olarak ifade edilen çevre hedeflerin ana yönlendiricisi liberal saiklerdir.

Bu bölgeye yönelik politikada realist saikler de etkilidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin, sadece ve sadece bölgeyi kalkındırmaya odaklanmadığını da belirtmek gerekmektedir. Bölgede güvenlik sağlayıcı roller oynamaya çalışan Türkiye, 2011 yılında Somali'deki insani krize müdahale gerçekleştirdi ve sonrasında hastane inşaatı, su kuyuları, gıda yardımları, öğrenci bursları gibi faaliyetler gerçekleştirdi. 2016 yılında Somali'de askeri üs inşa etmeye başladı. Bu ülkedeki askeri üssü Türkiye'nin ulusal sınırlar dışındaki en büyük askeri üssü konumundadır (Halistoprak, 2021: s.299-300). Yani Türkiye, bölgeye kalkındırıcı rolüyle yaklaşırken diğer taraftan da kendisine yeni alanlar açmakta ve statüsünü pekiştirmektedir. Bu yönüyle Afrika Açılımı çerçevesindeki çevre hedeflerin tali yönlendiricisi de realist saiklerdir.

4.1.3.1.5. Avrupa Birliği tam üyelik süreci

Türkiye Cumhuriyeti'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinden biri de Avrupa Birliği tam üyelik sürecidir. Her ne kadar Avrupa entegrasyon sürecine katılmaya yönelik adımlar Soğuk Savaş döneminde gerçekleşse de Soğuk Savaş'ın son yıllarında tam üyelik başvurusu gerçekleşti ve genel olarak Avrupa yönelimi Soğuk Savaş sonrası dönemde daha ciddi adımlarla ilerledi. Avrupa Birliği yönelimi ile Türkiye, Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini ekonomik zeminde sürdürdü ve ulusal güvenlik kaygıları yaşamadı. Ancak sonuç olarak Türkiye, Avrupa Birliği üyeliği elde edemediği için AB yönelimini başarılı bir çevre hedefi olarak ele almak tartışmaya açıktır.

Ulus-üstü (supranational) ve hükümetler arası (intergovernmental) kurumsallaşma nitelikleri taşıyan Avrupa Birliği, üyeler arasında ortak pazar oluşturan, ekonomik fırsatlar yaratan, üyelerin güç ve güvenliğini artırmayı hedefleyen, ortak değerler ve normları geliştirmeye çalışan bir bölgesel bütünleşmedir (Mercan, 2021: s.167).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da barış, istikrar, refah, güvenlik ve özgürlüğün sağlanması öncelikli hale geldi. Savaşın önüne geçmek ve Avrupa'da barışa yönelik tehditlerin üstesinden gelmek amacıyla Avrupa'da gelişen refleks bütünleşme şeklinde ortaya çıktı (Mercan, 2021: s.167).

İkinci Dünya savaşı sonrasında 1951 yılında bu bölgesel bütünleşme sürecinin ilk tuğlası olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kuruldu. 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurularak bütünleşme hamlesinin diğer sektörlere yayılması amaçlandı. AET ile ortak pazar

hedeflenirken, EURATOM ile nükleer enerjinin güvenli kullanımının sağlanması hedeflendi (Mercan, 2021: s.168). 1965'te Füzyon Antlaşması ile AKTÇ, AET ve EURATOM birleştirildi ve Avrupa Toplulukları kavramı kullanılmaya başlandı. 1986'da Avrupa Tek Senedi imzalandı ve 1992 yılında Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği adını aldı (İnat ve Cicioğlu, 2017: s. 645).

Tarihsel süreç içinde hem Osmanlı Devleti'nin hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında siyasi, sosyal, ekonomik ve güvenlik alanlarında Avrupa ile ilişkiler önemli bir yere sahip oldu (Mercan, 2021:s. 166). Türkiye, Soğuk Savaş döneminde NATO, Avrupa Konseyi ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi kuruluşlara üye oldu (Çam, 1989: s.162). 1959 yılında da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortaklık başvurusunda bulundu. Türkiye'nin AET'ye ilk başvurusunda ekonomik yardımlar alabilme ihtimali önemli bir yere sahiptir. Siyasal açıdan ise topluluğa Yunanistan'ın başvurmuş olması etkili oldu. 1963 yılında AET ile Ankara Anlaşması imzalandı ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girdi. Ankara Anlaşmasına dayanarak Gümrük Birliği'ne geçişin ilkelerini belirleyen Katma Protokol 1970'de imzalandı ve 1973'te yürürlüğe girdi. Türkiye 1987 yılında Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulundu (İnat ve Cicioğlu, 2017: s.652-653). Hem dönemin başbakanı Turgut Özal'ın Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na katılmasında gördüğü ekonomik ve ticari faydalar hem de Yunanistan'ın 1981 yılında topluluğa üye olması ve Yunanistan'dan geri kalınmama isteği Avrupa yöneliminin temel itici motivasyonlarıdır (Alkan ve Urcan, 2023: s.94).

Bu tezde Türkiye'nin Avrupa Birliği tam üyelik süreci üçüncü dönem çevre hedefleri grubunda ele alınsa da görüldüğü gibi Avrupa entegrasyonunda yer alma istekliliği Soğuk Savaş dönemine dayanmaktadır. Ancak Soğuk Savaş'ın sonuna gelindiği bir dönemde başlayan tam üyelik başvurusundan sonraki süreçte Türkiye, Avrupa Birliği kapsamında düzenlemelere katılmaya başladı. Bu nedenle Avrupa Birliği tam üyelik süreci adıyla anılan çevre hedefler girişimi üçüncü dönemin girişimleri arasında değerlendirilmiştir.

1989'da Türkiye'nin tam üyelik başvurusu reddedilse de Avrupa Topluluğu 1990'da bir Türkiye paketi yayınlayarak yeni dönemde Gümrük Birliği temelinde ilişkilerin geliştirileceğine odaklandı. 1992 yılında adı Avrupa Birliği'ne dönüşen topluluk 1993 Kopenhag Zirvesinde Türkiye ile ilişkilerin Gümrük Birliği temelinde

yürütülmesi kararı aldı. Avrupa Birliği'ne entegrasyon sürecinde önemli bir aşama olarak görülen Gümrük Birliği Antlaşması 6 Mart 1995'te imzalandı ve 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girdi (Balcı, 2017: s. 239-240). 1997 yılındaki Lüksemburg Zirvesinde insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesi, azınlık haklarının korunması, Türk-Yunan ilişkilerinin düzeltilmesi ve Kıbrıs konusunda çözüm gibi koşullara bağlanınca Gümrük Birliği'nin AB üyeliğini kolaylaştıracağı beklentisi kısa vadede mümkün olmadı (Balcı, 2017: s.241). Lüksemburg Zirvesi ile Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri geriledi ancak 1998 yılındaki ilerleme raporunda Türkiye aday ülkelerden biri olarak tanımlandı. Bu gelişme Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin düzelmesi noktasında olumlu bir etki yarattı. 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi ile Türkiye aday ülke olarak ilan edildi. Bu gelişmenin dış politikadaki yansıması ise güvenlik ve tehdit temelli yaklaşımlar bir kenara bırakılırken işbirliği ve ekonomik ilişkiler temelli Avrupalılaşma süreci hızlandı (Balcı, 2017: s.267-268).

2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin AB yönelimi sürdü. 2002 yılının sonunda Türkiye üyelik müzakerelerinin başlaması noktasında girişimlerde bulundu. 2004 yılındaki Brüksel Zirvesi'nde Türkiye, birliğin siyasi kriterlerini karşılaması durumunda müzakereler gecikmeksizin başlayacaktır. Bu dönemde Türkiye, AB yolunda önemli reformlar gerçekleştirdi ve ilerleme kat etti. Böylece 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye'nin Avrupa Birliği katılım müzakereleri başladı.

Türkiye'nin AB'ye katılımı noktasında müzakerelerin başlamasının dış politika açısından önemli bir sonucu oldu. NATO üyeliği ile Türk dış politikasının Batıcı yönelimi kurumsallaşmıştı. AB üyelik müzakerelerinin başlamasıyla ise Türkiye, Avrupa ile siyasi, idari, ekonomik ve toplumsal entegrasyon sürecinin kapısını araladı (Balcı, 2017: s.300). Ancak üyelik sürecinin başlamasını takip eden süreçte Türkiye'nin Avrupa Birliği yönelimindeki aktif politikalar yavaşlamaya başladı. Bunun nedenlerinden biri AB'nin iki önemli ülkesi Fransa ve Almanya'da sağ partiler iktidara geldi ve Türkiye'nin birliğe üyeliğine mesafeli tutumlar izledi. İkincisi Avrupa Birliği'nin 2004 yılındaki genişleme dalgasıyla birliğe üye olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Türkiye'nin AB sürecini sürekli olarak engellemeye çalıştı. Üçüncüsü ise Avrupa Birliği'nde Türkiye karşıtı siyasetin yükselmesi ve Türkiye'nin Annan Planı sürecinde yapıcı bir tavır izlemesine rağmen AB'nin Türkiye karşısındaki tutumunun değişmemesi üzerine AK Parti hükümetinin AB heyecanını kaybetmesidir (Balcı, 2017: s.302).

Türk dış politikasında Avrupa yönelimi özgün bir yönelimdir yani bir büyük gücün yönlendirici etkisi altında sürdürülen bir politika değildir. Her ne kadar Avrupa Topluluğu'na yönelik politikalar Soğuk Savaş döneminde başlasa da Soğuk Savaş'ın son yıllarından itibaren ciddi adımlar atıldı. Bu kapsamda Türkiye Gümrük Birliği'ne katıldı ve Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerini başlattı. Bu yönelimde ana yönlendirici liberal saiklerdir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Batılı kimliğini onaylatma isteği göz önüne alındığında sosyal inşacı faktörler de etkili olmuştur. Avrupa Birliği tam üyelik sürecinin realist saiki ise böyle bir üyeliğin elde edilmesi durumunda Türkiye, toprak bütünlüğünün korunması noktasında birliğin diplomatik desteğini alacaktır. Bu yönüyle ele alındığında birliğe üyelik, Türkiye'nin çevre hedefleri açısından olumlu sonuçlar üretme potansiyeli olan bir girişimdir.

4.1.3.2. Üçüncü dönemdeki çevre hedeflerin tipolojisi

Soğuk Savaş koşullarında Batı ittifak sisteminin bir parçası haline gelen Türkiye Cumhuriyeti, uzunca bir dönem Batının kendisinden beklediği ittifak rolünü oynadı. Bu dönemde bir vizyon arayışı ve rol arayışı bulunmamaktadır. Her ne kadar bu dönemde Türkiye, ABD'nin müttefiki rolünü oynasa da bazı dönemlerde uluslararası sistemin koşulları el verdiği ölçüde göreceli olarak özerk politikalar da izledi. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye kendini bambaşka bir pozisyon içinde buldu. Yeni dönemde ortaya çıkan sorunların büyük çoğunluğu Türkiye'nin çevresinde gerçekleşmekte ve Türkiye kaos okyanusunun ortasında bir istikrar adası olarak görülmektedir. Bu süreçte Türk dış politika karar vericileri Türkiye'nin bölgesel istikrara, barışa ve işbirliğine önemli katkılar sağlayabilecek bir konumda olduğunu öne sürdüler. Böylece Türkiye önceden tanımlanmış roller yerine yeni bir atılım ve vizyon arayışı içerisine girdi. İsmail Cem bu yeni dönemdeki vizyon arayışını şu cümlelerle ifade etti:

“Soğuk Savaş sonrasında değişen koşullar Türkiye'ye bölgesel ve küresel barış ve istikrarın korunmasına aktif katkıda bulunma konusunda özel bir sorumluluk yüklemiştir. Türkiye, geleceğe yönelik net bir vizyonla bu tarihi görevi yerine getirmek için elinden geleni yapmaktadır” (Cem, 2002: s.3-4).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye için önemli bir tehdit kaynağı olarak görülen Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kafkasya ve Orta Asya'da yeni devletler ortaya çıktı. Bu da Türkiye'nin Balkanlardan Orta Asya'ya kadar uzanan coğrafyada siyasi, ekonomik, kültürel, diplomatik ve askeri alanlarda aktif bir dış politika geliştirmesi fırsatını sundu (Uslu, 2006: s.9-11). Ancak 2000'li yıllarda Balkanlarda Avrupa

Birliği'nin egemen olmasıyla Orta Asya'da ise Rusya'nın yeniden güçlenerek bölgedeki nüfuzunu yeniden hissettirmesiyle Türkiye'nin bu ilgisi Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yöneldi (Oran, 2017: s. 131-132). Türkiye'nin Arap Baharı politikaları sonuçsuz kalınca da Türkiye yeni fırsatları değerlendirerek yeniden Türk dünyası ile yakınlaşma kanallarını açtı. Türkiye'nin bu dönemde ABD, Rusya, AB, Orta Asya ülkeleri ve Ortadoğu ülkeleriyle ideal bir dengede dış politika izlemesi kaçınılmaz hale geldi.

Bu tezde Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki başlıca çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri konusunda 5 örnek seçilmiştir. Bunlar; Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletleri Teşkilatı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, İslam dünyası ile yakınlaşma ve D-8 Projesi, Afrika Açılımı ve son olarak Avrupa Birliği tam üyelik sürecidir.

Bu dönemin çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri genel olarak değerlendirildiğinde önceki iki döneme nazaran bu dönemde güvenlik tehditlerinin birinci plandaki yerini ekonomik işbirliği ve entegrasyon çabasının aldığı görülebilir. Bu yönüyle bu dönemdeki girişimlerin ana yönlendiricisi liberal saiklerdir. Çünkü bu dönemde SSCB tehdidinin ortadan kalkması nedeniyle ve zaten hâlihazırda Türkiye'nin NATO üyeliğinin bulunması nedeniyle Türkiye'nin diğer tehditler karşısında güvenlik örgütleri oluşturma ya da güvenlik örgütlerine katılma noktasında büyük bir gayreti bulunmamaktadır. Buna ek olarak Türkiye zaten bölgede askeri kapasite açısından güçlü bir konuma gelmeye başlamıştır. Bu yeni dönemde Türkiye'nin birincil önceliği ekonomik işbirliği yoluyla kalkınmasını sürdürmektir.

Bu dönemdeki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri Soğuk Savaş koşullarındaki ABD ekseninde dış politikanın ürettiği bağımlı ilişkinin sonucu olan çevre hedeflerinden ayrılmaktadır. Yani bu dönemde Türkiye'nin çevre hedefleri girişimleri özgün ve bağımsız inisiyatiflerdir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye ve ABD ilişkileri askeri konuları merkeze alan jeopolitik düzlemde yürütölen zeminden sıyrılma fırsatı yakalamıştır. ABD her ne kadar bu dönemde de bu ilişki biçimini sürdürmeye çalışsa da Türkiye ekonomik refaha odaklanan bir yaklaşım ile çevrede ekonomik işbirliği temelli girişimler geliştirmeye çalışmaktadır.

Bu dönemdeki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinin bir diğer özelliği ise dış politika yapımındaki karar vericilerin değiştii durumlarda Türkiye'nin yönelimlerinin ve benimsediği rolün de değiştiiğidir. Yani Turgut Özal ile Türk dünyası

yönelimi, İsmail Cem ile Avrupalılaşıma ve diğer bölgelere yönelik ekonomik işbirliği geliştirme politikası, Necmettin Erbakan ile İslam dünyası yönelimi, Davutoğlu ile Ortadoğu yönelimi, Davutoğlu sonrası dönemde Türk dünyası yönelimi öne çıkmaktadır. Dolayısıyla Soğuk Savaş koşullarında olduğu gibi belirli bir çizgi izlenmemektedir. Ancak bu Batıcı yönelimin yerini dolduran bir eksen kayması olarak yorumlanmamalıdır. Çünkü bütün bu dönemlerin söylem, demeç ve politikalarında Batı ile iyi ilişkilere yönelik politikalar birincil konumunu sürdürmektedir.

Bu dönemdeki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri ele alındığında KEİÖ ve D-8 Projesi girişimleri atıl ve işlevsiz iki örgüt doğurmuştur. Her ne kadar Türkiye'nin diplomatik destek kanallarının gelişmesi ve ekonomik işbirliği fırsatları doğurması açısından önemli girişimler olsa da nihai olarak beklenen sonuçları üretmediği bir gerçektir. Avrupa Birliği tam üyelik süreci de her ne kadar Türkiye'nin AB yönelimi sürmeye devam etse de ilişkilerin 2005 yılındaki seviyenin çok gerisinde olması ve istekliliğin azalması yönüyle şimdilik başarısız çevre hedefleri çerçevesinde değerlendirilebilir.

Sonuç olarak 1990'lı yıllardaki girişimlerde Türkiye, plansız örgütlenmeler içinde yer almış ve doğal olarak bu örgütler zamanla senelik olağan toplantılar gerçekleştiren yapıların ötesine geçememiştir. Dolayısıyla bu yıllarda ilgilenen bölgeler Türkiye için bir arka bahçe haline gelememiştir (Şahin, 2012: s.214).

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde Afrika Açılımı girişimi ve Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletleri Teşkilatı girişimi ise şimdilik başarılı çevre hedefleri kategorisinde ele alınabilir. Çünkü bu ülkelerle ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler giderek ivme kazanmaktadır. Böylece Türkiye bu bölgeler özelinde çevrede barış, uyum, istikrar ve refaha katkı sunmaya devam ederken ayrıca ekonomik ilişkilerini geliştirmekte ve siyasi destek kanallarını iyileştirmektedir.

Tablo 4. 4. Türkiye Dış Politikası’nda 1990-2023 Yılları Arasındaki Başlıca Çevre Hedefleri Girişimlerinin Biçimlendirici Saikleri

	Ana Yönlendirici Saik	Tali Yönlendirici Saikler	
Politik Çıktılar	Liberal Saiklerle Biçimlendirilen Çevre Hedefleri	Konstrüktivist Saiklerin Rolü	Realist Saiklerin Rolü
Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletleri Teşkilatı	Bu dönemdeki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinde barış ve uyum çabaları, bölgesel istikrara katkı sunma çabası, diplomatik destek kanallarının geliştirilmesi amacı ve en önemlisi ekonomik işbirliğini geliştirme çabası bulunmaktadır.	Bu politikalarda Türkiye’nin tarihsel, kültürel, dinsel bağların bulunduğu ülkelerle ilişkilerini normalleştirme adımının bir boyutudur. Ayrıca Türkiye’nin rol teorisi kapsamında bölgesel lider, örnek, kalkındırıcı rollerinin benimsenmesi etkili olmuştur.	Ulusal güvenlik konusunda bölge ülkelerin desteğini sağlayacak bir araç olarak düşünüldüğünden tali yönlendiriciler bağlamında realist saikler etkili olmuştur. Egemenlik hedefleri için bir araç işlevi görebilir.
İslam dünyası ile yakınlaşma ve D-8 Projesi			
Afrika Açılımı			
Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü		-	-
Avrupa Birliği tam üyelik süreci		AB tam üyelik sürecinde Türkiye’nin Batılı kimliğini onaylatma isteği ve köprü rolü etkili olmuştur.	AB ile barışçıl ve diplomatik ilişkiler egemenlik hedefleri için bir araç sağlanması yönüyle realist saikler bağlamında değerlendirilebilir.

4.2. Türk Dış Politikasının Çevre Hedeflerinin Genel Görünümü

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında dış politikasının temel önceliği egemenliği ve bağımsızlığı korumaktır. Atatürk döneminde reformlar yoluyla yeni kurulan devletin uluslararası alanda etkinliği ve saygınlığı artırılmaya çalışıldı. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında uluslararası toplumla birlikte hareket etme eğiliminde olarak uluslararası düzende yapıcı bir unsur olmaya çalıştı. Bu doğrultuda bölgesinde güvenlik paktları tesis eden Türkiye, bölgesel ve küresel güçlerle

etkileşim içinde uluslararası güvenliğin sağlanmasına katkı sunmaya çalıştı (Bağcı ve Demirel, 2023: s. 502). Bu tezde bu birinci dönem statü kazanma arayışı ve güvenlik ihtiyacı temelinde ittifaklar politikası olarak ele alınmıştır.

Bu tezde Türk dış politikasında ikinci dönem olarak ifade edilen 1945-1990 arası dönem incelendiğinde 1945-1950 arasındaki uluslararası yalnızlıktan kurtulmaya çalışılan ve Sovyet tehdidi nedeniyle Batı Bloğuna eklemelenmeye çalışılan bir dönem yaşandı. Batıya eklemelenme çabasının nedenlerinden biri ekonomik destekler edinme arayışıdır. Batı Bloğu içinde yer alma isteğinin bir diğer sebebi de Batılı bir kimlik iddiasının dış politikaya yansımalarıdır (Papuççular, 2023: s. 109). 1950-1960 arasında Türkiye, NATO üyeliği elde ederek Batı Bloğunun resmi bir parçası haline geldi. Soğuk Savaş'ın en sert yıllarında Türkiye Bağdat Paketi ve Balkan Paketi gibi bölgesel politikalarında blok siyaseti odaklı bir dış politika çizgisinin gereklerini yerine getirmeye çalıştı (Papuççular, 2023: s.146). 1960-1980 arası dönemde ise Türk dış politikasında bir arayışın yaşandığı söylenebilir. Göreli özerklik arayışı olarak da ifade edilen bu dönem Soğuk Savaş içindeki yumuşama dönemine denk geldi. Bu nedenle Soğuk Savaş'taki yumuşama 1950'li yıllarda olduğu gibi alternatif dış politika izlenmesinin önündeki engelleri bir miktar kaldırdı. Bu dönemde Kıbrıs meselesi başta olmak üzere ABD ile yaşanan krizler de Türkiye'nin çok yönlü dış politikaya yönelmesinde etkili oldu. Ancak bu yönelimin dış politikada Batıcılığı gündemden düşürecek yoğunlukta etkilemediğini belirtmek de gerekir (Papuççular, 2023: s.2011-212). Bu dönemde Bağlantısız ülkelerle, Ortadoğu ile ve SSCB ile ilişkiler geliştirilmeye çalışıldı. Bu tezde de incelenen İKÖ çerçevesinde Arap ülkeleriyle yakınlaşma çabası da bu koşullar altında gerçekleşti. 1980-1990 arası dönemde ise hem uluslararası sistemde Soğuk Savaş dinamikleri geri döndü hem de Türkiye'de 1980 yılındaki darbe sonrasında ABD ile ilişkiler restore edildi. Genel olarak ifade edildiğinde bazı dönemlerde çok yönlü dış politika izleme çabası bulunsun da dönemin genel karakteristiği Batı ile yakın ilişkiler ve işbirliği temelinde blok siyaseti odaklı güvenlik arayışı dönemidir.

Bu tezde 1990 sonrası dönem üçüncü dönem olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde Sovyetler Birliği dağıldı ve uluslararası sistemin dinamikleri değişmeye başladı. Buna mukabil Türkiye'nin de jeopolitik konumu ve rolü tartışılmaya başlandı. Bu dönemden itibaren yeni dış politika yönelimine dair tezler ortaya çıktı ancak hem ekonomik ve siyasal istikrarsızlık hem de Yunanistan, Suriye ve PKK terörü nedeniyle

oluşan güvenlik tehditleri bu tezlerin uygulama alanı bulmasını zorlaştırdı. 2000’li yılların başında ise AK Parti’nin iktidara gelmesiyle siyasal ve ekonomik istikrarsızlık sorunu ortadan kalkmaya başladı. Bu dönemde dış politikayı yönlendiren Ahmet Davutoğlu’nun stratejik derinlik tezi uygulama alanı buldu ve bu kapsamda komşularla sıfır sorun, merkez ülke, yumuşak güç, proaktif dış politika gibi yaklaşımlar ortaya konuldu. Ancak 2010’lu yıllarda Batı sonrası uluslararası düzen tartışmaları, Türkiye’nin ABD ve Batı ile ilişkilerinin zarar görmesi, Arap Baharı’nın ortaya çıkması ve bölgesel istikrarsızlık sorunları, iç siyasette yaşanan krizler gibi gelişmeler sonucunda yeniden ulusal güvenlik odaklı dış politika yaklaşımı uygulamaya konuldu. Papuççular’ın (2023: s.329) ifade ettiği gibi Türk dış politikasının stratejik teoriden bağımsız başka belirleyicileri bulunmaktadır. Yani Davutoğlu dış politikadaki temel sorunu stratejik teori eksikliği ile açıklamaktadır. Ancak küresel ve bölgesel dinamikler Türk dış politikası üzerinde daha belirleyici faktörlerdir. Ancak yine de son yıllarda Türkiye’nin önceki dönemlere nazaran daha çok sert güce dayanan ve iddialı politikalar takip eden yönlerinin bulunduğu da belirtilebilir. Bu noktada Türkiye’nin Katar, Libya ve Somali’de askeri üsleri bulunmaktadır. Suriye ve Karabağ’da askeri varlığı görülmektedir. Buna ek olarak savunma sanayisinde de gelişmeler yaşanmaktadır (Papuççular, 2023: s.398-399). Bu tezde sistemik koşulların değişmesiyle birlikte dış politikada farklı alternatiflerin tartışılma imkânı bulması nedeniyle 1990-2023 arası dönem yeni bir statü arayışı, rol arayışı ve yön arayışı dönemidir.

Tablo 4. 5. 1923-2023 Türk Dış Politikasının Yapısal Değişimi

	1923-1945	1945-1990	1990-2023
Dış Politikada Temel Hedef	-Güvenlik ihtiyacı -Statü kazanma arayışı	-Güvenlik ihtiyacı	-Bölgesel liderlik -Merkez
Temel Dış Politika Pratiği	-İttifaklar ve tarafsızlık politikası -Uluslararası alanda saygınlığı perçinleyici statü elde etmek için çok taraflı antlaşmalarda yer alma isteği	-Blok siyaseti odaklı güvenlik politikası -Bazı dönemlerde diplomatik yalnızlıktan kurtulmak için çok yönlü dış politika denemeleri	-Bölgesel örgütlenmelerde öncülük -Dış yardımların bir yumuşak güç unsuru olarak kullanılması -Çok boyutlu dış politika
Politikayı mecbur eden ya da mümkün kılan sistemik nedenler	Revizyonist devletlerin yükselişi	İki kutuplu uluslararası sistem	Soğuk Savaş koşullarının ortadan kalkması
Politikayı mecbur eden ya da mümkün kılan bölgesel nedenler	-Balkanlar'da revizyonist devletlerin yayılmacı politikaları -Doğu sınırlarında güvence arayışı ve iç isyanlarda dış destek ihtimalleri	-SSCB'ye coğrafi yakınlık nedeniyle algılanan tehditler	-Yenidünya düzeninde çatışma ve istikrarsızlığın yakın çevrede ortaya çıkması -Bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin ortaya çıkması
Temel söylem	"Yurtta sulh, cihanda sulh"	"Türkiye küçük Amerika"	-Türk Yüzyılı (Özal) -Bölgesel liderlik (Erbakan) -Uygarlıklar arasında köprü (İsmail Cem) -Merkez Ülke/Akil Ülke (Davutoğlu)
Dış politikada temel rol konseptleri	Barışçıl Tarafsız Özerk	Batı ile Müttefik	Bölgesel lider Köprü Örnek Kalkındırıcı

Türkiye'nin dış politikasını biçimlendiren faktörlerin başında ulusal bağımsızlık ve toprak bütünlüğü yani güvenlik kaygısı gelmektedir. Dolayısıyla dış politika girişimleri genelde egemenlik hedeflerine yöneliktir ve çevre hedefleri de bu egemenlik hedeflerinin içinde gelişmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin dış politikadaki çevre hedefleri genelde egemenlik hedeflerine ulaşmada bir araç görevi görmektedir. Türkiye'nin dış politika uygulamalarının ardındaki saikler genellikle realist saiklerdir.

Bu yönüyle yüz yıllık dış politikada güvenliğe yönelik tehditler kısaca değerlendirildiğinde 1923-1930 arası dönemde Batı'dan kaygı duyuldu ve bu dönemde rejimleri farklı olsa da Sovyetler Birliği ile ilişkiler geliştirilmeye çalışıldı. 1930'lu

yıllarda revizyonist güçlerden kaygı duyuldu ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerin yanı sıra bir önceki on yılda kaygı duyulan İngiltere ve Fransa ile yakınlaşıldı. 1939-1945 yılları arasındaki savaş döneminde ülkeyi ve ulusu riske etmemek üzerine odaklanıldı ve İkinci Dünya Savaşı'nda savaş dışı kalma noktasında gayret gösterildi. 1945 sonrasında Sovyetler Birliği tehdidi karşısında Batı Bloğu politikalarına entegre olundu ve Batı güvenlik şemsiyesi içinde yer almak temel politika haline geldi (Ülman, 1968: s. 244-245). Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgesel istikrarsızlık ve terör sorunu nedeniyle Yunanistan, Suriye ve PKK terör örgütü temel tehdit kategorileri içine alındı ve dış politika bu kapsamda güvenlik politikaları odaklı yürütüldü. Belkide yüz yıllık dış politikada güvenlik politikalarının dış politikayı yönlendirme noktasında diğer faktörler kadar etkili olmadığı tek dönem 2002-2010 arası dönem olarak ifade edilebilir. Ancak 2010 sonrası dönemden sonra da ABD ve Avrupa Birliği ülkeleriyle ilişkilerin bozulması, bölgedeki Arap Baharı sonrası ortaya çıkan istikrarsızlık sonucunda bazı bölge ülkeleriyle gerilimli ilişkiler yürütülmesi, PKK, IŞİD ve FETÖ gibi terör örgütleri ile mücadele yeniden ulusal güvenlik temelli dış politika takip edilmesini zorunlu kıldı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yüz yıllık dış politikasındaki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerini etkileyen faktörler, güvenlik tehditlerinin yanı sıra güvenlik kültüründe yatmaktadır. Güvenlik kültürü, bir devletin ya da örgütün kendisine yönelik riskleri ve tehditleri nasıl tanımladığıyla ve nasıl üstesinden gelebileceğiyle ilgili fikirler, normlar, inançlar ve değerler bütünü olarak tarif edilmektedir. Bu yönüyle realizm ve liberalizm gibi teoriler kimlik ve kültür gibi temaların dış politikadaki önemini göz ardı ettiğinden tarihsel, kültürel ve kurumsal gelişmeleri dikkate alan yaklaşımlar çerçevesinde güvenlik kültüründeki değişimi anlamlandırmak gerekmektedir (Pakin Albayrakoglu, 2012: s.111-113). Tarihsel tecrübeler Türkiye'nin ulusal güvenlik politikası üzerinde oldukça etkilidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı 1699'dan itibaren toprak kaybetmemek için savunmacı reel politik ve 19.yüzyılda ise kendisine yönelik tehditleri diğer güçler ile dengeleme politikası takip ettiği söylenebilir. Osmanlı Devleti'nden miras kalan uluslararası alanda yalnız kalma korkusu ve toprak kaybetme korkusu Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenlik kültürünü şekillendiren faktörler arasındadır (Karaosmanoğlu, 2000: s. 201-202). Bu korkular Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikada uluslararası hukuka bağlı kalma dürtüsünü pekiştirdi çünkü uluslararası hukuka bağlı kalınırsa uluslararası alanda yalnız kalma korkusu aşılacaktı (Kaya, 2005: s. 214).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden aldığı önemli bir miras da dış politikanın Batı yönelimli olmasıdır. Yani hem Osmanlı Devleti'nin hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin ait olmak istediği ve örnek aldığı medeniyet Batı dünyasıdır. Kurtuluş Savaşı ile Batı işgalciliğine son verilir verilmez Türkiye'de Batı tipi bir ulus devlet oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu noktada Türkiye'nin nihai amacı Batı uluslar toplumu içinde yer almaktır (Kaya, 2005: s. 217). Bu yönelim cumhuriyetin kurulduğu dönemde Batı tipi bir siyasal ve toplumsal düzen inşa etme politikası ile kendini gösterdi. Soğuk Savaş döneminde Batı ile kurumsal ittifak ve işbirliği çabaları ile ortaya çıktı. Soğuk Savaş'ın son döneminden itibaren ise bu yönelim 1990'lı ve 2000'li yıllar boyunca Avrupa Birliği'ne katılmak için yürütülen politikalarda görüldü.

Türkiye'nin dış politikası üzerinde ve dolayısıyla dış politikadaki çevre hedeflerini koruma ve geliştirme girişimleri üzerinde etkili faktörlerden biri de jeopolitiktir. Türkiye'nin Batısında Balkan jeopolitiği ve Avrupa, güneyinde Ortadoğu ve Afrika, doğusunda Asya ve kuzeyinde de Karadeniz jeopolitiği bulunmaktadır. Bu yönüye değerlendirildiğinde de Türkiye'nin yüz yıllık dış politikasında tehdit, güvenlik ve işbirliği eksenli çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri bu jeopolitik havzalar çerçevesinde şekillendi. Daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere birinci dönemde 1925 Türkiye ve SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, 1928 Briand-Kellogg Paktı, 1934 Balkan Antantı, 1937 Sadabad Paktı girişimleri bulunmaktadır. İkinci dönemde 1952 NATO üyeliği, 1954 Balkan Paktı, 1955 Bağdat Paktı, 1969 İKÖ çerçevesinde Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikası bulunmaktadır. Üçüncü dönemde ise Türk dünyası ile yakınlaşma ve Türk Devletleri Teşkilatı, İslam dünyası ile yakınlaşma ve D-8 Projesi, Afrika Açılımı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Avrupa Birliği tam üyelik süreci bulunmaktadır. Yüz yıllık çevre hedeflerine bakıldığında Türkiye bu jeopolitik havzalarda bazen tehditlere karşı güvenlik sağlamak odaklı bazen işbirliği odaklı çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinde bulundu. Türk dış politikasındaki çevre hedeflerin genel amaçlarını anlamak açısından Türkiye'nin jeopolitiğinden de bahsetmek önem arz etmektedir.

Türkiye coğrafyasının Avrupa, Asya ve Afrika'nın tam ortasında bulunması ve boğazlara sahip olması bir güç olduğu kadar bir kaygı nedeni de teşkil etti. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin topraklarının büyük güçler tarafından paylaşılmasına yönelik planlar yapılmaktaydı. SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı'nın

akabinde Türkiye'nin doğu sınırlarından toprak talebi ve boğazlarda üs talebi bulunmaktaydı. Soğuk Savaş sonrasında ise ortaya çıkan istikrarsızlıkların büyük çoğunluğu Türkiye'nin yakın çevresinde meydana geldi. Bütün bu gelişmeler coğrafyanın oluşturduğu risk ve tehditlerin bir kaygı nedenine dönüşmesine neden oldu. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde dış politikayı idare eden bazı dış politika elitleri coğrafyayı kaygı nedeni olarak görmediler (Pakin Albayrakoglu, 2012: s.115). Turgut Özal, İsmail Cem, Ahmet Davutoğlu, Recep Tayyip Erdoğan gibi dış politika karar vericileri coğrafi konumu bir tehdit ögesi olarak değil bir fırsat ve güç unsuru olarak değerlendirdiler. Pakin Albayrakoglu'na göre (2012: s.115-116) bu dış politika karar alıcıları Türkiye'nin hem sert hem yumuşak gücünün arttığını ve Soğuk Savaş koşullarının ortadan kalktığını göz önünde bulundurarak Türkiye'nin artık Batı'nın kanat ülkesi ya da ileri karakolu değil bir merkez ülke olarak kendini tanımlaması gerektiğini düşünmektedirler.

Türkiye Cumhuriyeti, jeopolitik konumu açısından uluslararası politikada büyük bir potansiyele sahiptir. Türkiye, Balkanlar'dan Ortadoğu'ya, Kafkaslar'dan Basra Körfezi'ne uzanan yollar üzerinde bir ülke olmasının yanı sıra stratejik önemde boğazlara sahiptir. Türkiye farklı coğrafyaların bir kesişim noktasında olduğundan Türkiye'yi belirli bir kategoride ele almak zorlaşmaktadır. Topraklarının %97'si Asya'da yer alan Türkiye, Türk karar verici elitleri tarafından Avrupa'nın bir parçası olarak görüldü. Toplumunun büyük bir çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen laik bir ülkedir. Kültürel açıdan Ortadoğulu özellikleri bulunmasına rağmen Avrupa'daki kültürel etkinlerin içinde yer almaktadır. Ekonomik açıdan liberal bir ülke olduğunu iddia etmesine rağmen planlı ekonominin izleri görülmektedir. Din ve coğrafya açısından Ortadoğu ülkesi olmasına rağmen Balkanlar ve Kafkaslar bölgelerinde statükoyu etkileyen gelişmeler Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir. Bu çelişkiler Türkiye'nin konumu ve rolü noktasında birtakım belirsizlikler ortaya çıkarmaktadır (Aydın, 1999: s.152-153).

Türkiye Cumhuriyeti'nin jeopolitik konumu; enerji transferinde geçiş yolu ülkesi, krizlerin yaşandığı coğrafyalara yakın ülke olması, Soğuk Savaş'ta SSCB'nin komşusu olması hasebiyle ABD açısından ileri karakol olarak görülmesi, Rusların sıcak denizlere inme politikasını kontrol eden boğazlara sahip ülke olması gibi ifadelerle ele alınmıştır. Bu ifadelerdeki jeopolitik önem diğer ülkelerin kaygı, çıkar ve hedefleri temelinde önemli olduğu vurgusu taşımaktadır. Bu vurgu Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemini diğer güçlerin politikalarına bağımlı kılmaktadır. Böylece Türkiye'nin özgün yönleri göz ardı

edilmiştir. Bu noktada Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemindeki özgün unsur farklı stratejik kültürler ve siyasal yapıların içinde yer almasıdır. Yani ülkenin batısı ulus devlet süreçlerini tamamlamış, ilişkilerini kurumsal çerçevede yürüten Avrupalı devletlerden oluşurken doğusu ise henüz uluslaşma sürecini tamamlayamamış devletlerden oluşmaktadır (Özdemir, 2012: s. 82).

Avrupalı devletlerarasındaki ilişkiler, egemenlik paylaşımına dayalı stratejik kültüre ulaşmıştır. Bunu sağlayan kurumsal yapı olan Avrupa Birliği, insan hakları ihlalleri gibi konularda üyelerinin iç işlerine dahi karışabilmektedir. Bu sayede güvenlik ve istikrarı sarsacak tehditlerin ortaya çıkması önlenmektedir. Üyelerinin ulusal egemenlik yetkilerinin bazılarını AB'ye devretmeleri sayesinde ulusal çıkarlar yeni kazandığı anlamlarla savunulmaktadır. Devletlerin paylaşmaya istekli olmadıkları egemenlik yetkilerini devretmeye yönelten temel faktör, ortak kurumlar ve ortak kimliğin gücüdür. Nitekim coğrafi açıdan birbirine yakın ülkelerin barışçı ilişkiler geliştirmesinin en işlevsel yollarından biri stratejik rekabet değil karşılıklı çıkarlara saygı ve iyi niyeti ifade eden stratejik sınırlamalardır. Karşılıklı güven ortamının tesis edilmesi üyeler arasında reel politığın sonunu getirecek ilişki biçimleri oluşturmasını sağlamıştır. Böylece anarşik ortamdan ve farklı çıkar algılamalarından doğan güvensizlikler minimize edilmiştir (Özdemir, 2012: s.83).

Avrupa'nın bu kurumsal yapısına dâhil olmak için Türkiye, Avrupa ile ilişkilerini bu çerçevede şekillendirmeye çalışmaktadır. Bu noktada demokratik değerler ve ekonomik entegrasyon Avrupalılaştırmanın anahtarıdır. Türkiye, batısındaki ülkelerle ilişkilerini artık ikili ilişkiler düzleminden çıkartarak Avrupa Birliği ile çözmeye çalışmaktadır. Türk-Yunan ilişkilerindeki problemler dahi ikili ilişkilerdeki sorunlar olmaktan çıkıp AB ile ele alınmaya başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin batısı ile ilişkileri hukuki tartışmalar ve hukuksal mekanizmalar ile şekillenmeye başlamıştır. Artık Batı ile ilişkilerin temel unsuru askeri güç değil kamuoyudur. Avrupalı ülkelerin arasında genel kabul görmüş hukuki ilkelere uyumlu argümanlar geliştirmenin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Yani Avrupa ile ilişkilerde Avrupa Birliği hukukuna aykırı dış politik argümanların kabul görmesi zor hale gelmiştir (Özdemir, 2012: s.84-85).

Soğuk Savaş döneminde güvenlik kültürünü Batı tarafından kabul görme ve ulusal güvenlik endişeleri çerçevesinde SSCB tehdidi ve komünizm tehdidi oluşturmaktadır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batı güvenlik şemsiyesi altına girmesi Avrupalı

kimliğinin tescili noktasında önemli bir adımdır. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi Avrupalı kimliğinin biz ve öteki inşasında komünist ve komünist olmayan sınıflandırmasının ortadan kalkmasına neden olmuştur. Yeni dönemde Türkiye'nin din ve kültür bakımından Avrupalı olmayan kimliği yeniden ortaya çıkmıştır (Pakin Albayrakoglu, 2012: s.119-121).

Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişki biçimi ise çatışmacı eğilimlere sahiptir. Genel olarak uluslararası alanda inançlar, kimlikler, ideolojiler ve kaynakların paylaşımı olmak üzere çatışmaların kökeninde dört temel neden bulunmaktadır. Ortadoğu bölgesinde bu dört nedeninde bir arada olması çatışmaları doğurmaktadır. Avrupa'da Soğuk Savaş sonrası dönemde liberal demokrasiler kurulmuş ve Avrupa homojen bir görünüm kazanmıştır. Ancak Ortadoğu ülkelerinde demokrasilerden monarşilere, diktatörlüklerden İslam cumhuriyetine kadar uzanan siyasal rejim çeşitliliği bulunmaktadır. Ortadoğu'daki bu siyasal rejim çeşitliliği çatışmacı eğilimin nedenlerinden biridir. Ortadoğu bölgesindeki devletlerin birbirlerine karşı ayrılıkçı hareketleri ve terör örgütlerini desteklemeleri sık rastlanan bir durumdur ve çatışmacı eğilimin göstergelerinden biridir. Suriye'nin Türkiye karşısında PKK'yı, Lübnan karşısında el-Emel'i, İran'ın İsrail karşısında Hamas'ı ve Hizbullah'ı, Irak karşısında KYB'yi desteklemesi bu örneklerden bazılarıdır. Bu nedenlerle Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine yönelik politikasında öncelikli konu güvenlik meselesidir (Özdemir, 2012: s.87).

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikada çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri analiz edilirken üzerinde durulması gereken bir diğer husus da Türkiye'nin dış politikada uluslararası hukukun içinde kalmaya gayret gösteren ve böylece meşruiyetini kaybetmemeye önem veren bir ülke olduğunun altı çizilmelidir. Bu nokta Türkiye'nin yüz yıllık dış politikası incelendiğinde uluslararası sistemde revizyonist bir güç olmamaya özen gösteren ve statükocu bir ülke olarak konumlanan pozisyonu bulunmaktadır.

Uluslararası alanda Türkiye sert güç unsurlarına başvururken uluslararası hukuka uygun hareket etmeye bilhassa önem vermiştir. Soğuk Savaş döneminde Kore Savaşı'na destek verirken Batı Bloğu çerçevesinde güvenlik sağlayıcı bir paydaş olarak destek verdi. Yine Soğuk Savaş döneminde 1974 Kıbrıs Müdahalesi de Rumların uluslararası hukuku ihlal ettiği gerekçesiyle Garanti Antlaşması çerçevesinde gerçekleştirildi. Soğuk

Savaş sonrası dönemde de ulusal çıkarları korumak amacıyla Akdeniz'deki egemenlik ve yetki sahalarında işbirliği içinde olunan Birleşmiş Milletler tarafından tanınan meşru Libya hükümetinin daveti üzerine askeri destek sağlandı. Yine Azerbaycan'a İkinci Karabağ Savaşı'nda verilen destek de uluslararası hukuka uygun bir şekilde gerçekleştirildi (Bağcı ve Demirel, 2023: 510).

Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası statükonun devam ettirilmesi ve korunması noktasında önemli bir ülkedir. Yani Türkiye'nin güvenlik tüketici değil güvenlik sağlayıcı bir aktör görünümünde olduğu iddia edilebilir. Cumhuriyetin kurulduğu dönemde çevresinde Balkan Antantı ve Sadabad Paktı gibi girişimlerle güvenlik çemberi oluşturmaya yöneldi (Bağcı ve Demirel, 2023: s.509). İkinci Dünya Savaşı boyunca aktif tarafsızlık politikası ile savaş dışında kalan Türkiye Cumhuriyeti, Soğuk Savaş boyunca Batı ittifak sistemi içinde yer aldı. Soğuk Savaş sonrası süreçte de çevresinde çatışmaların çözülmesi ve barışın tesisi konusunda paydaş bir ülke olan Türkiye, uluslararası terörizmle mücadele noktasında da önemli bir ülke oldu (Bağcı ve Demirel, 2023: s.510).

Türkiye Cumhuriyeti 1990 sonrası dönemde uluslararası alandaki güvenlik krizlerinin çözümü noktasında katkı sağlayan bir ülkedir. Bu noktada Bosna Hersek ve Kosova krizlerinde barışı koruma kapsamında destek verdi ve 11 Eylül 2001'deki terör saldırılarından sonra uluslararası topluma uyumlu bir şekilde Afganistan'a yönelik müdahaleye destek verdi. Türk askeri varlığı 2022 verilerine göre Irak, Somali, Katar, Suriye, Bosna Hersek, Lübnan, Mali, Arnavutluk, Afganistan, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan ve Kosova gibi çok sayıda ülkede görev almaktadır. Bu görevlerin bir kısmı Birleşmiş Milletler ve NATO misyonları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu misyonların dışındakiler de Türkiye'nin sahip olduğu askeri kapasite çerçevesinde kendi askeri üslerinde sürdürülmektedir. Son dönemde Türkiye'nin yurtdışında bulunan askeri üslerinin sayısı artmaya başladı (Bağcı ve Demirel, 2023: 510).

Türkiye, her ne kadar toprak bütünlüğünü, egemenliğini ve bağımsızlığını korumak için mevcut statükoyu koruma yönünde bir dış politika anlayışına sahip olsa da uluslararası alanda ulusal çıkarlarını korumak ve geliştirmek için uluslararası hukuka uygun bir şekilde riskli hamleler gerçekleştirebilen bir karaktere sahiptir. Bu kapsamda cumhuriyetin kurulduğu dönemde Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Hatay'ın anavatana dâhil edilmesi örnekleri ve Soğuk Savaş döneminde 1974 Kıbrıs Müdahalesi örneği bu

kapsamda değerlendirilebilir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise 2016 yılından itibaren başlayan Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Pençe Kilit Harekâtı Suriye ve Irak’a yönelik sınır dışı operasyonlar da bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu rneklerde Türkiye, büyük glerin politikalarıyla karşı karşıya kalmaktan çekinmemiş ve ulusal çıkarları bağlamında uluslararası hukuka uygun bir şekilde hareket etse de riskli girişimlerde bulunmuştur (Bağcı ve Demirel, 2023: s.512).

Özetle Türkiye’nin dış politikasında ve daha da özelde evre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinde belirleyici faktörler arasında birincisi ve en önemlisi uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve Türkiye’nin tehdit algılamalarıdır. Bu noktada özellikle kuruluş döneminde ve Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan evre hedefleri de ağırlıklı olarak realist saiklerin biçimlendirdiği girişimlerdir. İkincisi, Türkiye’nin ulusal güvenlik kültürü, kendisine biçtiği rol ve karar alıcı elitin Türkiye’yi konumlandırıdığđ medeniyet yaklaşımı da evre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerindeki politikalara etki etmektedir. Üçüncüsü, jeopolitik konum ve yukarıda ifade edilen havzalarla olan etkileşimler de Türkiye’nin evre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Son olarak Türkiye’nin mevcut uluslararası düzen içinde meşruiyetini kaybetmeme ve uluslararası hukuka uygun davranma geleneği ve refleksi göstermesi de tercih edilen evre hedefleri girişimleriyle uyumludur.

5. SONUÇ

Devletlerin dış politikadaki hedeflerini sadece öncelikli çıkarlarını korumak şeklinde ele almak birbirinden farklı amaçlar taşıyan dış politikaları ayırt etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Wolfers tarafından literatüre kazandırılan egemenlik hedefleri ve çevre hedefleri ayrımı dış politika hedeflerini nitelik olarak birbirinden ayırmakta ve muğlaklığın giderilmesine katkı sunmaktadır. Bu nedenle egemenlik hedefleri ve çevre hedefleri ayrımı devletlerin dış politikalarının analiz edilmesini kolaylaştırdığı için önemli kavramlardır. Egemenlik hedefleri bir devletin korumayı ve geliştirmeyi öncelediği hedefler olarak ulusal çıkarları korumayı merkezine alan hedefler olsa da çevre hedefleri ulusal çıkarları ihmal eden hedefler değildir. Çevre hedefleri, bir devletin ulusal çıkarlarına alternatif yollardan hizmet etmesine katkı sunabilen hedeflerdir. Bu tezde de bir devletin çevresine yardım etmesinin nedenlerine odaklanıldığı için çevre hedefleri kavramı tercih edilmiştir. Bu tezin çevre hedefleri kavramına katkısı da bir devletin çevre hedefleri korumaya ve geliştirmeye yönelik politikalarının nedenlerini teorik olarak sınıflandırmasıdır. Literatürde çevre hedefleri kavramı muğlak bir şekilde ele alınmıştır. Bu tez ise çevre hedefleri realist ve liberal çevre hedefleri olmak üzere iki temel sütuna ayırarak incelenmesi gerektiğini ayrıca kimlik, kültür ve rol gibi sosyal faktörlerin de etkili olduğunu savunmaktadır.

Tezde devletlerin çevrelerine yardım etmelerinin çeşitli nedenleri incelenmiştir. Öncelikle bir devletin egemenlik hedeflerine hizmet etmek için çevresine yardım etmeyi tercih edebileceği belirtilmiştir. Devletlerin ulusal çıkarlarını korumaya dönük hedefleri egemenlik hedefleridir. Bu egemenlik hedeflerini korumaya yönelik dış politika davranışları devletleri silahlanmanın dışında yollara da sevk etmektedir. Bu yollardan biri de ittifak politikasıdır. İttifak politikası devletlerin güvenlik sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği politikalar olsa da ittifak içindeki üyelerin birbirine yaklaşmasına, çeşitli alanlarda işbirliği fırsatlarının açılmasına, üyelerin birbirlerini tehdit edici güçler olarak algılamasının önüne geçmesine sebep olabilir. Yani egemenlik hedeflerini korumaya yönelik bir politika, çevre hedefleri geliştirmeye de fırsat sunabilir ve bu yolla yine egemenlik hedeflerine hizmet etmeye yarayabilir. Bu nedenlerle ittifak politikası, tezde realist saikle biçimlendirilen çevre hedefleri olarak ifade edilmiştir.

Bir devletin çevresine yardım etmesinin nedenleri arasında kendi ekonomik refahına katkı sağlayacak istikrarlı bir çevre oluşturma isteği de yer alır. Bir devlet

istikrarlı bir çevrede ticari ilişkilerini geliştirir. Ayrıca bir devlet çevresine yardım ederek diğerlerinin diplomatik desteğini kazanmayı da isteyebilir. Buna ek olarak bir devlet barışçıl bir çevre oluşturmak için de çevresine yardım etmeyi tercih edebilir. Bu nedenlerle gerçekleştirilen politikalar ise tezde liberal saikle biçimlendirilen çevre hedefleri olarak ifade edilmiştir.

Bir devletin çevresine yardım etmesinin nedeni ister realist saikler isterse liberal saikler olsun her iki durumda da sosyal inşacı faktörler, maddi faktörlerin anlamlandırılmasında önemli bir konuma sahiptir. Bu tezde devletlerin çevre hedefleri analizinde ulusal kimlik, ulusal rol ve güvenlik kültürünün de önemli olduğu savunulmuştur. Bu nedenle bir devletin çevresine yardım etmesinin nedenleri realist saiklerin, liberal saiklerin ve sosyal inşacı faktörlerin bir arada değerlendirilmesiyle analiz edilebilir.

Tezde ortaya konulan tipoloji bir devletin çevre hedefleri koruma ve geliştirmeye yönelik her bir girişiminin öncelikle egemenlik hedefleri için araç olup olmadığını bu yönüyle realist saikler tarafından biçimlendirilip biçimlendirilmediğini tespit etmeyi öngörmektedir. Böylece ana yönlendirici saik belirlendikten sonra bu politikanın tercih edilme nedenleri arasında sosyal faktörlerin de dikkate alınarak değerlendirme yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Tezde ortaya konulan tipoloji, bir devletin her bir çevre hedefleri girişimini tekil olarak ele alırken bu politikanın neden tercih edildiğini farklı teorik bakış açılarıyla değerlendirmeyi öneren çok boyutlu bir görünümünü sunmayı amaçlamaktadır.

Bu tez, bir devletin çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerini ittifaklar, paktlar, ekonomik işbirliği örgütleri gibi çok taraflı etkileşimlere odaklanarak sınırlandırmıştır. Tezde ortaya koyulan tipoloji de bir devletin bu tip örgütleri kurmasına neden olan ya da bu örgütlere katılmasına neden olan etkenleri ortaya koymaya yöneliktir. Bunun dışındaki çevre hedefleri araçları bu tezde incelenmemiştir. Örneğin bir ülkenin insani yardım, kalkınma yardımı, barışı koruma operasyonları, barış inşası çabaları gibi insani diplomasi faaliyetleri de çevre hedefleri kapsamındadır. Tezde ortaya konulan tipoloji bir devletin insani diplomasi faaliyetlerinin de nedenlerini çok boyutlu bir şekilde analiz etmeyi kolaylaştırabileceği için bu tipoloji, bilim dünyasının insani diplomasi faaliyetleri ve çevre hedefleri arasındaki ilişkiyi inceleyebileceği gelecekteki çalışmalara katkı sağlayabilir.

Bu tez, egemenlik hedeflerini ve çevre hedeflerini kategorik olarak birbirinden ayırmakta ancak bir devletin bir politikasının hem egemenlik hedeflerine hem de çevre hedeflerine katkı sağlayabileceği argümanını savunmaktadır. Tezde özellikle güvenlik örgütleri bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu nedenle çevre hedeflerini takip etmek ulusal güvenliği ihmal etmek demek değildir. Bu nedenle gelecekte yapılacak çalışmalarda bir devletin güvenlik örgütleri oluşturması ya da güvenlik örgütlerine katılımı sadece egemenlik hedeflerine odaklanılarak değil çevre hedefleri korumaya ve geliştirmeye yönelik boyutlarıyla birlikte değerlendirilebilir.

Bu tez, Türkiye'nin dış politikasını 3 döneme ayırarak bu tipoloji çerçevesinde bu dönemlerdeki çok taraflı etkileşimleri incelemiştir. Türkiye'nin çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinin hangi saiklerle biçimlendirildiğini inceleyen bu tezde Türk dış politikasındaki değişikliklerin uluslararası sistemin yapısındaki değişimle ilişkili olduğu varsayımı doğrulanmıştır. Çünkü tez boyunca ortaya konulduğu üzere Türkiye, revizyonist ve statükocu güçler arasında gerginliğin tırmandığı dönemde denge siyaseti izledi, Soğuk Savaş koşullarında iki kutuplu bir uluslararası alan oluştuğunda SSCB'den tehditler algıladığında blok siyaseti odaklı politika izledi, Soğuk Savaş koşullarının ortadan kalkmasıyla birlikte tarihsel ve kültürel bağları bulunan çevreye yakınlaşma politikaları izleyebildi. Dolayısıyla Türkiye, kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde ve Soğuk Savaş döneminde güvenlik öncelikli politikalar takip ettiği için bu dönemlerdeki çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri, egemenlik hedeflerini koruma ve geliştirmeye yönelik girişimlerin içinde gelişti. Egemenlik hedeflerine hizmet etmeyi amaçlayan çevre hedeflerinin realist saikler tarafından biçimlendirildi.

Birinci dönemde 1925 Türkiye ve SSCB Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, 1934 Balkan Antantı ve 1937 Sadabad Paktı Türkiye'nin çevresinde güvenlik ekseni kurmaya ve bölgesel istikrar sağlamaya yönelik politikalardır. İkinci dönemde ise 1952 NATO Üyeliği, 1954 Balkan Paktı ve 1955 Bağdat Paktı SSCB tehdidi nedeniyle blok siyaseti odaklı bir politikanın sonuçlarıdır. Türkiye'nin 1923-1945 arası dönemde ve 1945-1990 arası dönemde çevre hedeflerinin, egemenlik hedeflerini korumaya yönelik politikalar çerçevesinde şekillendiğini öne süren araştırma varsayımı doğrulanmıştır.

Soğuk Savaş koşulları ortadan kalkana kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimleri genelde yakın çevrede güvenlik çemberi oluşturmaya yönelik politikaların içinde gelişmiştir. Ancak Soğuk Savaş koşulları

ortadan kalktığında Türk dış politikası üzerinde uluslararası sistemin sınırlandırıcı etkisinin de ortadan kalktığı ve farklı siyasi iktidarların farklı coğrafyalara yönelik girişimleri olduğu görülmektedir. Turgut Özal ile Türk dünyası yönelimi, Necmettin Erbakan ile İslam dünyası yönelimi, İsmail Cem ile AB yönelimi ve Afrika yönelimi, Ahmet Davutoğlu ile İslam dünyası yönelimi ve Davutoğlu sonrası dönemde yeniden yükselişe geçen Türk dünyası yönelimi görülmektedir. Uluslararası sistemin yapısındaki değişimle birlikte 1990 sonrası dönemde farklı siyasi iktidarların Türkiye’ye biçtikleri rol algılamalarının Türkiye’nin çevre hedeflerini biçimlendirdiği varsayımı doğrulanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında “yurtta sulh, cihanda sulh” söylemi bir dış politika prensibine dönüşmüştür. Nitekim bu söylem Türkiye’nin uluslararası alanda irredantist ve revizyonist emellere sahip olmadığının bir deklarasyonudur. Mustafa Kemal Atatürk’ün “...Sulh yolunda nereden bir hitap geliyorsa, Türkiye onu, tehalükle karşıladı ve yardımlarını esirgemedi” (ATAM, 1997: 422) sözü de Türkiye’nin güvenlik anlayışını bölgesel istikrar üzerine kurduğunu göstermektedir. Tez boyunca ortaya konulan Türk dış politikası karar vericilerinin demeçleri de Türkiye’nin bölgesel istikrardan yana bir ülke olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye yakın çevresinde saldırgan amaçlar taşıyan güvenlik antlaşmalarına katılmamıştır. Ayrıca bölgede barışa, refaha ve istikrara katkı sağlamayı amaçlayan anlaşmalara taraf olmuştur. Türkiye’nin dâhil olduğu hemen hemen tüm antlaşma metinlerinde barış ve diplomasiye yönelik vurgular bulunmaktadır. Türk dış politikası karar vericileri, Türkiye’nin ulusal güvenliğinin bölgesel istikrar ile mümkün gördüğünü ve bu yönde politikalar takip ettiğini belirten araştırma varsayımı doğrulanmıştır.

Türkiye’nin yüz yıllık dış politikasındaki başlıca çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerini inceleyen bu tez, şu politik önerileri ortaya koymaktadır:

Birincisi, Türkiye Cumhuriyeti Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi bir büyük gücün yönlendirici etkisi altında başlattığı çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinden sonuç alamamıştır. Balkan Paktı ve Bağdat Paktı örneklerinde olduğu gibi bu girişimler kısa süreli ve sonuçsuz kalmıştır. Nitekim Bağdat Paktı örneği Türkiye’nin Ortadoğu ülkelerindeki imajına zarar veren bir girişim olmuştur. Ancak yine Soğuk Savaş döneminde başlayan İKÖ çerçevesinde İslam dünyası ile yakınlaşma girişimi bir büyük gücün yönlendirici etkisiyle gerçekleşmemiş ve Türkiye’nin özgün inisiyatifiyle gerçekleştirdiği bir politika olmuştur. Türkiye bu girişimle İslam dünyasındaki ülkelerin

nazarında olumlu bir imaj kazanmış ve 1965 yılında Kıbrıs konusunda uluslararası alanda yaşadığı yalnızlığı bu politikanın neticesinde aşabilmiş ve İslam dünyasındaki ülkelerin diplomatik desteğini kazanabilmiştir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti, gelecekte çevre hedefleri koruma ve geliştirmeye yönelik girişimlerinde ilgili bölge ülkelerinde olumsuz imaja sahip olan bir büyük gücün yönlendirici etkisi altında politikalar takip etmemelidir.

İkincisi, Türkiye bir bölgede bir girişim başlatmadan önce bölge ülkelerinin işbirliği isteklerini ve endişelerini göz önüne almalıdır. KEİÖ örneğinde olduğu gibi Türkiye'nin bölgede işbirliğini, istikrarı ve karşılıklı güveni pekiştirme niyeti bulursa da bölge ülkelerinin isteksizliği neticesinde bu girişim etkisiz bir girişim olarak kalmıştır. Türkiye'nin öncülüğünde başlatılan bu girişimlerin etkisiz ve işlevsiz girişimler olarak kalması Türkiye'nin çevreye yönelik benzer girişimlerde bulunma motivasyonunu da azaltabilir çevredeki ülkelerin Türkiye'nin başlattığı girişimlere verdiği önemi de azaltabilir.

Üçüncüsü, Türkiye çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerinde iç yapıda bir fikir birliğini gözetmelidir. D-8 girişimi her ne kadar Türkiye'nin İslam dünyasındaki ülkelere yönelik bir yakınlaşma girişimi olsa da iktidar değişimi sonucunda bu politikaya verilen önem azalmış ve D-8'in diğer taraflarının da Türkiye'den bir beklentisi kalmamıştır. Ancak Afrika Açılımı örneğinde olduğu gibi İsmail Cem döneminde başlayan girişim, 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle sürdürülmüş ve Davutoğlu'nun hükümetten ayrılmasından sonra da bu politika takip edilmiştir. Dolayısıyla iktidar değişimlerinden etkilenmeden çevreye yönelik kararlılıkla sürdürülen politikaların başarılı sonuçlar üretme potansiyeli daha yüksektir. Bu dış politik yönelimler de iç politikada fikir birliğinin sağlanmasıyla sürdürülebilir hale gelir. Nitekim Türk dünyası yönelimi de 1990'lı yıllarda Turgut Özal ile başlayan bir politikadır ve Özal sonrasında uzun bir dönem boyunca düşük bir seviyede de olsa yönelim sürdürülmüş ve uygun koşullar gerçekleştiğinde ise Türk dünyası yönelimi Türk Devletleri Teşkilatı'nı ortaya çıkarmıştır. Bu girişim gelecekte önemli faydalar sağlayabilecek bir potansiyele sahiptir.

Dördüncüsü, Türkiye çevre hedefleri koruma ve geliştirme girişimlerini kendisine ve çevreye katkı sağlayacak konulara odaklanarak başlatmalı ve bu konularda somut faydalar görüldükçe işbirliğini diğer alanlara genişletmelidir. İşlevsel bir örgüt ortaya çıkarmak ve üyelere katkı sağlamak için Türkiye çevre hedefleri koruma ve geliştirme

girişimlerinde öncelikli sektörler belirleyerek işbirliğinin bu sektörlerde başarılı sonuçlar üretmesi için sabırlı ve kararlı olmalıdır. Çünkü genel ifadelerle her konuda işbirliğini taahhüt eden girişimler bir niyet deklarasyonundan öteye geçemediği için üyelerin isteksizliğine yol açmakta işlevsiz kalmaktadır.

Beşincisi, Türkiye son dönemde Türk Devletleri Teşkilatı üzerinden Türk dünyasına ve Afrika Açılımı politikasının takip edilmesiyle Afrika ülkelerine yönelik çevre hedeflerini koruma ve geliştirmeye yönelmektedir. Ancak bu politikalara ek olarak Batı bağlantısını ihmal etmemeli Avrupa Birliği yönelimini yeniden canlandırmalı, güvenlik politikalarını en çok etkileyen coğrafya olan Ortadoğu'ya yönelik girişimler başlatmalı ve gelecekte Karadeniz çevresinde bölgesel istikrar ve işbirliğine katkı sağlayacak girişimler gerçekleştirebilmek için Rusya-Ukrayna Savaşı ile ortaya çıkan arabulucu rolünü muhafaza etmelidir.

KAYNAKÇA

- Agius, C. (2017). Sosyal inşacılık. A. Collins (Ed.), *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* içinde (s. 87-103). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Akçapa, M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'nın tarihsel gelişimi: teşkilatın dünü, bugünü ve yarını. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 11 (34), 473-491.
- Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2008). İran'la ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001* içinde (s. 568-586). 10.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Ortadoğu'yla ilişkiler. B. Oran (Editör). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980* içinde (s. 357-369). 14.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Alkan, M. N. (2016). Küba krizi. H. Çakmak (Editör), *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014* içinde (s. 95-98). Ankara: Kripto Basım Yayım.
- Alkan, N. ve Urcan, C. (2023). Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri. B. Karabulut ve F. Purtaş (Editörler), *Türk Dış Politikasının 100 Yılı (1923-2023)* içinde (s.89-103). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Archer, C. (2001). *International organizations*. London: Routledge.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası ilişkiler teorileri: çatışma, işbirliği, hegemonya*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, T. ve Pirinççi, F. (2010). Turkish-American relations in the context of Iraq war: from crisis to recovery?. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 34 (1), 17-27.
- Armaoğlu, F. (1995). (Amerikan belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paketi'ne 1951 - 1955. *Belleten*, 59 (224) , 189-236.
- ATAM: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III* (5. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ateş, D. (2017). *Uluslararası örgütler: devletlerin örgütlenme mantığı*. Bursa: Dora.

- Aydın, M. (1999). Determinants of Turkish foreign policy: historical framework and traditional inputs. *Middle Eastern Studies*, 35 (4), 151-186.
- Aydın, M. (2003). Securitization of history and geography: understanding of security in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 3 (2), 163-184.
- Aydın, M. (2008). Kafkasya ve Orta Asya'yla ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001 içinde* (s. 366-439). 10.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Bağcı, H. ve Demirel, M. (2023). Cumhuriyet'in 100. yılında türk dış politikasına dair bir değerlendirme: güvenlik arayışından güvenlik sağlayan küresel oyunculuğa. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22 (Cumhuriyet'in 100. Yılı), 500-518.
- Balcı, A. (2017). *Türkiye dış politikası: ilkeler, aktörler ve uygulamalar*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Barlas, M. (2000). *Turgut Özal'ın anıları*. İstanbul: Birey.
- Berkes, N. (1997). *Unutulan yıllar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Best, A., Jussi M. Hanhimaki, Joseph A. Maiolo, Kirsten E. Schuize. (2015). *20. Yüzyılın uluslararası tarihi*. (Çev: T. Ulaş Belge). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bıyıklı, Mustafa. (2011). *Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politika konuşmaları*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Biddle, B. J. (1986). Recent developments in role theory. *Annual Review of Sociology*, 12, 67-92.
- Bilge-Criss, N. (2012). Türkiye-NATO ittifakının tarihsel boyutu. *Uluslararası İlişkiler*, 9 (34), 1-28.
- Bilgin, P. (2005). Turkey's changing security discourses: the challenge of globalisation. *European Journal of Political Research*, 44 (1), 175-201.
- Birdişli, F. (2020). Güvenlik kültürü. O. Bingöl ve A. B. Varlık (Editörler). *Güvenlik Çalışmaları Kuramsal Yaklaşımlar içinde* (s. 311-333). İstanbul: Hiper Yayın.
- Booth, K. (2005). Strategic culture: validity and validation. *Oxford Journal on Good Governance*, 2 (1), ss.25-28.

- Bozdağlıoğlu, Y. (2003). *Turkish foreign policy and Turkish identity: a constructivist approach*. New York: Routledge.
- Bulut, S. (2008). Sovyet tehdidine karşı güvenlik arayışları: I. ve II. Menderes hükümetlerinin (1950-1954) NATO üyeliği ve Balkan politikası, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (41), 35-61.
- Burchill, S. (2005). Liberalism. S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, J. Donnelly, M. Paterson, C. Reus-Smit and J. True (Editörler). *Theories of international relations* (3. Baskı) içinde (s.55-83). New York: Palgrave MacMillan.
- Cadier, D. (2018). Continuity and change in France's policies towards Russia: a milieu goals explanation. *International Affairs*, 94 (6), 1349–1369.
- Cem, İ. (2002). Turkish foreign policy: opening new horizons for Turkey at the beginning of a new millennium. *Turkish Policy Quarterly*, 1 (1), 1-6.
- Cheterian, V. (2023) Friend and foe: Russia–Turkey relations before and after the war in Ukraine. *Small Wars & Insurgencies*, 34 (7), 1271-1294.
- Claude, I. (1964). National interests and the global environment: discord and collaboration by Arnold Wolfers. *The Journal of Conflict Resolution*, 8 (3), 292-296.
- Claude, I. (1986). The common defense and great-power responsibilities. *Political Science Quarterly*, 101 (5), 719-732.
- Cornelissen, J. (2017). Editor's comments: developing propositions, a process model, or a typology? Addressing the challenges of writing theory without a boilerplate. *Academy of Management Review*, 42 (1), 1–9.
- Cox, M. (2021). Soğuk savaşın sonundan yeni bir küresel çağa mı?. J. Baylis, S. Smith ve R. Owens (Editörler). *Küreselleşen Dünya Siyaseti Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde (s. 131-151). (Çev: H. B. Yalçın, H. Alptekin, V. Uzundağ, M. S. Akgönül, E. Baltacı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Çam, E. (1989). Avrupa Topluluğu ve Türkiye. E. Çam (Editör), *Türk Dış Politikasında Sorunlar* içinde (s.14-176). İstanbul: Der Yayınları.

- Çelik, K. E. (2023). Cumhuriyet'in 100. yılında Türkiye'nin Türk dünyası politikası: ortak kimlik vurgusuyla entegrasyon. B. Karabulut ve F. Purtaş (Editörler), *Türk Dış Politikasının 100 Yılı 1923-2023 içinde* (s.225-242). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çiftçi, K. (2010). *Tarih, kimlik ve eleştirel kuram bağlamında türk dış politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10 (1), 77-96.
- Davutoğlu, A. (2016). *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu* (109. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Demirtaş, B. .(2017). İnşacılık. Ş. Kardaş ve A. Balcı (Editörler). *Uluslararası ilişkilere giriş içinde* (s. 167-185). İstanbul: Küre Yayınları.
- Doğan, N. (2005). NATO'nun örgütsel değişimi, 1946-1999: kuzey atlantik ittifakından avrupa-atlantik güvenlik örgütüne. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(03), 69-108.
- Doğan, N. (2008). The interaction between democracy and peace: bridging the gap between liberalism and realism in International Relations. K. Khovanova, N. Doğan ve M. Kovalov (Editörler). *Expanded EU from autonomy to alliance içinde* (s. 13-26). New York: Rodopi.
- Doster, B. (2021). Soğuk savaş döneminde Türkiye-ABD ilişkileri. B. Özkan ve T. Gürakar (Editörler), *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düzeni, Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon içinde* (s. 283-329). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Dougherty, J. E. ve Pfaltzgraff, R. L. (2001). *Contending theories of international relations*. New York: Longman.
- Dunne, T. (2021). Liberalizm. (Çev: H. B. Yalçın, H. Alptekin, V. Uzundağ, M. S. Akgönül ve E. Baltacı). J. Baylis, S. Smith ve P. Owens (Editörler). *Küreselleşen Dünya Siyaseti: Uluslararası İlişkilere Giriş içinde* (s. 199-238). İstanbul Küre Yayınları.
- Duran, B. ve Ardıç, N. (2017). Arap baharı. Ş. Kardaş ve A. Balcı (Editörler). *Uluslararası İlişkilere Giriş içinde* (s. 681-694). İstanbul: Küre Yayınları.

- Ecevit, B. (1978). Turkey's security policies, *Survival: Global Politics and Strategy*. 20 (5), 203-208.
- Efegil, E. (2012). Türkiye-Afrika ilişkilerinde güvenlik boyutu: bazı öneriler. M. S. Erol ve E. Efegil (Editörler), *Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları: Temel Faktörler, Kavramlar, Aktörler, Süreç ve Gelişmeler* içinde (s. 241-254). Ankara: Barış Kitapevi.
- Elgström, O. ve Smith, M. (2004). *New roles for the European Union in international politics? frameworks for analysis and understanding*. University of Uppsala, the ECPR Joint Sessions.
- Emeklier, B., Taş, T., Yılmaz, K. Ç. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı: bütünleşme sürecine nereden başlamalı ve ne yapmalı?. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Türk Devletleri Teşkilatı Özel Sayısı, 73-107.
- Erhan Ç. ve Özkoç Ö. (2017). Yirminci yüzyılda uluslararası siyaset (1914-1990 arası dönem). Ş. Kardaş ve A. Balcı (Editörler). *Uluslararası İlişkiler* içinde (s. 33-55). İstanbul: Küre Yayınları.
- Erhan, Ç. (2009). ABD ve NATO ile ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980* içinde (s. 522-575). 14.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. (2009). ABD ve NATO ile ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980* içinde (s. 681-715). 14.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2008). İsrail'le ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001* içinde (s. 568-578). 10.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Erol, M. S. ve Çelik, K.E. (2017). Türk dünyası'nda işbirliği denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17 (2), 15-32.
- Erol, M. S. ve Oğuz, Ş. (2012). Soğuk savaş döneminde Türkiye coğrafyasının Türkiye'nin dış politikasına olan etkisi. M. S. Erol ve E. Efegil (Editörler), *Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları: Temel Faktörler, Kavramlar, Aktörler, Süreç ve Gelişmeler* içinde (s. 1-28). Ankara: Barış Kitapevi.

- Erşen, E. (2017). Soğuk savaş sonrası dönemde dünya siyaseti. Ş. Kardaş ve A. Balcı (Editörler). *Uluslararası ilişkiler içinde* (s. 57-78). İstanbul: Küre Yayınları.
- Fırat, M. (2008). Yunanistan'la ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001 içinde* (s. 440-480). 10.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Fırat, M. (2009). Yunanistan'la ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980 içinde* (s. 576-614). 14.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Fırat, M. (2009). Yunanistan'la ilişkiler. B. Oran (Editör). *Türk dış politikası kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar Cilt I 1919-1980 içinde* (s. 325-356). 14.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Orta doğu'yla ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980 içinde* (s. 784-795). 14.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Orta doğu'yla ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980 içinde* (s. 615-634). 14.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Frankel, J. (1970). *National interest (key concepts in political science)*. London: Pall Mall Press.
- Gaddis, J. L. (2005). *Strategies of containment: a critical appraisal of American national security policy during the Cold War*. New York: Oxford University Press.
- Glaser, C. (2017). Realizm. A. Collins (Ed.), *Çağdaş güvenlik çalışmaları içinde* (s. 13-27). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Goldstein, J. S. ve Pevehouse, J. C. (2014). *International relations*. Boston: Pearson.
- Griffiths, M., Roach, S. C. ve Salamon, S. M. (2009). *Fifty key thinkers in international relations*. (Second Edition). New York: Routledge.
- Güldemir, U. (1986). *Kanat operasyonu*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

- Gülmez, S. B. ve Dursun, M. (2021). Türk dış politikası'nda değişim ve süreklilik: rol teorisi perspektifi. İ. Sağsen ve N. Uçgan (Editörler), *Dış Politikada Karar Alma Modellerinden Uygulamaya* içinde (s. 139-159). Ankara: Nobel Yayınları.
- Haas, E. B. (1961). International integration: The European and the universal process. *International Organization*, 15 (3), 366-392.
- Hale, W. (2003). *Türk dış politikası 1774-2000*. (Çev: P. Demir). İstanbul: Mozaik.
- Halistoprak, B. T. (2021). Türk dış politikasında Afrika Açılımı'nın rol kuramı çerçevesinde incelenmesi. T. Oğuzlu ve Y. Ongun (Editörler), *Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar* içinde (s. 281-306). Ankara: Nobel Yayınları.
- Hanrieder, W. F. (1967). Compatibility and consensus: a proposal for the conceptual linkage of external and internal dimensions of foreign policy. *The American Political Science Review*, (61) 4, 971-982.
- Heywood, A. (2011). *Global politics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hollis, M. ve Smith, S. (1991). *Explaining and understanding International Relations*. New York: Oxford University Press.
- Holsti, K. J. (1970). National role conceptions in the study of foreign policy, *International Studies Quarterly*, 14 (3), 233-309.
- Hook, S. W. ve Spanier, J. (2009). *American foreign policy since world war II*. Washington: Co Press.
- Hudson, V. (2014). *Foreign policy analysis: classic and contemporary theory* (İkinci Baskı). Lanham: Rowman & Littlefield.
- İnat, K. ve Cicioğlu, F. (2017). Avrupa Birliği. Ş. Kardaş ve A. Balcı (Editörler). *Uluslararası ilişkilere giriş* içinde (s. 641-654). İstanbul: Küre Yayınları.
- İnat, K. ve Duran, B. (2005). AKP dış politikası: teori ve uygulama. *Demokrasi Platformu*, 1 (4), 1-39.
- İşyar, Ö. G. (2013). *Karşılaştırmalı dış politikalar: yöntemler-modeller-örnekler ve karşılaştırmalı Türk dış politikası*. (2. Baskı). Bursa: Dora Yayıncılık.

- İşyar, Ö. G. (2021). *Türk dış politikası sorunlar ve süreçler*. (2. Baskı). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Jaakkola, E. (2020). Designing conceptual articles: four approaches. *AMS Review*, 10 (1), 18-26.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2000). The evolution of the national security culture and military in Turkey. *Journal of International Affairs*, 54 (1), 199-216.
- Karns, M., Mingst, K. A. ve Stiles, K. W. (2015). *International organizations: the politics and processes of global governance*. (Third Edition). London: Lynne Rienner Publishers.
- Karpat, H. K. (2022). *Türk dış politikası tarihi*. (7.Baskı). (Çev: O. G. Ayas). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Katzenstein, P. J. (2014). Milli güvenlik üzerine alternatif perspektifler. (Çev: İ. Efe). P. Katzenstein (Editör). *Milli Güvenlik Kültürü: Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik* içinde (s. 13-48). Ankara: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Kaya, S. (2005). Soğuk savaş sonrası dönemde türkiye'nin değişen ulusal güvenlik algılaması ve politikaları. *Avrasya Dosyası*, 11 (2), 212-239.
- Kegley, C. W. ve Blanton, S. L. (2011). *World politics: trend and transformation*. Boston: Cengage.
- Keyman, F. (2017). A new Turkish foreign policy: towards proactive “moral realism”. *Insight Turkey*, 19 (1), 55-69.
- Knutsen, T. L. (1997). *A history of international relations theory*. Manchester: Manchester University Press.
- Kösebalaban, H. (2014). *Türk dış politikası*. (Çev: H. İnaç). Ankara: BigBang Yayınları.
- Krotz, U. (2015). *History and foreign policy in France and Germany*. New York: Springer.
- Kurt, V. (2018). Özal'ın dış politikası: uluslararası siyaset, değişim ve süreklilik. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15(55), 157-171.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1972). *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna karşı politikası, 1945-1970*. Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

- Lalman, D. ve Newman, D. (1991). Alliance formation and national security. *International Interactions*, 16 (4), 239-253.
- Le Prestre, P. G. (1997). Author! defining foreign policy roles after the cold war. P. G. Le Prestre (Editör). *Role quests in the post-cold war era foreign policies in transition* içinde (s. 3-14). London: McGill-Queen's University Press.
- Lee, S. (2001). *Aspects of european history 1789–1980*. London: Routledge.
- Mahoney, J. (2004). Comparative-historical methodology. *Annual Review of Sociology*, 30, 81-101.
- McGhee, G. (1990). *The US-Turkish-NATO middle east connection: how the Truman doctrine contained the Soviets in the middle east*. New York: Palgrave Macmillan
- Mearsheimer, J. J. (1994). The False Promise of International Institutions. *International Security*, 19 (3), 5-49.
- Mehmetçik, H. ve Parlar Dal, E. (2021). 2000’li yıllar sonrası Türkiye’nin yükselişini yeni klasik gerçekçilik çerçevesinden anlamak. T. Oğuzlu ve Y. Ongun (Editörler), *Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar* içinde (s. 27-47). Ankara: Nobel Yayınları.
- Mercan, S. (2021). Kuramsal perspektif ve pratik yansımalarla Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri. T. Oğuzlu ve Y. Ongun (Editörler), *Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar* içinde (s. 165-190). Ankara: Nobel Yayınları.
- Mitrany, D. (1948). The functional approach to world organization. *International Affairs*, 24 (3). 350-363.
- Morgan, P. (2017). Liberalizm. A. Collins (Ed.), *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* içinde (s. 28-41). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi
- Morgenthau, H. J. (1970). *Uluslararası politika- Cilt 1*. (Çev: B. Oran ve Ü. Oskay). Ankara: Sevinç Matbaası.
- Nye, J. (1971). *Peace in parts; integration and conflict in regional organization*. Boston: Little, Brown and Company.
- Nye, S. J. (2017). *Yumuşak güç* (2. Baskı). (Çev: R. İ. Aydın). Ankara: BB101 Yayınları.
- Oğuzlu, T. (2015). Güvenlik kültürü ve Türk dış politikası. *Bilgi*, 72, 223-250.

- Oğuzlu, T. (2017). Liberalizm. Ş. Kardaş ve A. Balcı (Editörler). *Uluslararası ilişkilere giriş* içinde (s. 149-165). İstanbul: Küre Yayınları.
- Oğuzlu, T. (2021). Türkiye'nin NATO'ya bakışı: çıkar odaklı eleştirel yaklaşımın yükselişi. T. Oğuzlu ve Y. Ongun (Editörler), *Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar* içinde (s. 129-163). Ankara: Nobel Yayınları.
- Oktay, Ö. Z. (2022). Ukrayna Savaşı'nın Türkiye-Rusya ilişkilerine olası etkileri: fırsatlar ve krizler. *Bilge Strateji*, 13 (23), 17-22.
- Oran, B. (2008). Dönemin bilançosu. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001* içinde (s. 9-33). İstanbul İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2008). Dönemin bilançosu. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001* içinde (s. 203-242). İstanbul İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009). Dönemin Bilançosu. B. Oran (Editör). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980* içinde (s. 241-257). İstanbul İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009). Dönemin Bilançosu. B. Oran (Editör). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980* içinde (s. 655-680). İstanbul İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009). Giriş: Türk dış politikasının (TDP) Teori ve Pratiği. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: Cilt I: 1919-1980* içinde (s.7-94). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2017). Dönemin bilançosu. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III 2001-2012* içinde (s. 13-51). İstanbul İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2017). Dönemin dış politikası. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III 2001-2012* içinde (s. 130-144). İstanbul İletişim Yayınları.

- Örmeci, O. (2020). Türk-Amerikan İlişkilerinde 8 Büyük Kriz. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 3 (2) , 63-84.
- Özdemir, H. (2012). Türkiye'nin "sınır-ülke" niteliği: farklı stratejik kültürler arasında Türk dış politikası. M. S. Erol ve E. Efegil (Editörler), *Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları: Temel Faktörler, Kavramlar, Aktörler, Süreç ve Gelişmeler* içinde (s. 31-63). Ankara: Barış Kitapevi.
- Özer, Ç. (2023). Soğuk Savaş sonrası rekabet ve iş birliği çerçevesinde Türkiye Rusya siyasi ilişkileri. *Akademik Hassasiyetler*, 10 (Cumhuriyet Özel Sayısı), 152-171.
- Pakin Albayrakoglu, E. (2012). Güvenlik kültürü ve dış politika: Türkiye'nin güvenlik kültüründeki dönüşüm ve Türk dış politikasına yansımaları. M. S. Erol ve E. Efegil (Editörler), *Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları: Temel Faktörler, Kavramlar, Aktörler, Süreç ve Gelişmeler* içinde (s. 109-135). Ankara: Barış Kitapevi.
- Palabıyık, S. (2020). Jeopolitik söylem ve güvenlik tartışmaları: dünya hakimiyeti arayışından dünya'yı kurtarma arayışına. H. Karaaslan ve M. Demirel (Editörler). *Güncel Uluslararası Güvenlik Sorunları* içinde (s.19-53). Ankara: Nobel Yayınları.
- Papuççular, H. (2023). *Cumhuriyetin Dış Politikası: Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Resmi Gazete, 1939: 11/VII/1939 - Sayı: 4255
- Resmi Gazete, 25.6.1999 Sayı: 23736: s.44.
- Rosenau, J. (1976). The study of foreign policy. J. R., K. W. Thompson, G. Boyd (Editörler.). *World Politic: An Introduction*. New York: The Free Press.
- Roskin, M. G. ve Berry, N. O. (2015). *Ir: the new world of international relations*. Boston: Pearson.
- Rumelili, B. (2016). İnşacılık/konstrüktivizm. E. Balta (Editör). *Küresel siyasete giriş: uluslararası ilişkilerde kavramlar, teoriler, süreçler* içinde (s. 151-173). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sander, O. (2013). *Siyasi tarih 1918-1994*. (22. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sander, O. (2020). *Türkiye'nin dış politikası*. (5. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Saray, M. (2000). *Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin NATO'ya girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın hatıraları ve belgeler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sayarı, S. (2000). Turkish foreign policy in the post-cold war era: the challenges of multi-regionalism. *Journal of International Affairs*, 54 (1), 169-182.
- Sırım, V. (2019). Türkiye-Orta doğu ülkeleri arasındaki ilişkilerde Filistin meselesinin yeri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1) 355–374.
- Smith, K. E. (2005). "Still'civilian power EU?' ", European Foreign Policy Unit Working Paper 2005/1.
- Snyder, J. L. (1977). *The soviet strategic culture: implications for nuclear operations*. Santa Monica: RAND.
- Soysal, İ. (1989). *Tarihçeleri ve açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin siyasal andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Soysal, İ. (1991). 1955 Bağdat Paktı. *Belleten*, 55 (212), 179-238.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin uluslararası siyasal bağitları Cilt II (1945-1990)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sönmezoğlu, F. (1984). Kıbrıs sorunu ve Birleşmiş Milletler: 1954-1975. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38 (3-4), 223-255.
- Sönmezoğlu, F. (2012). *Uluslararası politika ve dış politika analizi* (5. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Stebbins, R. A. (2001). *Exploratory research in the social science*. London: Sage Publication.
- Süleymanoğlu Kürüm, R. (2019). Role Theory, The European Union and Turkey's Regional Foreign Policy. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (35), 681-700.
- Şahin, G. (2016). *Küresel güvenlik ve nato: teori, aktör, tehdit, risk*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Şahin, G. ve Argalı, M. (2022). Bölgesel liderlik bağlamında Türk dış politikasının jeopolitik gerçeği: Türk Dünyası. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Özel Sayı (Türk Dünyası'nda Yeni Dönem: Türk Devletleri Teşkilatı), 5-37.
- Şahin, M. (2012). Türk dış politikasında güvenlik arayışları ve yumuşak güç unsuru olarak entegrasyon girişimleri. M. S. Erol ve E. Efegil (Editörler), *Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları: Temel Faktörler, Kavramlar, Aktörler, Süreç ve Gelişmeler* içinde (s. 205-223). Ankara: Barış Kitapevi.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1952). Birleşim 41, Oturum 1. 18.02.1952.
- Tekin, Y. ve Okutan, Ç. (2019). *Türk siyasal hayatı*. Bursa: Orion Yayınları.
- Tekir, G. (2023). Türk Devletleri Teşkilatının Yeni-işlevselcilik ve devletlerarasıcılık teorileri bağlamında değerlendirilmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1084-1097.
- Tellal, E. (2009). SSCB'ye ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980* içinde (s. 314-324). 14.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Tellal, E. (2009). SSCB'yle ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980* içinde (s. 499-521). 14.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Thaler, P. (2018). *Unpacking 'coherence' in eu foreign policy: how policy setting and policy content shape eu external relations towards russia*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Budapest: Central European University.
- Tuna Kocaoğlu, C. (2021). Soğuk Savaş sürecinde komünizme karşı Türkiye'nin uluslararası güvenlik ve savunma işbirlikleri kurma çabaları: Balkan Paktı ve ittifakı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17 (37), 1-38.
- Turan, İ. ve Keskin, B. Y. (2017). Çevreleme politikasının çin'e uygulanabilirliği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB 17 Özel Sayısı, 707-717.
- Turan, K. (2016). Körfez (Irak) krizi (1990-1991). H. Çakmak (Editör), *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014* içinde (s. 189-196). Ankara: Kripto Basım Yayım.

- Turan, K. (2023). Türk dış politikasında değişim: kimlik ve sistem. B. Karabulut ve F. Purtaş (Editörler), *Türk Dış Politikasının 100 Yılı (1923-2023)* içinde (s.149-164). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Turhan, Y. (2023). Cumhuriyet'in 100. yılında Türkiye-Afrika ilişkileri. B. Karabulut ve F. Purtaş (Editörler), *Türk Dış Politikasının 100 Yılı 1923-2023* içinde (s.207-223). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2021). *Türk Dünyası 2040 Vizyonu*. İstanbul.
- Türk, F. ve Gaytancıoğlu, K. (2012). Türkiye'nin Afrika Politikasında baskı grubu olarak Tuskon'un rolü. M. S. Erol ve E. Efeğil (Editörler), *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış politikası örneği* içinde (s. 299-324). Ankara: Barış Kitapevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (2014). Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi. <https://www.tccb.gov.tr/ozeldosyalar/turkiye-afrika/zirve/>. (Erişim Tarihi: 08.11.2023).
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi tarih*. 10.Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Ulusoy, K. (2022). Yönetici özeti: Türk dış politikasının transatlantik gündemi. Ş. Kardaş ve H. Yalçinkaya (Editörler). *Türk Dış Politikasının Güvenlik Gündemi* içinde (s.11-16). Ankara: Orient Yayınları.
- Uslu, N. (2006). *Türk dış politikası yol ayrımında: soğuk savaş sonrasında yeni sorunlar, yeni imkânlar ve arayışlar*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Uzgel, İ. (2008). Abd ve NATO'yla ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001* içinde (s. 34-82). 10.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Uzgel, İ. (2008). Abd ve NATO'yla ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001* içinde (s. 243-325). 10.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Uzgel, İ. (2008). Balkanlarla ilişkiler. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001* içinde (s. 481-523). 10.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.

- Uzgel, İ. (2009). *Batı avrupa'yla ilişkiler*. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980* içinde (s. 258-313). 14.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Uzgel, İ. (2017). *Abd ve NATO'yla ilişkiler*. B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III 2001-2012* içinde (s. 249-336). 10.Baskı. İstanbul İletişim Yayınları.
- Ülman, A. H. (1968). Türk dış politikasına yön veren etmenler (1923-1968) I, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 23 (3), 241-273.
- Vandov, D. (1982). *Atatürk döneminde Türk/Sovyet ilişkileri*. Federal Almanya: Frankfurt A. Main.
- Viotti, P. R. ve Kauppi, M. V. (2012). *International relations theory*. New York: Longman.
- Walker, S. G. (1979). National role concepts and systemic outcomes. L. Falkowski (Editör). *In Psychological models in international politics* içinde (s. 169-210). Bolder: Westview Press.
- Walt, M. S. (1997). Why alliances endure or collapse. *Survival: Global Politics and Strategy*, 39 (1), 156-179.
- Waltz, K. (1964). The stability of a bipolar world. *Daedalus*, 93 (3), 881-909.
- Waltz, K. (1979). *Theory of international politics*. Massachusetts: Addison-Wesley.
- Wendt, A. (2016). *Uluslararası siyasetin sosyal teorisi*. (Çev: H. Sarı Ertem ve S. G. İhlamur Güner). İstanbul: Küre Yayınları.
- Wolfers, A. (1962). *Discord and collaboration: essays on international politics*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- X. (1947). The sources of Soviet conduct. *Foreign Affairs*, 25 (4), 566-582.
- Yanık, L. K. (2012). Atlantik Paktı'ndan NATO'ya: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin konumu ve uluslararası rolü tartışmalarından bir kesit. *Uluslararası İlişkiler*, 9 (34), 29-50.

Yılmaz Şahin, T. (2023). Türkiye'nin orta doğu politikasının temel ilkeleri çerçevesinde bölge ülkeleriyle ilişkilerinin genel değerlendirmesi. B. Karabulut ve F. Purtaş (Editörler), *Türk dış politikasının 100 yılı 1923-2023 içinde* (s.47-70). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Çev: Y. Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Fatih TEKİN

Yabancı Dil : İngilizce

Eğitim ve Mesleki Geçmişi:

- (2019-2024) Doktora Eğitimi: Anadolu Üniversitesi, Eskişehir (Türkiye), Uluslararası İlişkiler
- (2017–2019) Yüksek Lisans Eğitimi: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş (Türkiye), Uluslararası İlişkiler
- (2012–2016) Lisans Eğitimi: Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya (Türkiye), Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
- (2020 -) Araştırma Görevlisi: İnönü Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Yayınları ve/veya Bilimsel/Sanatsal Faaliyetleri:

Makaleler:

- Tekin, F. ve Atılgan, A. (2023). Siyasal İslam ve fundamentalist İslam çerçevesinde Müslüman Kardeşler Hareketi üzerine bir analiz. *Anadolu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (3), 318-341.
- Güven, M. E, ve Tekin, F. (2023). Bölgesel güven(siz)likten küresel güven(siz)liğe Doğu Akdeniz sorunu. *International Journal of Politics and Security*, 5 (1), 163-183.
- Tekin, F. (2022). Demokratik gerilemeye ilişkin yaklaşımlar ve gerilemenin sonuçları. *Anadolu Strateji Dergisi*, 4 (1), 53-67.
- Tekin, F. (2021). İnsani güvenlik misyonu Türk dış politikasının yumuşak gücü olabilir mi?. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 5-25.
- Birdişli, F. ve Tekin, F. (2021). Türkiye’de insani güvenlik alanında yapılan çalışmalarının nitel analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 1-19.
- Tekin, F. (2020). Türkiye’deki siyasal partilerin Kıbrıs sorununa yaklaşımları: 2002-2020. *Anadolu Strateji Dergisi*, 2 (2), 71-88.
- Tekin, F. (2020). Küresel yönetimde devletlerin rolü: Japonya örneği. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 50-69.

Kitap Bölümleri:

- Tekin, F. (2022). Küreselleşme ve bölgeselleşme. A. Baharççek, G. Tuncel, O. Ağır (Editörler), *Küresel Sorunlar ve Türkiye* içinde (s. 1-28). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ağır, O. ve Tekin, F. (2021). Terörizm ve Propaganda. A. Baharççek, G. Tuncel, O. Ağır (Editörler), *Terör ve Propaganda* içinde (s. 1-39). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akyol, E. ve Tekin, F. (2021). El Kaide. A. Baharççek, G. Tuncel, O. Ağır (Editörler), *Terör ve Propaganda* içinde (s. 40-82). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bildiriler:

- Tekin, F. ve Yıldırım, U. T. (2023). Türkiye’de sağın güvenlikleştirme rezervleri ve pratikleri. *Intpolsec Uluslararası Güvenlik Kongresi 2023*, ISBN 978-625-94193-0-5, s. 29-31.
- Tekin, F., Atılğan, A. ve Başurğan, A. (2021). Türkiye’de terör saldırılarının haberleştirilmesi: 2015 Ankara Tren Garı Saldırısı ve 2016 Kayseri Saldırısı örnekleri. *20. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu*, Malatya/ İnönü Üniversitesi, ISBN: 978-605-7853-79-0, ss.452-469.
- Tekin, F. (2017). Küresel çok kutuplu sistemde kimyasal silah kullanımının önlenebilirliğinin sorgulanması: Suriye Krizi’nde kullanılan kimyasal silahlara uluslararası sistemin tepkileri. *Karadeniz Teknik Üniversitesi 1. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Kongresi*, 26-27 Ekim 2017, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, s.116.